

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 1 (33)

Луцьк
Вежа-Друк
2023

Редакційна колегія

- Стащук О. В.**, доктор економічних наук, професор, головний редактор (Волинський національний університет імені Лесі Українки)
Єліссєва Л. В., доктор економічних наук, доцент, заступник головного редактора (Волинський національний університет імені Лесі Українки)
Ахмет Маслакчи, Dr., Asst.Prof. (Кіпрський науковий університет, Туреччина)
Бояр А.О. доктор економічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Васілевські Мірослав Dg hab.(Суспільна вища школа підприємництва та управління, м. Лодзь, Польща).
Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Крикавський Є.В., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська Політехніка»)
Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, (Луцький національний технічний університет)
Лободіна З. М., доктор економічних наук, професор (Західноукраїнський національний університет)
Маріуш Подзьор Dg hab. (Вища школа економіки та інновацій, м. Люблін, Польща)
Павлова О. М., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Павлов К. В., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Петрушенко М. М., доктор економічних наук, доцент (Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України).
Садовська І. Б., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Уцклак-Єж Пауліна, Dg hab. (Гуманістично-природничий університет імені Яна Длугоша, м. Ченстохова, Польща)
Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Чорна Н. П., доктор економічних наук, доцент (Західноукраїнський національний університет).

Е 45 **Економічний часопис** Волинського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Олена Володимирівна Стащук, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. – №1(33). – 120 с.

У виданні «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки» уміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти. Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects. For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

*Журнал є науковим фаховим виданням, включений до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, категорія Б (наказ Міністерства освіти і науки України 11.07.2019 № 975).
Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.*

УДК 33(062.552)



ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІКА

Єрмаченко Володимир, Бандура Дар'я ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	6
Іван Мацюк АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	19
Подзізей Олег КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД І РЕГІОНІВ	28
Белоброва Тетяна ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В ТЕХНІЧНОМУ ЗАКЛАДІ	34

РОЗДІЛ II. ОБЛІК, АНАЛІЗ, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Марія Гуменна-Дерій, Євгенія Шара, Тетяна Слесар ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ І ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА РОЗРАХУНКАМИ І ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА	40
---	----

РОЗДІЛ III. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Стащук Олена, Деркач Оксана, Лозовик Владислава ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ	52
Возняк Галина, Коваль Василь МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ САМОДОСТАТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ	61
Шикун Володимир Булик Дарина ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТА МЕТОДИ ЙОГО ЗАПОБІГАННЯ	70

Микола Руденко, Мирослава Хуторна, Леся Гаряга, Інна Кочума КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД В ОЦІНЦІ ПЕРСОНАЛУ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ	80
---	----

РОЗДІЛ IV. УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Мутерко Ганна МАГІСТРАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	90
Reikin Vitalii, Andrii Kolosok THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL MANAGEMENT AS RESEARCH OBJECT (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ)	96

РОЗДІЛ V. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ліпич Любов, Оксана Полінкевич, Хілуха Оксана, Кушнір Мирослава СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ АПТЕЧНИХ ЗАКЛАДІВ КОМУНАЛЬНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ В ПОСТ ВОЄННИЙ ПЕРІОД	101
Yuliia Horiashchenko ASSESSMENT OF THE PROFITABILITY OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES OF UKRAINE (ОЦІНКА ПРИБУТКОВОСТІ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ)	111
Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки»	116

CONTENT

SECTION I. ECONOMY

Volodymyr Yermachenko Daria Bandura PROSPECTS FOR THE TOURISM INDUSTRY RECOVERY IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY FORMATION IN UKRAINE	6
Ivan Macjuk ANALYSIS OF THE POSSIBILITIES OF INCLUSIVE DEVELOPMENT TERRITORIAL COMMUNITIES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL	19
Oleh Podzizei CONCEPTUAL APPROACHES TO RESTORE THE COMPETITIVENESS OF TERRITORIAL COMMUNITIES AND REGIONS	28
Tetyana Byelobrova PROBLEMS OF TEACHING SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCIPLINES OF THE ECONOMIC DIRECTION IN A TECHNICAL INSTITUTION	34

SECTION II. ACCOUNTING, ANALYSIS, AUDITING AND TAXATION

Mariia Gumenna-Derii, Yevheniia Shara, Tetiana Sliesar THEORETICAL PRINCIPLES OF THE UNIFORM SOCIAL CONTRIBUTION AND ITS DISPLAY IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND CONTROL OF CALCULATIONS AND FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE	40
--	----

SECTION III. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Olena Stashchuk, Derkach Oksana, Lozovyk Vladyslava INVESTMENT CLIMATE OF UKRAINE AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT	52
---	----

Halyna Voznyak, Koval Vasyl MECHANISMS FOR STRENGTHENING THE FINANCIAL SELF-SUFFICIENCE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN CONDITIONS OF INSTABILITY: PRACTICAL ASPECTS	61
Shykun Volodymyr, Bulyk Daryna FINANCIAL FRAUD AT ENTERPRISES AND METHODS OF ITS PREVENTION	70
Mykola Rudenko, Mirosława Khutorna, Lesia Hariaha, Inna Kochyma COMPETENCE-BASED APPROACH TO THE ASSESSMENT OF FINANCIAL INSTITUTIONS' PERSONNEL	80

SECTION IV. MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Hanna Muterko MAIN DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF PERSONNEL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE	90
Reikin Vitalii, Andrii Kolosok THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL MANAGEMENT AS RESEARCH OBJECT	96

SECTION V. ENTREPRENEURSHIP TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Lipych Lubov, Polinkeych Oksana, Khilukha Oksana, Kushnir Myroslava STRATEGIC ORIENTATIONS OF DEVELOPMENT PHARMACEUTICAL INSTITUTIONS OF COMMUNAL OWNERSHIP IN THE POST-WAR PERIOD	101
Yuliia Horiashchenko ASSESSMENT OF THE PROFITABILITY OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES OF UKRAINE	111
Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn European National University»	116

РОЗДІЛ І. Економіка

УДК 338.48(477)

Єрмаченко Володимир,
кандидат економічних наук, професор,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
кафедра туризму,
м. Харків; ORCID ID: 0000-0002-5779-3967
e-mail: yvyuer@gmail.com

Бандура Дар'я,
аспірант,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
кафедра туризму,
м. Харків; e-mail: d.y.bandura@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-6-18>

ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто процеси трансформації туристичної галузі України в умовах автоматизації бізнес-процесів та цифровізації ділового й суспільного середовища. Проаналізовано світовий досвід використання інформаційних технологій в галузі туризму; обґрунтовано залучення громадянського суспільства до процесів стратегічного планування та управління туристичними дестинаціями в умовах формування цифрової економіки України. Показано синергетичний ефект упровадження загальнонаціональних програм відтворення національної економіки та появи новітніх туристичних послуг. Запропоновано використовувати світовий досвід впровадження сучасних інформаційних технологій у створення та діяльність туристичних дестинацій при розробленні державних програм розвитку туризму; наведено приклад поєднання макро- та мікропроектів розвитку рекреаційної інфраструктури на різних етапах виконання програми.

Ключові слова: туристична дестинація, цифрова економіка, автоматизація бізнес-процесів, цифровізація (діджиталізація), інформаційні технології, громадянське суспільство.

Volodymyr Yermachenko,
Candidate of Sciences (PhD) in Economics, professor,
Tourism department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv

Daria Bandura,
PhD student,
Tourism department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv

PROSPECTS FOR THE TOURISM INDUSTRY RECOVERY IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY FORMATION IN UKRAINE

Abstract. Tourism sector is one of the most information-rich industries today, with information technology covering all parts of the tourism industry. However, an integrated approach to the digital transformation of society, which is expressed in the implementation of national (state and regional) strategies for the development of industries, requires significant adjustments in accordance with local characteristics. It is necessary to determine what combination

of steps is crucial to achieve a synergistic effect of interaction between macro- and micro-level actors, taking into account the requirements for a "smart" business environment. The purpose of the article is to analyse the experience of digitalization of tourism activities by the leading countries of the world and to develop a methodological approach to formulating a strategy for rebuilding the national tourism industry based on information technology.

The study examines the processes of transformation of the tourism industry of Ukraine in the context of automation of business processes and digitalization of the entrepreneurial and social environment; analyses the world experience of implementing information technologies in the tourism industry; substantiates the involvement of civil society in the processes of strategic planning and management of tourist destinations in the context of the formation of Ukraine's digital economy. The synergistic effect of the implementation of national programs for the national economy recovery and the formation of new tourist services is described; it is proposed to use the world experience of introducing modern information technologies in the creation and management of tourist destinations in the process of creation of state tourism development programs; an example of combining macro- and micro-projects for the development of recreational infrastructure at different stages of program implementation is given. Using the tourism industry as an example, it is possible to demonstrate the positive aspects of digitalization: convenience, increased sales, time savings, simplification of processing and transmission of a large amount of information, and the emergence of new professions. Promising in this area of research is the development and implementation of programs for the digital transformation of the business environment and the service sector at the level of individual tourist destinations, considering local characteristics of consumer demand and peculiarities of recreational resources.

Key words: tourist destination, digital economy, business process automation, digitalization, information technology, civil society.

Вступ. Процес проникнення цифрових технологій та автоматизації на всі рівні соціально-економічного життя суспільства та взаємодії суб'єктів господарювання, який отримав назву діджиталізація (цифровізація), або технологічний уклад 3.0, почався наприкінці ХХ століття, і туристична галузь доволі швидко доєдналася до стратегій інноваційного розвитку. Зазвичай, перехід від однієї соціальної формації до іншої здійснюється поступово, впродовж тривалого історичного часу, і у минулому потрібно було декілька десятиліть, а то й століть, на перетворення аграрно-індустріального суспільства у індустріально-аграрне, а потім і цифрове. Проте, останніми роками провідні вчені світу, переосмислюючи те, як горизонтальна та вертикальна інтеграція інформаційних технологій, поєднання різних технологій фізичного простору, створення нових кібер-систем та систем штучного інтелекту змінює бізнес-моделі, дійшли висновку стосовно не лише пришвидшених темпів трансформаційних процесів на макро- та глобальному рівнях, а й паралелізації багатьох з них. Інноваційні зміни відбуваються не однаково у всіх галузях національної економіки: одні можуть значно випереджати інших (як-от туристична галузь України, починаючи з приблизно 2007 р.), тоді як традиційні (в основному, промислові виробництва із великою часткою основних фондів у активах балансу) не встигають за технологіями та організаційними перетвореннями, які для їхнього середовища відбуваються занадто швидко.

Постановка проблеми та її значення. На основі ретроспективного аналізу процесу діджиталізації у світі можна зробити висновок, що у майбутньому він торкнеться кожної галузі економіки. Оскільки туристична сфера сьогодні є однією з найбільш інформаційно насичених, то можна спостерігати охоплення інформаційними технологіями усіх ланок туристичної діяльності, що зумовлює актуальність даного дослідження. Втім, комплексний підхід до цифрової трансформації суспільства, який виражається в упровадженні загальнонаціональних (державних та регіональних) стратегій розвитку тієї чи іншої галузі, інколи потребує суттєвих корегувань у відповідності до місцевих особливостей. Туристичні напрямки (дестинації) успішно функціонують саме як самостійні інфраструктурно-господарські одиниці, тому найбільш раціональним підходом є поєднання планів за "управлінською вертикаллю" – тобто стратегій підтримки місцевого ділового середовища з використанням доступних ресурсів, знань та технологій, пропонованих державою усім господарюючим одиницям. На прикладі поетапного упровадження стратегії цифровізації спробуємо визначити, поєднання яких кроків необхідно для досягнення синергетичного ефекту взаємодії суб'єктів макро- та мікрорівня, з урахуванням вимог щодо існування "розумного" (smart) ділового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну зацікавленість вітчизняних

дослідників питаннями smart-туризму, smart-дестинацій та їхніх складників. Серед українських науковців слід відзначити праці С. Мельниченко [1-2] та М. Бойко [3-4], що висвітлюють теоретико-методологічні основи та практичний інструментарій застосування інформаційних технологій у туристичному бізнесі, визначають роль і місце інформаційних технологій у менеджменті і маркетингу туристичних підприємств, надають рекомендації щодо модифікації організаційних структур управління туристичними підприємствами та системи менеджменту під впливом інформаційних технологій. Слід відзначити, що у межах туристичної галузі частіше, ніж деінде, зустрічається поєднання технологій різних напрямів діяльності, що зумовлено багатосторонністю туристичної послуги. Це знаходить своє відображення і у наукових публікаціях, де дослідження часто носять міждисциплінарний характер. Наприклад, Г. Савіна [5] розглядає різні аспекти інтеграції CRM-систем та засобів аналітики поведінки споживачів у мережі інтернет для вибору способу ведення клієнтських баз даних. В. Приходько та ін. [6] досліджують досвід інвестування та управління "розумними містами" (smart city) у декількох країнах ЄС на рівні реалізації наднаціональних стратегій, тоді як Д. Басюк [7] розширює це поняття географічно і говорить про концепцію "розумних дестинацій" (smart destinations), які виходять за межі міста, хоча міські агломерації започатковують дану тенденцію, адже саме у місті досягається й урівноважується концентрація туристичних об'єктів та відвідувачів. Фактично, усі автори підкреслюють всебічне використання ІТ у сучасній моделі туристичного бізнесу. Світовий досвід діджиталізації економіки вивчали Г. Жосан [8], яка пов'язує класифікацію технологій із періодизацією суспільно-економічних формацій (устроїв); близько до цієї ідеї і вказана публікація К. Шваба – засновника Всесвітнього економічного форуму, який ще у 2015 р. вказав на проблему визначення наступного етапу промислової революції, який він назвав тоді епохою кіберофізичних систем [9]. Для порівняння наведемо працю 2011 р. С. Ходжеган та А. Есфангаре [10], які виділили актуальні напрями упровадження ІТ у споживання послуг, що на сьогодні опинилися майже незмінними. Окремим самостійним напрямом у даній сфері можна назвати розроблення економетричних моделей оцінки впливу цифровізації на економічні процеси та різні галузі національного господарства. Наприклад, Р. Тан [11] пропонує використовувати комплекс позитивних та негативних показників (іншими словами, стимуляторів та дестимуляторів), поєднання яких дозволяє оцінити ефективність заходів із цифровізації у функціонуванні туристичної галузі Сполученого Королівства. Матеріали проекту ЄС i-SCOOP [12] містять порівняльний аналіз сучасного категоріального апарату цифровізації (діджиталізації), зі спрямуванням на оцінку бізнес-перетворень та змін ділових звичаїв.

У наведених працях частково розглянуто особливості розвитку туристичної галузі в умовах становлення цифрової економіки окремих країн та України, проте питання автоматизації та цифровізації при створенні та функціонуванні туристичних дестинацій потребують подальшого дослідження та обговорення. Незважаючи на значну кількість наукових та практичних напрацювань, присвячених використанню сучасних інформаційних технологій та систем у сфері туризму, залишається недостатньо дослідженим місце держави та громадянського суспільства у таких перетвореннях.

Метою статті є аналіз використання досвіду цифровізації туристичної діяльності провідними країнами світу та розроблення методичного підходу щодо формування стратегії відбудови національної туристичної галузі на основі інформаційних технологій.

Об'єктом дослідження є досвід запровадження цифрових трансформацій у сферу послуг на рівні глобальної економіки, предметом – перспективи відновлення туристичної галузі України на основі цифровізації ключових бізнес-процесів та продуктових інновацій.

Виклад основного матеріалу. Кардинальні зміни у тому, як компанії ведуть бізнес завдяки технологіям, отримали назву Індустрія 4.0. З часом цей термін став більш узагальненим, сюди почали включати сфери міської інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, транспорту та інші. Наразі вчені починають виділяти Індустрію 5.0 – п'яту промислову революцію, яка, на нашу думку, є синтезом цифрової епохи, економіки знань та концепції сталого розвитку. Прийнято використовувати таку періодизацію технологічного розвитку сучасної цивілізації (рис. 1).



Рис. 1. Технологічні епохи (періоди сталих суспільно-економічних формацій)

Джерело: розроблено авторами на основі звітів I-SCOOP

Якщо зіставити основні характеристики цих періодів з етапами розвитку туризму, то отримаємо цікаве спостереження: практично в усі часи туристична галузь або випереджала, слугувала стимулом для інноваційного розвитку інших галузей, або знаходилася на останніх місцях – особливо тоді, коли переважаюча частка населення з низки причин не мала змоги вільно подорожувати. Тож, туризм можна вважати невід’ємною складовою технологічного прогресу, який або створює передумови для інтенсифікації практичного впровадження новацій, або першим починає їх використовувати. Наприклад, розвиток громадянської авіації та уможливлення трансатлантичних перельотів зумовили розвиток етапу масового туризму у 50-60х рр. ХХ ст., що у свою чергу заклало основи формування космополітичної особистості, так званого "громадянина світу", який потім перетворився у "глобального споживача".

Згідно думки К. Шваба - засновника та голови Всесвітнього економічного форуму, – "масова діджиталізація має низку переваг, таких як безпрецедентне зростання інновацій, масове використання інформаційних технологій та штучного інтелекту, і не має аналогів в історії" [9]. Підтримка вектора Індустрії 4.0 формує відповідну промислову політику, яка знаходить відображення в реалізації різними країнами програм, спрямованих на нарощування науково-технологічного та промислового потенціалу, вдосконалення інноваційної системи, оновлення технологічної бази, у першу чергу у містах.

Цифрова економіка передбачає суттєву зміну туристичних ресурсів країни, одним з них виступає перехід до смарт-міст. Британський інститут стандартів дає визначення розумного міста як територію з ефективною інтеграцією фізичних, цифрових і людських систем в штучному середовищі заради сталого, благополучного і всебічного майбутнього для громадян [13]. Експерт у сфері урбаністики Б. Хатчінсон запропонував сучасну класифікацію розумних міст: версії 1.0, 2.0 і 3.0. У "розумному

місті" 1.0 немає загальної стратегії, автоматизація торкнулася окремих, не пов'язаних між собою компонентів. У версії 2.0 ведеться об'єднання і взаємозв'язок раніше незалежних ініціатив та максимально великого числа різних джерел інформації. Версія 3.0 передбачає, що об'єднання всіх компонентів завершено, а вся інфраструктура буквально просякнута інтелектуальними технологіями. На цій основі розробляються більш складні класифікації та контекстні схеми взаємодії міської інфраструктури та суб'єктів ринку [14]. Розвиток сучасного високотехнологічного туризму відіграє вирішальну роль у розвитку розумних міст, оскільки ініціативи щодо залучення туристів можуть призвести до підвищення інвестиційної привабливості, розвитку публічно-приватного партнерства, відкритості та відповідальності громадян.

Більшість вітчизняних вчених використовують поняття цифровізації у контексті автоматизації. Цифровізація процесів може включати в себе автоматизацію, а також інші сучасні інструменти, в тому числі і штучний інтелект. В більшості те, що зараз відбувається у світі, можна вважати переважно автоматизацією, в процесі якої здійснюється впровадження програм системи обробки інформації і програмних документів, необхідних для експлуатації цих програм. Цифровізація – це наступний рівень, і він спрямований на автоматичне виконання робіт. Тобто автоматизація – це допомога людині у виконанні бізнес-функцій, а цифровізація – це заміна людини у виконанні цих функцій.

Процес цифрової трансформації галузі туризму відбувається у всьому світі. За даними аналітиків, до 2026 р. онлайн-продажі принесуть 74% доходу в секторі туризму (що у перерахунках становитиме близько 702,7 млрд дол. США за прогнозованого загального обсягу доходів у 950 млрд). У 2021 р. глобальні онлайн-продажі подорожей склали 430,8 мільярди доларів, що на 31% більше, ніж у попередньому році. Такий високий темп приросту зберігався і у 2022 р. як ефект послаблення пандемії. У 2022 р. 68% усіх бронювань подорожей було зроблено онлайн (рис. 2) [15].

Щодо конкурентоспроможності міжнародних онлайн-туристичних підприємств, то дотепер лідируючі позиції посідає Booking, що мав найвищий дохід у 2021 р. Він постійно збільшувався з 1,41 млрд доларів у 2007 р. до рекордного рівня в 15,07 млрд у 2019. За показником доходів за ним слідує Airbnb – онлайн-майданчик для розміщення та пошуку короткострокової оренди приватного житла по всьому світу. У 2021 р. його ринкова капіталізація склала 104 254 млн доларів, що робить його лідером світового ринку. На другому місці Booking з обсягом 98 521 млн доларів. Тож цифрові підприємства підтверджують не лише свою життєздатність, а і займають провідні ролі у світі. Таких успіхів вдалося досягти завдяки успішній он-лайн взаємодії з користувачами [16-17].

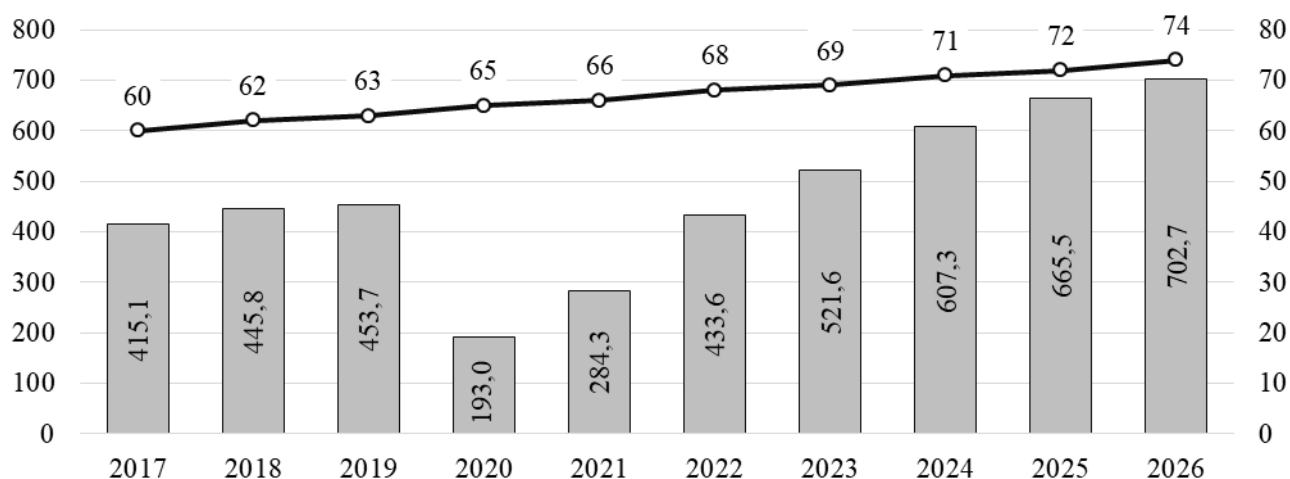


Рис. 2. Частка онлайн-бронювань (млрд дол. США та %) у загальному обсязі доходів від онлайн та офлайн каналів продажів (фактичні дані на червень 2022 р., далі прогнозні розрахунки)

Необхідність цифрової трансформації значно вплинула на державну політику багатьох країн світу. В Україні цифрова трансформація є пріоритетною політикою, відзначено. визнаними серед європейської експертної спільноти успіхами у впровадженні систем "ProZorro" та "eHealth", у

запровадженні мобільного покриття 4G та запуску електронних послуг у державному та приватному секторах. Протягом останніх років в Україні з'являються тенденції до визнання цифрової трансформації як одного з стимуляторів економіки країни. У грудні 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову, яка дає початок експериментальному проєкту з впровадження цифрової системи управління відбудовою транспортної інфраструктури. Передбачається, що у подальшому ця система може стати прикладом електронної системи управління відбудовою для усіх галузей. На даний момент Україна знаходиться на стадії перебудови базової інформаційно-комунікаційної інфраструктури.

З 2021 р. координацію діяльності Державного агентства розвитку туризму України здійснює Міністерство інфраструктури. Таке рішення було прийнято задля створення нової інфраструктури для наявних і майбутніх курортів, роботи з українськими та міжнародними інвесторами, залучення нових туристів до країни. Туристична галузь України вже пройшла декілька етапів інтеграції новітніх технологій. З огляду на стан галузі туризму в Україні, можна виділити такі ланки залучення інформаційних технологій:

1. Е-картографія, використання космоснімків, супутникової навігації, створення власних карт-схем та описів маршрутів.
2. Просування турбізнесу в інтернеті шляхом використання профільних сайтів та соціальних мереж, а також додатків, орієнтованих на вирішення завдань з управління.
3. Використання "живих" веб-камер як оперативного джерела інформації музеями та іншими об'єктами показу й відвідування.
4. Запровадження спеціалізованих інформаційних систем в сучасному туристичному бізнесі, таких як е-банкінг, е-бухгалтерія, CRM-системи у роботі з кадрами та клієнтами, міжнародні системи резервування, мобільні е-консьєржі, оновлене програмне забезпечення готелів та інші.
5. Використання спеціалізованого обладнання, різноманітних технічних та програмних засобів на різних етапах створення та споживання туристичного продукту, як-от: GPS-навігаторів у громадському транспорті, на внутрішньоміських та дальних регіональних сполученнях, з відстеженням руху та завантаження транспортного засобу у режимі реального часу; створення інтерактивного мультимедійного контенту (фотографій, звукозаписів, інформаційно-рекламних презентацій та відеофільмів) безпосередньо у процесі споживання, а не тільки для створення профілю DESTINATION.

В Україні існують розрізнені проєкти щодо цифрової трансформації населених пунктів. У великих містах на протязі декількох років були успішно запроваджені електронні сервіси, такі як:

- система пошуку маршрутів руху транспорту;
- аналіз дорожніх заторів,
- додаток е-здоров'я, зокрема з онлайн-записом на візит до лікаря,
- оплата комунальних платежів через окремих додаток та ін.

На думку авторів, вже можна стверджувати про створення міської цифрової інфраструктури, і особливістю українського цифрового середовища є інтеграція загальнонаціональних цифрових платформ та рішень (е-здоров'я, ЄДЕБО (освітні послуги), онлайн-кабінет платника податків та ін.) із окремими продуктами, унікальними для кожного міста (наприклад, сервіс передачі даних та сплати за побутове використання електроенергії Kharenergo м. Харкова). Цікаво відзначити, що уніфіковані програмні рішення із бронювання готелів були достатньо оперативно створені і апробовані, із подальшим глобальним впровадженням на протязі всього декілька років, тоді як досі немає універсального додатку для бронювання послуг ресторанів та інших закладів харчування. Підприємства переважно використовують індивідуалізоване програмне забезпечення як для ведення обліку, так і взаємодії з відвідувачами. Ймовірно, саме автентичність таких закладів і створює своєрідну атмосферу кожного окремого населеного пункту, і загнати навіть елементарний процес розміщення замовлення у якісь стандартні рамки неможливо. Але для іноземних туристів процедуру пошуку та бронювання відвідування численних міських об'єктів відвідування потрібно спростити.

У свій час майже кожне місто України намагалося створити власні реєстри туристичних пам'яток та найбільш визначних об'єктів – для початку з метою каталогізації на офіційному сайті, – втім, через їхню надвелику кількість та несхожість подібні ініціативи не були реалізовані до кінця, що не можна

сказати про автоматизацію фінансової та іншої звітності.

Багато років українські туристичні підприємства успішно використовують програмний комплекс "Оверія-Туризм", який є модульним рішенням для автоматизації роботи туристичних компаній. Від інших популярних рішень він відрізняється саме комплексністю процесів, містить і найбільш запитувані малими підприємствами блоки із інтеграції з агрегаторами-пошуковиками, і затребувані вже середніми та великими компаніями блоки з аналітики даних та звітності. Подорожуючі з багатьох країн використовують туристичний портал IgotoWorld – онлайн-путівник країнами світу, створений українськими розробниками, що надає інформацію про тури та маршрути визначними пам'ятками і містить перевірені каталоги туристичних об'єктів – загальновідомих і відвідуваних поки в основному місцевими жителями. Звісно, без комерціалізації подібним стартапам важко конкурувати із гігантами індустрії (такими як Google Maps, TripAdvisor тощо), але вони якраз відображають тенденцію до індивідуалізації ринку споживання послуг, що є наступними етапом після стандартизації глобалізованого періоду.

В Україні значних досягнень у цьому напрямку досягли деякі міста – як центри туристичних дестинацій, наприклад, місто Харків. Це місто, де впроваджено багато електронних сервісів: системи електронного документообігу та охорони здоров'я eHealth, центр надання соціальних послуг "Прозорий офіс", додаток 2GIS на основі відкритих даних геоінформаційних систем (на жаль, цей проект потребував високих вимог щодо ємності та функціональності обладнання кінцевого користувача, тому не встиг набути поширення до розроблення повного функціоналу Google Maps), а також "Картка харків'янина", яку планувалося використовувати як внутрішній ID-документ (для зареєстрованих мешканців міста). Картка повинна була поєднати декілька рішень – для мети туризму варто згадати систему знижок на відвідування муніципальних туристичних об'єктів та проїзні квитки міським електротранспортом. У місті з 2021 р. діють електронні квитки у громадському автотранспорті (дебетова пластикова картка, яка поповнюється через спеціальний термінал). На завершальному етапі знаходиться веб-портал Smart City. Муніципалітет спільно з правоохоронними органами впроваджує проєкт з відеоспостереження на вулицях міста. Взагалі, Харків затвердив концепцію розвитку "розумного міста" одним із перших в Україні.

У вересні 2022 року Україна долучилася до Програми "Цифрова Європа" (Digital Europe Programme – DIGITAL), яку планують реалізувати до 2027 року. Пришвидженню цифрової трансформації та відновленню економіки України сприятиме подання заявки на фінансування проєктів цифрових глобальних шлюзів Програми ЄС Connecting Europe Facility на суму близько 6 млрд євро за чотирма основними напрямками (табл. 1) [18]:

Таблиця 1

Напрями фінансування, доступні для України за програмою DIGITAL

№	Напрямок	Зміст проєкту	Фінансування, млрд. євро	% від загального обсягу
1	Високопродуктивний комп'ютинг	обчислення великих масивів даних для рішень у сфері економіки, оборонної промисловості та охорони здоров'я	2,2	36,8
2	Штучний інтелект, дані та хмарні послуги	створення продуктів на базі штучного інтелекту для полегшення роботи підприємств, держадміністрацій, дослідницьких установ	2,1	35,1
3	Використання цифрових технологій в економіці та суспільстві	впровадження цифровізації у бізнесі, сфері електронного урядування, охорони здоров'я, навколишнього середовища, освіти та культури, технологій Smart City	1,1	18,4
4	Цифрові навички	набуття нових навичок у сфері ІТ	0,58	9,7

Завдяки прийняттю Закону України "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні"

запроваджено правовий режим Дія Сіті – сприятливі умови для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів. Також в Україні створюють платформу, на якій розмістять 3D та скановані моделі вітчизняних об'єктів культурної спадщини, планується реалізація національної платформи культурної спадщини нерухомих пам'яток України. Оцифровування пам'яток необхідне для майбутньої відбудови та відновлення України, оскільки наразі від обстрілів постраждали майже 1000 об'єктів нерухомої культурної спадщини.

За даними всеукраїнського опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у вересні 2022 р., застосунком чи порталом "Дія" користувалося 52% українців, для порівняння – у 2021 р. цей показник становив 30%, у 2020 р. – 13%. Зокрема, електронними послугами зараз користується 63% українців, що у 4 рази більше, ніж у 2020 р. Водночас обсяги користування електронними послугами порівняно з 2020 р. зросли серед українців усіх вікових категорій, найвище зростання – серед людей старшого віку, тож розрив між віковими категоріями скорочується. Упродовж 2022 року у "Дії" запустили 39 нових послуг [19-20].

Базою для відродження міського середовища та управління містами, громадянської участі та електронного громадянства слугуватимуть перш за все великі дані – технології збору, обробки та зберігання структурованих і неструктурованих масивів інформації, які характеризуються значним обсягом і швидкістю змін. Перспективним підходом при створенні системи управління туристичною дестинацією є використання штучного інтелекту – системи, яка здатна з певним ступенем автономності сприймати інформацію, навчатися і приймати рішення на основі аналізу великих масивів даних, в тому числі імітуючи людську поведінку, технології розподіленого реєстру, квантові технології, комп'ютерний інжиніринг, технології віртуальної та доповненої реальності та інші.

Цифрова трансформація у туристичній галузі може бути розглянута через призму особливостей сфери послуг, серед яких можна виділити: розумний напрямок, розумний бізнес, розумний досвід. Перший стосується інтеграції у фізичну інфраструктуру для забезпечення мобільності, розподілу ресурсів і забезпечення стабільної якості життя для жителів і відвідувачів. Другий зазначає цифровізацію ділових процесів і створення складної екосистеми з тісною державно-приватною співпрацею з метою обміну ресурсами та спільного створення туристичного досвіду. Третій стосується покращення та збагачення досвіду за допомогою персоналізації надання послуг та моніторингу бізнес-процесів в реальному часі.

У деяких країнах світу вже зараз при розвитку туристичних дестинацій державні програми акцентуються на розвитку "розумного" напрямку. Це досягається за рахунок створення сприятливих умов та широких можливостей для підтримки розумного бізнесу (smart business), що сприяє створенню розумної дестинації (smart destination). За рейтингом дослідницької компанії Juniper Research Intel (оцінку було складено за 4 критеріями: мобільність, якість охорони здоров'я, безпека життя і продуктивність / залученість), у 2021 р. Сінгапур посів перше місце, досягнувши версії 3.0. Такий результат вдалося досягти завдяки дії Національної старт-програми. У Сан-Франциско та Лондоні міста застосували власні технологічні рішення з метою зменшення дорожнього руху – це дало їм змогу зайняти відповідно друге та третє місце. Переможцями з безпеки стали, крім Сінгапуру, Нью-Йорк і Чикаго. Лідируючими містами у сфері охорони здоров'я стали також Сеул і Лондон. І Сінгапур, і Сеул були відзначені завдяки зосередженості на наданні медичних послуг для громадян похилого віку за допомогою низки технологій, у тому числі цифрових послуг спеціальної платформи, а також пристроям віддаленого моніторингу. Доступ до цифрових послуг і міської інформації має важливе значення для підвищення показника залученості громадян. У цьому плані Сінгапур, Лондон і Чикаго виявилися лідерами, кожен з яких має великі сховища відкритих даних [21].

Професіонали інформаційної галузі зазначають, що можливості для галузі туризму не використовуються в повному обсязі, вони значно ширші. Ілюстрацією слугує використання чат-ботів – це текстовий і іноді звуковий інтерфейс, за допомогою якого користувачі можуть спілкуватися на різні теми, їх можливості майже рівні сайтам та додаткам. Чат-боти можуть слугувати прикладом поєднання розумного бізнесу з розумним досвідом. З 2016 р. чат-боти використовуються в різних галузях промисловості для автоматизації обслуговування клієнтів, пошуку потенційних відвідувачів,

бронювання, планування зустрічей та інше. Чат-боти дозволяють підприємцям виконувати аналіз даних у режимі реального часу, вони можуть зберігати та обробляти велику кількість інформації на основі розмов, які вони проводять з користувачами. За даними міжнародної компанії з поведінкового маркетингу SaleCycle, 30% гостей готелю, які взаємодіють з чат-ботом, витратили б більше, ніж ті, хто цього не робить [22]. Чат-боти на веб-сайтах готелів можуть відігравати вирішальну роль у витратах клієнтів, при цьому надаючи можливість детально сегментувати базу даних і отже, працювати більш ефективно у всіх маркетингових компаніях. Простір для використання їх у туристичній галузі найширший, від планування подорожі та уточнень побажання клієнта, до отримання зворотного зв'язку після отримання вражень.

Для позиціонування нашої країни як безпечної та сучасної дуже важливо створити віртуальну відкритість. Вважаємо, що державна політика розвитку туризму повинна робити акцент на спільному використанні туристами і місцевою громадою результатів розвитку розумної дестинації, у тому числі через розвиток внутрішнього ринку споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

При підготовці фахівців туристичної сфери доцільно навчання обслуговування та налаштування до ефективного використання сучасних інформаційних технологій. Для таких проєктів потрібні фахівці у створенні інноваційних розробок, які перетворюють туристичний сектор з використанням цифрових та інтерактивних моделей.

Головною проблемою цифровізації туристичної галузі ми вважаємо відсутність чіткої стратегії та плану – як у державному секторі, так і на підприємствах, а вже потім поєднуються недостатнє фінансування, нестача кваліфікованого персоналу для проведення оцифрування та недостатня довіра з боку споживачів. На складеному авторами рис. 3 наведено приклад впровадження стратегії цифровізації туристичної галузі в Україні, із акцентом на комплексність та безперервність даного процесу. Оскільки туризм є важливою складовою стратегічної економічної діяльності, доцільно перш за все надати доступ до безкоштовного Wi-Fi на вулицях та в громадських місцях, інформувати в реальному часі про рух транспорту чи інциденти в громадському транспорті, проводити культурні та інтерактивні заходи задля навчання та залучення громадян.

У цьому сенсі цікавим є проєкт "Забезпечення 100% населення доступом до інтернету зі швидкістю 1 Гбіт/сек" (у рамках національної програми "Основи відновлення: Цифрова держава" [23]). Для цього вітчизняні провайдери постійно модернізують оптичну мережу. Зокрема, наприкінці 2022 р. Київстар інвестував 50 млн грн у джерела безперебійного живлення для роботи послуги "Домашній Інтернет", що допоможе забезпечити інтернетом будинки під час відключень електроенергії не тільки у воєнний час, а й у період відновлення.

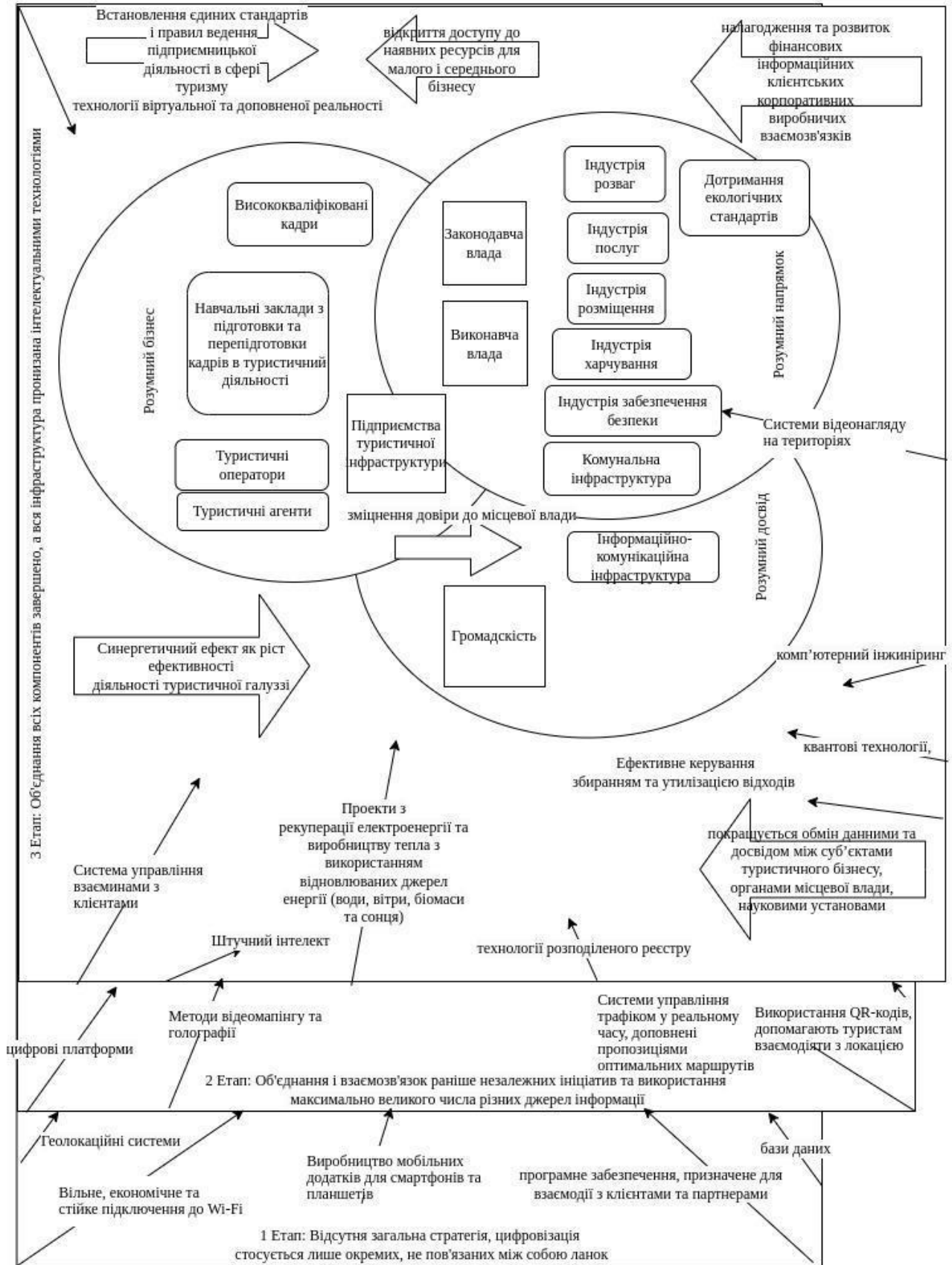


Рис. 3. Етапи цифровізації туристичної дестинації

Джерело: Власна розробка авторів

Перехід до цифрового суспільства – це не стільки комфортне життя за рахунок використання новітніх технологій, а перш за все активне громадянство, суспільство, яке керує сучасними технологіями, приймає активну участь в демократичному житті та відродженні і розвитку міст та прилеглих до них рекреаційних територій для підвищення ефективності створення та використання туристичних продуктів для сталого розвитку туристичних дестинацій.

Наступним кроком є впровадження штучного інтелекту в усі ланки туристичної галузі, що дасть змогу користувачам швидко знаходити релевантну інформацію, підтримає більшу мобільність, покращить процес прийняття рішень і забезпечить кращий туристичний досвід. В умовах державно-приватного партнерства такий підхід допоможе керувати ресурсами, створювати персональну пропозицію для кожного клієнта, аналізувати обсяги даних, значно перевищуючи людські можливості, відтворювати моделі розвитку туристичних дестинацій на основі вже існуючих прикладів.

План відновлення України у програмі "Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів" містить проекти з відбудови міських систем. Вони стосуються будівництва нових мереж водовідведення та водопостачання, модернізації централізованого опалення, а також створення інформаційно-аналітичної системи збору, обробки та аналізу інформації від підприємств сфери житлово-комунального господарства. Джерелами даних можуть бути й інші системи: розумне освітлення, управління світлофорами, розумний паркінг, розумна зупинка, smart ticket, розумні камери спостереження тощо [19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міжнародний досвід показує, що саме держава створює цілісно сформоване бачення (стратегію), ділове середовище розвитку, вектори цінностей у країні. Оскільки Україна знаходиться на шляху розбудови громадянського цифрового суспільства, то доцільно переконати мешканців у важливості діджиталізації, як у підприємницькій діяльності, так і у побуті. Туризм як галузь може стати провідним та показовим сектором, оскільки характеризується широкою залученістю клієнтів та має значний культурний вплив. Поступове впровадження новітніх технологій сприятиме залученню іноземних інвестицій, трансформацію всіх секторів економіки в конкурентоспроможні, більшу залученість громадян. Використовуючи галузь туризму як показову, можливо продемонструвати позитивні сторони такої трансформації, такі як: зручність, зростання обсягів продажу, економію часу, спрощення оброблення та передавання великої кількості інформації, появу нових професій. Перспективним у цьому напрямі досліджень є розроблення та впровадження програм цифровізації ділового середовища та сфери послуг на рівні окремих туристичних дестинацій, з урахуванням місцевих особливостей споживчого попиту та характеристик рекреаційних ресурсів.

Джерела та література

1. Мельниченко С. В. Цифровізація туризму в постковідний період. *Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції "Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання"* (24-25.03.2022). Т. 1. Черкаси : Гордієнко Є.І., 2022. 153 с. С. 28-29.
2. Melnychenko S., Tkachenko T., Dupliak T. Digitalisation as a tool of tourism recovery in European Union in post-COVID-19. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2021. № 6(41). С. 427-436.
3. Бойко М., Бовш Л., Охріменко А. Кризостійкість туристичного бізнесу в умовах воєнного стану. *Товари і ринки*. 2022. № 2. С. 31-47. URL: <http://journals.knute.edu.ua/commodities-and-markets/article/view/996/956>
4. Мазаракі А., Бойко М., Босовська М. Трансформація туризму в суспільстві 5.0. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 4. С. 33-54. DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)03](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)03)
5. Савіна Г. Г., Яковенко О. В. Управління клієнтською базою туристичного підприємства із застосуванням інтернет-ресурсів: економічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 25. Ч. 2. С. 107-110. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_3_2019ua/12.pdf
6. Приходько В. П., Єгорова О. О., Кропова О. С. "Розумні міста" у процесах інноваційного розвитку Європейського Союзу: таргетування, ресурси та потенціал. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 53-59. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_3_2019ua/12.pdf
7. Басюк Д. І., Срібна С. В., Примак Т. Ю. Досвід країн Європейського Союзу щодо розвитку смарт-дестинацій. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.1.8>

8. Жосан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 44-52. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.044>
9. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
10. Hojehghan S. B., Esfangareh A. N. Digital economy and tourism impacts, influences and challenges. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2011. Vol. 19. Pp. 308-316. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.136>
11. Tang R. Digital economy drives tourism development – empirical evidence based on the UK. *Economic Research – Ekonomska Istrazivanja*. 2023. Vol. 36. Issue 1. Article 19. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2094443>
12. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences / i-SCOOP. URL: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption/>
13. BusinessDictionary. Smart Cities. URL : <http://www.businessdictionary.com/definition/smart-city.html>
14. Deakin M. Smart cities: the state-of-the-art and governance challenge. *Triple Helix*. 2014. № 1. Article 7. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40604-014-0007-9>
15. Revenue share of sales channels of the global travel and tourism market from 2017 to 2026. URL: <https://www.statista.com/forecasts/1239068/sales-channels-travel-tourism-worldwide>
16. Number of bookings through Booking Holdings worldwide from 2010 to 2021, by business segment. URL: <https://www.statista.com/statistics/225471/booking-holdings-bookings-by-segment/>
17. Gross booking value of Airbnb bookings worldwide from 2017 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/1193536/airbnb-gross-booking-value-worldwide/>
18. Україна долучилася до Програми "Цифрова Європа" / Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-doluchilasya-do-programi-tsfrova-evropa-shcho-tse-oznachaе>
19. Проект Плану відновлення України / Національна рада з відновлення України від наслідків війни (липень 2022). – 350 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf>
20. Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг : аналітичний звіт. Київ, 2022. 58 с. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20230201_z/Report%20Opinions%20and%20views%20of%20the%20Ukrainian%20population%20regarding%20state%20electronic%20services.pdf ; Укрінформ, новини від 25.01.2023 р. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3658140-doslidzenna-skilki-ukrainciv-koristuutsa-eposlugami-ta-aki-servisi-najpopularnisi.html>
21. Smart Cities ~ Technologies Shaping the Urban Future. URL: <https://www.juniperresearch.com/whitepapers/smart-cities-technologies-shaping-the-urban>
22. Ward B., Turnbull C. 11 Ecommerce Statistics & Market Size Trends 2022/23. URL: <https://www.salecycle.com/blog/stats/ecommerce-statistics/>
23. Національна програма "Основи відновлення: Цифрова держава". Офіційний сайт. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/digital-government>

References

1. Melnychenko, S. V. (2022). Digitalization of tourism in the post-covid period [Tsyfrovizatsiia turizmu v postkovidnyi period]. *Materialy KhIII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii "Turystychnyi ta hotelno-restoranni biznes v Ukraini: problemy rozvytku ta rehulivannia" (24-25.03.2022)*. Vol. 1. Cherkasy : Hordiienko Y.I., 2022. 153 p. Pp. 28-29.
2. Melnychenko, S., Tkachenko, T., and Dupliak, T.(2021). Digitalisation as a tool of tourism recovery in European Union in post-COVID-19. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. № 6(41). Pp. 427-436.
3. Boiko, M., Bovsh, L., and Okhrimenko, A. (2022). Resilience of the Tourism Business under Martial Law [Kryzostiikist turystychnoho biznesu v umovakh voiennoho stanu]. *Tovary i rynky*. № 2. Pp. 31-47. URL: <http://journals.knute.edu.ua/commodities-and-markets/article/view/996/956>
4. Mazaraki, A., Boiko, M., and Bosovska, M. (2020). Transformation of tourism in society 5.0 [Transformatsiia turizmu v suspilstvi 5.0]. *Visnyk KNTEU*. № 4. Pp. 33-54. DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)03](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)03)
5. Savina, H. H., and Yakovenko, O. V. (2019). Management of the Customer Base of a Tourism Enterprise with the Use of Internet Resources: Economic Aspect [Upravlinnia klientskoio bazoio turystychnoho pidpriemstva iz zastosuvanniam internet-resursiv: ekonomichni aspekt]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2019. Issue 25. Part. 2. Pp. 107-110. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_3_2019ua/12.pdf
6. Prykhodko, V. P., Yehorova, O. O., and Kropova, O. S. (2019). "Smart Cities" in the Processes of Innovative Development of the European Union: Targeting, Resources and Potential ["Rozumni mista" u protsesakh

innovatsiinoho rozvytku yevropeiskoho soiuzu: tarhetuvannia, resursy ta potentsial]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Issue 24. Part 3. Pp. 53-59. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_3_2019ua/12.pdf

7. Basiuk, D. I., Cribna, S. V., and Prymak T. Y. (2019). Experience of the European Union countries in the development of smart destinations [Dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu shchodo rozvytku smart-destynatsii]. *Efektivna ekonomika*. 2019. № 1. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.1.8>

8. Zhosan, H. (2020). The state of digitalization in Ukraine [Stan rozvytku didzhytalizatsii v Ukraini]. *Ekonomichnyi analiz*. Vol. 30. № 1. Part 2. Pp. 44-52. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.044>

9. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>

10. Hojaghan S. B., Esfangareh A. N. (2011). Digital economy and tourism impacts, influences and challenges. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2011. Vol. 19. Pp. 308-316. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.136>

11. Tang R. (2023). Digital economy drives tourism development – empirical evidence based on the UK. *Economic Research – Ekonomska Istrazivanja*. Vol. 36. Issue 1. Article 19. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2094443>

12. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences / i-SCOOP. URL: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption/>

13. BusinessDictionary. Smart Cities. URL : <http://www.businessdictionary.com/definition/smart-city.html>

14. Deakin, M. (2014). Smart cities: the state-of-the-art and governance challenge. *Triple Helix*. № 1. Article 7. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40604-014-0007-9>

15. Revenue share of sales channels of the global travel and tourism market from 2017 to 2026. URL: <https://www.statista.com/forecasts/1239068/sales-channels-travel-tourism-worldwide>

16. Number of bookings through Booking Holdings worldwide from 2010 to 2021, by business segment. URL: <https://www.statista.com/statistics/225471/booking-holdings-bookings-by-segment/>

17. Gross booking value of Airbnb bookings worldwide from 2017 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/1193536/airbnb-gross-booking-value-worldwide/>

18. Ukraine has joined the Digital Europe Program / Ministry of Digital Transformation of Ukraine. [Ukraina doluchylasia do Prohramy "Tsyfrova Yevropa" / Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy]. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-doluchilasya-do-programy-tsifrova-evropa-shcho-tse-oznachae>

19. Draft Recovery Plan for Ukraine / National Council for the Reconstruction of Ukraine from the Consequences of War [Proiekt Planu vidnovlennia Ukrainy / Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny] (July 2022). – 350 p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf>

20. Opinions and views of the Ukrainian population on state electronic services: analytical report [Dumky i pohliady naseleennia Ukrainy shchodo derzhavnykh elektronnykh posluh : analitychnyi zvit]. Kyiv, 2022. 58 p. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20230201_z/Report%20Opinions%20and%20views%20of%20the%20Ukrainian%20population%20regarding%20state%20electronic%20services.pdf ; Ukrinform, news of January 25, 2023. [Ukrinform, novyny vid 25.01.2023 r.] <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3658140-doslizenna-skilki-ukrainciv-koristuutsa-eposlugami-ta-aki-servisi-najpopularnisi.html>

21. Smart Cities ~ Technologies Shaping the Urban Future. URL: <https://www.juniperresearch.com/whitepapers/smart-cities-technologies-shaping-the-urban>

22. Ward B., Turnbull C. 11 Ecommerce Statistics & Market Size Trends 2022/23. URL: <https://www.salecycle.com/blog/stats/ecommerce-statistics/>

23. National Program "Fundamentals of Recovery: Digital State". Official website. [Natsionalna prohrama "Osnovy vidnovlennia: Tsyfrova derzhava". Ofitsiyni sait]. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/digital-government>

Стаття надійшла до редакції 02.02.2023 р.

УДК 332.1(477-72)"364"

Іван Мацюк,
аспірант,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин і управління проектами,
м.Луцьк; ORCID: 0009-0002-1156-6838
e-mail: matsiuk.ivan@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-19-27>

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено теоретичні підходи інклюзивного розвитку територіальних громад. Проаналізовано обмеження для інклюзивного розвитку громад в умовах воєнного стану та можливостей реалізації цілей місцевого розвитку. Проведено аналіз впливу на доходи та видатки місцевих бюджетів Волинської області завершення реформи децентралізації в Україні у 2020 році та початку воєнних дій у 2022 році. Досліджено зміни у структурі доходів місцевих бюджетів у частині збільшення питомої ваги власних доходів, та зменшення частки трансфертів із державного бюджету. Вивчено вплив на доходи та можливості здійснювати заходи розвитку з місцевих бюджетів відносно географічної наближеності територіальних громад до зони проведення активних воєнних дій.

Ключові слова: можливості інклюзивного розвитку, територіальні громади, місцеві бюджети, децентралізація, воєнний стан.

Ivan Macjuk,
PhD student,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department international economic relations and project management,
Lutsk

ANALYSIS OF THE POSSIBILITIES OF INCLUSIVE DEVELOPMENT TERRITORIAL COMMUNITIES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Introduction. The development of territorial communities to ensure the quality of life for their residents remains a relevant direction for scientific research. At the same time, opportunities for development initiatives differ between territorial communities after the completion of decentralization reforms and depend on their proximity to active conflict zones.

The purpose of the article. Conducting an analysis of the opportunities for inclusive development of territorial communities, taking into account the limited resources of local budgets.

Results. Based on the analysis results, the focus was on the current state of theoretical research on various aspects of inclusive development in territorial communities. In particular, it was established that inclusive growth has broader objectives compared to gross domestic product growth. The essence of inclusive development is to improve the well-being of residents in territorial communities, reduce poverty and inequality, and increase the involvement and active participation of people in the economy. An analysis was conducted on the impact of the completion of decentralization reform in Ukraine in 2020 and the onset of hostilities in 2022 on the revenues and expenditures of local budgets in Volyn Oblast. Changes in the structure of local budget revenues were studied, including an increase in the share of own revenues and a decrease in the proportion of transfers from the state budget.

Conclusions. The decentralization reform has a positive impact on the ability of territorial communities to carry out development expenditures from local budgets. However, while the capacity of territorial communities to meet the needs of local development has increased after the completion of the reform, it has been significantly complicated under the conditions of armed aggression by the Russian Federation. The impact of martial law on the indicators of revenues and expenditures of local budgets in the Volyn region has been confirmed, as well as the increased consequences of the impact of military operations on the indicator of own revenues of local budgets in the proximity of active combat zones. There is a need for further research on the theoretical and institutional possibilities of inclusive development of territorial communities, considering the limited resources of local budgets and the growing demands for expenditures due to the war.

Key words: inclusive development, territorial communities, local budgets, decentralization, martial law.

Актуальність теми. Можливості для розвитку є обмеженими в умовах воєнного стану. Водночас від розвитку економіки залежить спроможність громад впливати на покращення якості життя та соціального потенціалу їх жителів.

Місцеві бюджети відіграють важливу роль у регулюванні соціально-економічних процесів на регіональному рівні. Самостійність місцевих бюджетів України на сьогодні значно підвищилась із завершенням процесу децентралізації, проте дохідна частина місцевих бюджетів і надалі залежить не лише від зусиль місцевої влади в розвитку власної бази оподаткування, а й від перерозподілу фінансових ресурсів через державний бюджет, а саме – від надання міжбюджетних трансфертів.

На сьогодні, актуальним питанням для дослідження є вивчення спроможності територіальних громад після завершення реформи децентралізації ефективно забезпечувати потреби місцевого розвитку в умовах збройної агресії російської федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників зазначеного спектру питань варто виокремити М.Лугову, І.Цимбалюк, Н.Павліху, Н.Ковшун, А. Мокія, Т.Желюк та інших. Активно досліджують зазначене питання також Національний інститут стратегічних досліджень, державна установа "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього Національної академії наук України", а також ряд міжнародні організації, такі як Організація об'єднаних націй, Організація економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк, Міжнародна організація праці, Міжнародний валютний фонд і інші.

У працях волинських науковиць Н.Павліхи, І. Цимбалюк і Н. Хомюк досліджені різні аспекти інклюзивного місцевого розвитку, зокрема ними досліджено механізми активізації інвестиційної діяльності в регіонах України із врахуванням досвіду країн Європейського Союзу [1], засади інституціонального забезпечення інноваційного розвитку територіальних громад [2], внесок класичних та сучасних теорій регіонального розвитку у формування інклюзивного підходу [3], аспекти місцевого розвитку в умовах децентралізації, зокрема забезпечення конкурентоспроможності сільських територій [4] та інклюзивного розвитку регіону [5, 6, 7], вплив різних факторів (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, прожиткового мінімуму, податкового навантаження, внесків на соціальне страхування) на рівень доходів населення із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу [6] і інші.

Можливості залучення в умовах воєнного стану бюджетних ресурсів громади, а також залучення на цю мету субвенційних коштів з державного бюджету та грантових коштів від зарубіжних донорських організацій і коштів українських недержавних організацій для побудови системи цивільного захисту громади проаналізовані професоркою Західноукраїнського національного університету Т.Желюк [8].

Інклюзивний місцевий розвиток у своїх наукових дослідженнях аналізує доктор наук з державного управління А. Кожина. Зокрема, у своїх працях науковиця вивчає сутність та зміст поняття "інклюзивний місцевий розвиток" [9], а також інші методологічні та практичні аспекти інклюзивного місцевого розвитку [10].

Можливості переходу від теорії до практичного застосування інклюзивності розвитку проаналізовані в дослідженні співробітників Національного інституту стратегічних досліджень та науковій доповіді інституту регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього [11]. Згідно з їхніми висновками інклюзивний розвиток стрімко входить в перелік актуальних напрямків розвитку сучасності в науковому і практичному аспектах.

Метою нашого дослідження буде подальше вивчення можливостей для інклюзивного місцевого розвитку в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Згідно академічного тлумачного словника української мови [12] «місцевий» означає «який діє або має значення тільки в межах певної території, місцевості; не загальнодержавний», а «розвиток» - це «процес, в результаті якого відбувається зміна якості чогонебудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого». Отже, якщо узагальнити значення цих двох слів, то можна сформулювати визначення місцевого розвитку, як процес зміни якості чогонебудь в межах певної території, місцевості.

В останніх публікаціях А.Кожині на тему місцевого інклюзивного розвитку зазначене питання розглядається з огляду на різні аспекти, серед яких виділяються економічні і неекономічні. Поміж неекономічних розглядаються соціальний, культурний, історичний, інституційний та географічний напрямки [10]. При цьому, цілком погоджуємось із твердженнями науковиці, що зазначені неекономічні аспекти можуть мати вирішальне значення в процесі місцевого розвитку. Зокрема, на нашу думку географічний фактор на сьогодні є одним із ключових, оскільки із наближеністю території до зони ведення активних бойових дій значно зменшуються не тільки можливості для розвитку, а й для ведення будь-якої господарської діяльності.

Водночас, на нашу думку не менш важливими, а дуже часто і вирішальними чинниками у досягненні місцевого розвитку є економічні фактори розвитку регіонів і територіальних громад, основним мірилом яких можна вважати згідно наукових досліджень професорки Волинського національного університету імені Лесі Українки Н.Павліхи «якість життя жителів громад».

Стратегічною ціллю розвитку України за напрямом «Якість життя» визначено згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року №179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» [13] створення інклюзивного, інноваційного та освіченого суспільства, в якому громадяни мають рівні права та можливості для розвитку свого таланту протягом життя.

Досягнення зазначеної цілі планується здійснити завдяки:

- реалізації рівних прав та можливостей, інклюзії та безбар'єрності, розвитку свого таланту, здобуття освіти і розширених можливостей для працевлаштування протягом життя;
- підвищенню рівня здоров'я та тривалості життя населення;
- покращеній системі соціального захисту та підтримки вразливих верств населення;
- забезпеченню сприятливих умов для створення і споживання культурного продукту, реалізації культурного потенціалу, збереження культурної спадщини та її сталому використанню;
- забезпеченню кращої якості та безпеки навколишнього природного середовища;
- популяризації занять фізичною культурою і спортом.

На питання інклюзивного розвитку регіонів в контексті реалізації Стратегії сталого розвитку України до 2030 року зазначають Павліха Н., Цимбалюк І. у своїх наукових працях. Зокрема, вчені вказують, що «одним із шляхів розв'язання проблем сталого розвитку визнано запровадження альтернативної стратегії, що ґрунтується на підвищенні інтенсивності праці, тобто збільшенні відношення праці до капіталу та зменшенні кількості енергії та природних ресурсів. Ці ідеї в подальшому покладено в основу розробки теорії інклюзивного розвитку регіону, що досягається шляхом максимального залучення усіх верств суспільства до продуктивної праці, зниження диференціації в рівнях доходів і підвищення добробуту населення» [4].

Щодо визначення поняття інклюзивного зростання, то слово «інклюзія» (англ. inclusion – включення, залученість) трактується багатьма вченими, як збільшення ступеню участі усіх громадян у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів.

А.Базилук розглядає інклюзивне зростання як основу соціально-економічного розвитку. За твердженнями вченого саме інклюзивне економічне зростання призведе до соціально-економічного розвитку, а «модель інклюзивного розвитку є найбільш прийнятною для нашої країни у сенсі забезпечення конкурентоспроможності економіки та рівномірного підвищення добробуту усіх громадян» [14].

За твердженнями В.Решетило інклюзивне зростання має ширші цілі, ніж збільшення валового внутрішнього продукту. Воно спрямоване на розвиток людини, підвищення її добробуту і зниження рівня бідності та нерівності, вимагає активної участі в економіці людського ресурсу, а також підкреслює, що населення країни повинно впливати не лише на результати розподілу ВВП, але й на його виробництво. Важливою метою інклюзивного зростання є збільшення ступеня участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів [15].

Отже, інклюзивне зростання принципово відрізняється від зростання валового внутрішнього продукту [11]. Воно має більш широкі цілі, пов'язані із розвитком людини, підвищенням її добробуту, зниженням рівня бідності і нерівності; залученістю та активній участі людини в

економіці.

На необхідності досягнення інклюзивного економічного зростання в Україні говориться і у схваленій Верховною Радою України у 2019 році Програмі діяльності Кабінету Міністрів України [16]. Досягнути такого зростання планувалося перш за все завдяки розширенню економічної свободи та створенню рівних правил для всіх. Це мало сприяти залученню прямих іноземних інвестицій, підвищенню ділової активності та продуктивності економіки.

Зрозуміло, що будь-які плани розвитку нашої держави, які були сформовані до 24 лютого 2022 року потребують актуалізації до нових умов життя держави в умовах війни та наданого Європейською Радою Україні на саміті у Брюсселі 23 червня 2022 року статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Проте, підходи інклюзивного зростання залишаються актуальними і надалі, оскільки значна кількість країн світу включили їх в свою політику. Зазначені підходи базуються на методологічних розробках Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародного валютного фонду, Всесвітнього економічного форуму і означають швидке економічне зростання з одночасним створенням широких можливостей для всіх верств і соціальних груп населення на справедливий розподіл суспільного добробуту [9].

На нашу думку неможливо досягнути економічного розвитку держави без розвитку територіальних громад, які повинні стати основними складовими цеглинками майбутнього економічного зростання нашої держави. У свою чергу, можливості для розвитку територіальних громад будуть напряму залежати від доходної спроможності місцевих бюджетів.

Уже зараз можна чітко стверджувати, що підвищенню можливостей для місцевого розвитку в Україні сприяла реформа децентралізації, яка завершилась у 2020 році формуванням 1470-ти спроможних територіальних громад, у тому числі 54-х - у Волинській області. Зрозуміло, що формування спроможних територіальних громад не вирішило одночасно усіх проблем місцевого розвитку, та й визначення їх спроможності є дуже відносним.

Для прикладу, окремі громади з відносно низьким обсягом доходів місцевого бюджету та одночасно нерозвиненою мережею закладів соціально-культурної сфери були визнані спроможними у зв'язку із меншим обсягом потреб для забезпечення утримання цієї мережі закладів.

Незважаючи ні на що, кожна з 1470-ти громад отримали можливості самостійного формування цілей місцевого розвитку та здійснення пошуку ресурсів для їх реалізації.

В таблиці 1 ми можемо прослідкувати тенденції доходів місцевих бюджетів Волинської області упродовж останніх п'яти років, які за власними доходами загального фонду щорічно зростають, доходами спеціального фонду – практично не змінюються, трансфертами з державного бюджету до загального фонду місцевих бюджетів – зменшуються у 2019 році та практично не змінюються упродовж останніх трьох років і трансфертами до спеціального фонду місцевих бюджетів – щорічно зростають, крім 2022 року.

Таблиця 1

Тенденції доходів місцевих бюджетів Волинської області, млн грн

Роки	Власні доходи			Трансферти з державного бюджету		Доходи (разом)
	Загальний фонд	у т.ч. ПДФО	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд	
2018	4 290,6	2 696,3	718,2	9 497,6	494,3	15 000,7
2019	4 974,1	3 218,8	433,5	8 494,5	657,1	14 559,2
2020	5 318,3	3 459,3	533,4	4 940,3	907,0	11 699,1
2021	6 427,0	4 238,5	440,8	5 362,1	1 017,6	13 247,5
2022	8 848,2	6 756,3	470,8	4 825,9	245,7	14 390,6

Джерело: Сформовано автором за матеріалами веб сайту департаменту фінансів Волинської обласної державної адміністрації

Наявність описаних вище тенденцій у власних доходах місцевих бюджетів пов'язані, в основному, зі щорічним зростанням надходжень податку на доходи фізичних осіб, який у свою чергу

збільшується завдяки росту номінального обсягу доходів населення через зростання фонду оплати праці на підприємствах, установах та організаціях області, а також через зростання надходжень у 2022 році податку на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення та інших виплат військовослужбовцям.

Водночас, тенденції надходжень трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам пов'язані із законодавчими змінами підходів до фінансування окремих галузей соціально-культурної сфери з 2020 року та завершенням реформи децентралізації. Це, насамперед, зміни у системі реалізації державних програм соціального захисту, зокрема, передача Мінсоцполітики видатків, які у 2019 році здійснювались за рахунок субвенцій з державного бюджету на надання пільг та житлових субсидій населенню та на державні соціальні допомоги. Крім того, з 1 квітня 2020 року видатки на оплату медичних послуг закладам охорони здоров'я здійснюються за програмою медичних гарантій населенню, фінансування якої проводиться напряму з державного бюджету. Загальний обсяг відповідних субвенцій для місцевих бюджетів Волинської області у 2019 році складав понад 4,0 млрд грн, а у 2020 році вони уже передані на фінансування за рахунок коштів державного бюджету.

За трансфертами з державного бюджету до спеціального фонду місцевих бюджетів найбільшу питому вагу займає субвенція з державного бюджету на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності в населених пунктах, обсяг якої щорічно зростає, крім 2022 року, у зв'язку з обмеженням фінансування відповідних видатків на період дії воєнного стану згідно Закону України від 24 лютого 2022 року №2102-ІХ «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [17].

Також на можливість досягнення цілей інклюзивного розвитку територіальних громад під час дії воєнного стану значний вплив здійснюють запроваджені обмеження у фінансуванні видатків місцевих бюджетів для органів Казначейства, згідно постанови Кабміну від 9 червня 2021 року №590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» (зі змінами) [18]. Згідно з цією постановою пріоритетними визначено видатки на національну безпеку і оборону та на здійснення заходів правового режиму воєнного стану (перша черга витрат). Фінансування усіх інших видатків віднесено до другої та третьої черги витрат та здійснюється органами Казначейства у порядку черговості в залежності від наявності коштів на єдиному казначейському рахунку.

З урахуванням обсягів залучених ресурсів до місцевих бюджетів за даними таблиці 2 можна чітко простежити тенденції зміни обсягів капітальних видатків, які здійснювались за рахунок коштів місцевих бюджетів Волинської області у 2018-2022 роках.

Таблиця 2

Тенденції зміни обсягів капітальних видатків, які здійснювались за рахунок коштів місцевих бюджетів Волинської області у 2018-2022 роках, млн грн

Роки	Капітальні видатки								Загальний обсяг видатків (ЗФ і СФ разом)
	План на рік	виконано за звітний рік							
		усього	у тому числі за видами бюджетів:						
			обласних	міських	районних	селищних	сільських	ОТГ	
2018	1 866,1	1 356,3	350,3	488,1	131,0	26,2	61,1	299,6	15 079,2
2019	2 131,7	1 687,1	386,5	574,7	201,9	7,2	53,1	463,7	14 666,5
2020	2 623,0	2 246,9	839,4	267,5	234,7	5,2	33,6	866,4	11 850,0
2021	2 396,4	2 102,1	849,7	868,7	31,7	145,8	206,2	0,0	13 167,2
2022	1 637,8	839,5	85,3	556,0	29,5	90,3	78,5	0,0	12 442,7

Джерело: сформовано автором за даними звітності ГУ Держказначейства у Волинській області.

Ми бачимо щорічне зростання обсягів капітальних видатків місцевих бюджетів упродовж 2018-2021 років, що пов'язано із зростанням їх ресурсного забезпечення в умовах реформи

децентралізації. Найбільші обсяги капітальних видатків проведені з місцевих бюджетів Волинської області у 2020 і 2021 роках або після формування остаточного переліку спроможних територіальних громад. Не характерним є 2022 рік, у зв'язку з запровадженням пріоритетності видатків та обмеженнями на їх проведення органами Казначейства в умовах воєнного часу.

Якщо порівняти доходи (таблиця 1) і капітальні видатки (таблиця 2) місцевих бюджетів Волинської області, то у 2019 – 2021 роках питома вага капітальних видатків була досить велика (11,6-19,2 відсотка), а у 2022 році вона зменшилась майже утричі.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика доходів і капітальних видатків місцевих бюджетів Волинської області

Рік	Доходи	Видатки		Питома вага капітальних видатків у доходах
		Всього, у тому числі:	капітальні видатки	
2018	15000,7	15079,2	1356,3	9,0
2019	14559,2	14666,5	1687,1	11,6
2020	11699,1	11850	2246,9	19,2
2021	13247,5	13167,2	2102,1	15,9
2022	14390,6	12442,7	836,8	5,8

Джерело: сформовано автором.

Отже, запровадження воєнного стану у 2022 році вплинуло на показники доходів та видатків місцевих бюджетів Волинської області навіть з урахуванням того, що область не відноситься до зони проведення активних бойових дій.

У цьому аспекті цікаво буде дослідити як відобразилось на доходах місцевих бюджетів наближеність територіальних громад до зони активних бойових дій.

Перелік таких територіальних громад згідно постанови Кабміну від 6 грудня 2022 року №1364 «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [19] затверджується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій за погодженням з Міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних військових адміністрацій.

До останнього оновленого переліку територіальних громад, розташованих у районах проведення воєнних дій, або тих, які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) входить 9 областей. Це територіальні громади Донецької (66 громад), Запорізької (62 громади), Харківської (56 громад), Херсонської (46 громад), Луганської (37 громад), Миколаївської (26 громад), Сумської (19 громад), Дніпропетровської (10 громад) і Чернігівської (4 громади) областей.

Динаміку доходів місцевих бюджетів України у 2022 році за даними порталу Open Budget розглянемо у таблиці 4.

Проблеми з наповненням місцевих бюджетів у зоні наближеній до активних бойових дій чітко простежуються у таблиці 4, зокрема майже усі такі області мають гіршу динаміку надходжень до місцевих бюджетів, порівняно з більш віддаленими областями.

Причинами цього стали як законодавчо надані податкові пільги щодо плати за землю, екологічного податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, так і міграція населення та неможливість фізичного здійснення будь-якої господарської діяльності в межах територій, на яких ведуться бойові дії.

З метою подальшого створення умов для забезпечення місцевого розвитку територіальних громад в Україні, на нашу думку доцільним було б відмінити практику законодавчого надання податкових пільг з платежів, що належать до доходів місцевих бюджетів, та призводять до зменшення їх спроможності забезпечувати відповідні видатки.

Таблиця 4

Динаміку доходів місцевих бюджетів України у 2022 році, млн грн

Назва території	Кількість громад у тимчасовій окупації	Виконання на 01.12.2021	Виконання на 01.12.2022	Відхилення	
				+/-	%
Херсонська обл.	46	6 540,49	3 800,62	-2 739,87	58,1
Луганська обл.	37	4 483,75	3 326,38	-1 157,37	74,2
Запорізька обл.	62	16 052,89	13 429,55	-2 623,34	83,7
Донецька обл.	66	16 083,31	13 830,96	-2 252,35	86,0
Харківська обл.	56	25 932,79	23 342,83	-2 589,95	90,0
Київська обл.		20 649,46	22 440,32	1 790,87	108,7
Дніпропетровська обл.	10	39 093,27	45 191,93	6 098,67	115,6
Одеська обл.		21 104,64	24 539,29	3 434,65	116,3
Полтавська обл.		15 517,78	18 313,24	2 795,46	118,0
Сумська обл.	19	8 277,55	9 808,20	1 530,65	118,5
Кіровоградська обл.		7 401,18	8 797,80	1 396,61	118,9
Чернігівська обл.	4	7 839,80	9 364,73	1 524,93	119,5
Черкаська обл.		9 290,36	11 687,68	2 397,32	125,8
Тернопільська обл.		6 048,46	7 636,90	1 588,44	126,3
Рівненська обл.		7 137,46	9 135,94	1 998,49	128,0
Вінницька обл.		11 489,33	14 775,27	3 285,95	128,6
Миколаївська обл.	26	8 763,83	11 465,28	2 701,44	130,8
Івано-Франківська обл.		7 822,76	10 302,71	2 479,95	131,7
Чернівецька обл.		4 324,17	5 789,74	1 465,57	133,9
Хмельницька обл.		8 915,77	11 989,43	3 073,66	134,5
Волинська обл.		6 427,04	8 848,21	2 421,17	137,7
Закарпатська обл.		6 392,36	9 068,80	2 676,44	141,9
Житомирська обл.		8 863,46	12 590,51	3 727,06	142,0
Львівська обл.		20 873,29	29 900,33	9 027,04	143,2

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене та показники місцевих бюджетів Волинської області упродовж останніх п'яти років, які співпали із завершенням в Україні реформи децентралізації та повномасштабною збройною агресією російської федерації, можна зробити наступні висновки:

- досягнення якісного життя для громадян України за рахунок створення інклюзивного, інноваційного та освіченого суспільства, в якому громадяни мають рівні права та можливості для розвитку свого таланту протягом життя відповідає європейським підходам для забезпечення розвитку та затверджено Національною економічною стратегією на період до 2030 року;

- можливості фінансувати заходи місцевого розвитку для територіальних громад в умовах воєнного стану є обмеженими у зв'язку із впливом на доходи місцевих бюджетів активних бойових дій та запровадженою в державі черговістю проведення видатків органами Держказначейства;

- інклюзивне зростання має більш широкі цілі порівняно із зростання валового внутрішнього продукту. Суттю інклюзивного зростання є розвиток людини, підвищення її добробуту, зниження рівня бідності і нерівності, залученість та активна участь людини в економіці;

- успішна реалізація цілей місцевого розвитку напряму пов'язана з обмеженими ресурсами місцевих бюджетів, обсяг яких сформувався після завершення реформи децентралізації в Україні;

- реформа децентралізації позитивно відобразилась на можливостях територіальних громад проводити капітальні видатки, які є складовою частиною видатків розвитку місцевих бюджетів. Спроможності територіальних громад забезпечувати потреби місцевого розвитку хоча і збільшились після завершення реформи, проте вони значно ускладнені в умовах збройної агресії російської федерації;

- упродовж останніх років в Україні зменшилась частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів за рахунок передачі на фінансування за рахунок коштів державного бюджету видатків на надання пільг та житлових субсидій населенню, державних соціальних допомог, а також видатків на оплату медичних послуг закладам охорони здоров'я за програмою медичних гарантій населенню;

- стримуючим фактором інклюзивного розвитку територіальних громад є збройна агресія російської федерації. Із наближенням територіальних громад до зони проведення воєнних дій доходи бюджетів, а отже і можливості для розвитку скорочуються.

Джерела та література

1. Інвестиційна діяльність регіону в умовах європейської інтеграції: ретроспективний аналіз та напрями активізації [Текст]: монографія. Марина Сергіївна Лугова, Ірина Олександрівна Цимбалюк, Наталія Володимирівна Павліха. Луцьк : Вежа-Друк, 2022.
2. Pavlikha N. V., Tsymbaliuk I. O., Kovshun N. E., Kotsan L. M. Conceptual Transformation Principles Of The Income Regulation System In Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. №. 2 (25). 2018. Pp. 317–324. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/136837>.
3. Мокій А.І., Павліха Н.В., Науменко Н.С., Дацко О.І. Інституціональне забезпечення інноваційного розвитку територіальних громад України, Регіональна економіка. 2018. № 4. С. 17–27.
4. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журнал. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. № 3 (23). С. 136–142.
5. Павліха Н. В., Хомюк Н. Л. Забезпечення конкурентоспроможності сільських територій в умовах децентралізації: Сучасний менеджмент економічних систем в координатах парадигми сталого розвитку: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції. Одеський національний політехнічний університет (м. Одеса, 18 вересня 2019). Одеса: ОНПУ, 2019. С. 92–95.
6. Цимбалюк І. О. Генезис теорії інклюзивного розвитку регіону. *Причорноморські економічні студії*. Одеса, 2019. Вип. 47. С. 235–240.
7. Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 340 с.
8. Желюк Т., Жуковська А. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. с. 183–202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>.
9. Кожина А. В. Сутність та зміст поняття „інклюзивний місцевий розвиток. Міське самоврядування: 20-річні здобутки та подальший поступ : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Київ, 5 груд. 2017 р.) [упорядн. Г. Борщ, М. Кондратенко]. К. : НАДУ, 2018. С. 78–82.
10. Кожина А. В. Публічне управління інклюзивним місцевим розвитком: теорія, методологія, практика : моногр. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 452 с.
11. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2019. – 55 с. Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>.
12. Академічний тлумачний словник української мови / <http://sum.in.ua/s/miscevyj>.
13. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. №179. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
14. Базиліук А. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. с. 19–29. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5.
15. Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Харків, 1–28 лютого 2020 р. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. с. 7-10. Режим доступу : https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2020konf/1-28_.pdf.
16. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: постанова Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 року №188-IX. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-IX#Text>.
17. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (зі змінами): Закон України від 24 лютого 2022 року №2102-IX . Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
18. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» (зі змінами): постанова Кабміну від 9 червня 2021 року №590. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>.
19. Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: постанова Кабміну від 6 грудня 2022 року №1364. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>.

References

1. Lugova, M. S., Tsymbaliuk, I. O., Pavlikha, N. V. (2022). Investment activities of the region in the conditions of European integration: retrospective analysis and ways of activation. Lutsk: Veza-Druck.

2. Pavlikha, N. V., Tsymbaliuk, I. O., Kovshun, N. E., Kotsan, L. M. (2018). Conceptual Transformation Principles Of The Income Regulation System In Ukraine. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 317–324. <http://fkd.org.ua/article/view/136837>
3. Mokiy, A. I., Pavlikha, N. V., Naumenko, N. S., Datsko, O. I. (2018). Institutional support for innovative development of territorial communities in Ukraine. *Regional Economy*, 4, 17–27.
4. Pavlikha, N. V., Tsymbaliuk, I. O. (2020). Scientific basis for the formation of the theory of inclusive regional development. *Economic Journal of the Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 3(23), 136–142. Lutsk: Veza-Druck.
5. Pavlikha, N. V., Khomyuk, N. L. (2019). Ensuring the competitiveness of rural territories in the conditions of decentralization. In *Modern management of economic systems in the coordinates of the paradigm of sustainable development: Materials of the 1st International scientific and practical conference* (pp. 92–95). Odessa National Polytechnic University. Odessa: ONPU.
6. Tsymbaliuk, I. O. (2019). Genesis of the theory of inclusive regional development. *Black Sea Economic Studies*, 47, 235–240. Odessa.
7. Tsymbaliuk, I. (2019). Inclusive regional development in the context of financial decentralization: theory, methodology, practice. Lutsk: Vezha-Druck.
8. Zheliuk, T., Zhukovska, A. (2022). Sources of financial support for inclusive development of territorial communities. *Bulletin of Economics*, 3, 183-202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>.
9. Kozhina, A. V. (2018). Essence and content of the concept of "inclusive local development". In H. Borsch & M. Kondratenko (Eds.), *Local self-government: 20 years of achievements and further progress: Materials of the scientific-practical conference with international participation* (Kyiv, December 5, 2017) (pp. 78-82). Kyiv: NADU.
10. Kozhyna A. V. *Public management of inclusive local development: theory, methodology, practice*. Kamianets-Podilskyi: TOV "Drukarstvo 'Ruta'", 2020. 452 p.
11. Inclusive dimension of development of cities - centers of business activity in Ukraine: trends and prospects: scientific report. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Regional Research named after M. I. Dolishnyi of NAS of Ukraine; scientific editor M.I. Melnyk. Lviv, 2019. 55 p. Available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>.
12. Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language. Available at: <http://sum.in.ua/s/miscvyj>.
13. On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.03.2021, No. 179. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
14. Bazilyuk A.V., Zhulin O.V. Inclusive growth as a basis for socio-economic development. *Economics and Management in Transportation*. 2015. Vol. 1. pp. 19-29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5.
15. Inclusive development of the economy in the context of global challenges: materials of the international scientific-practical internet conference, Kharkiv, February 1-28, 2020. Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov. Kharkiv: KhNUUMG named after O. M. Beketov, 2020. pp. 7-10. Available at: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2020konf/1-28_.pdf.
16. On the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 188-IX dated October 4, 2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-IX#Text>.
17. On Approval of the Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" (with amendments): Law of Ukraine No. 2102-IX dated February 24, 2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
18. On Approval of the Procedure for the Performance of the State Treasury Service's Powers in Special Mode in the Conditions of Martial Law" (with amendments): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 590 dated June 9, 2021. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>.
19. Some Issues of Forming a List of Territories where Military Operations are Being Conducted (Were Conducted) or Temporarily Occupied by the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1364 dated December 6, 2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2023 р.

Подзізей Олег,
аспірант,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-3646-7687,
e-mail: podzizei.oleh@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-28-33>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ВІДНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД І РЕГІОНІВ

У статті розглянуто концептуальні підходи до відновлення конкурентоспроможності територіальних громад і регіонів. Аналізуються основні причини зниження конкурентоспроможності та визначаються фактори, які впливають на ефективність їх відновлення. Особлива увага приділяється забезпеченню сталого розвитку та підвищенню якості життя населення в регіонах. В статті проаналізовано такі підходи до відновлення конкурентоспроможності як залучення інвестицій, розвиток технологій та інновацій, створення сприятливого бізнес-середовища, підвищення ефективності управління територіальними громадами та регіонами, а також забезпечення соціальної підтримки населення. У статті з'ясовано, що конкурентоспроможність територій є ключовою складовою для забезпечення сталого економічного розвитку та формування високого рівня якості життя населення. У статті розглядаються такі підходи до відновлення конкурентоспроможності, як розвиток інновацій, трансформація територій, залучення інвестицій, розвиток людського потенціалу тощо.

Ключові слова: територіальні громади, конкурентоспроможність, сталий розвиток, регіони, відновлення конкурентоспроможності, якість життя.

Oleh Podzizei,
Postgraduate student,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of International Economic Relations,
Lutsk

CONCEPTUAL APPROACHES TO RESTORE THE COMPETITIVENESS OF TERRITORIAL COMMUNITIES AND REGIONS

The article discusses conceptual approaches to restoring the competitiveness of territorial communities and regions. The main reasons for the decrease in competitiveness are analyzed and the factors affecting the effectiveness of their restoration are determined. Special attention is paid to ensuring sustainable development and improving the quality of life of the population in the regions. The article analyzes such approaches to restoring competitiveness as attracting investments, developing technologies and innovations, creating a favorable business environment, improving the management efficiency of territorial communities and regions, as well as providing social support to the population. The article found that the competitiveness of territories is a key component for ensuring sustainable economic development and ensuring a high level of the population's quality of life. The article considers such approaches to restoring competitiveness as development of innovations, transformation of territories, attraction of investments, development of human potential, etc.

The analysis and justification of various approaches to restoring the competitiveness of territorial communities and regions was carried out. The question of the impact of political, economic and social factors on the development of regions and communities was considered, as well as the role of management and strategic planning in ensuring sustainable development was analyzed. A complex of problems leading to a general decrease in the level of competitiveness of territorial communities and regions has been studied, and on the basis of this, conceptual approaches to their restoration have been proposed. In the context of the modern economy, competitiveness is an important success factor for the development of various territories. However, due to the various challenges facing regions, restoring competitiveness can be a difficult task. The essence of various conceptual approaches to restoring the competitiveness of territories, in particular, innovative, ecological, socially oriented and others, is considered. The main measures that must be implemented to ensure the restoration of the competitiveness of territorial communities have been determined.

Keywords: territorial communities, competitiveness, sustainable development, regions, restoration of competitiveness, quality of life.

Постановка проблеми. Специфіка сучасного етапу розвитку територіальних громад в Україні передбачає необхідність формування функціонального взаємозв'язку між ними та регіонами, у яких ці громади розташовані. Адже системність підходу до забезпечення сталого розвитку територій передбачає оцінку саме регіонального аспекту, а не зосереджується на діяльності окремих громад. При цьому в сучасних умовах територіальні громади та регіони стикаються з багатьма викликами, що пов'язаними зі зниженням рівня життя, зростанням безробіття, відмовою від інвестування та іншими факторами, які погіршують їхню конкурентоспроможність тощо. Для відновлення та зміцнення конкурентоспроможності територій і громад постає необхідність формування концептуальних підходів, які б враховували специфіку кожного регіону та враховували головні фактори, що впливають на стан його соціально-економічного розвитку.

Загалом конкурентоспроможність територіальних громад та регіонів є важливою складовою економічного розвитку країни. В умовах посилення глобалізаційних впливів та швидкого розвитку технологій, конкуренція між територіями зростає. Тому відновлення конкурентоспроможності є актуальною проблемою для багатьох країн та їх регіонів. Особливого значення в даному аспекті набуває формування концептуальних підходів щодо відновлення конкурентоспроможності територіальних громад та регіонів. Це передбачає необхідність дослідження різноманітних факторів, що впливають на дану конкурентоспроможність, таких як наявність ресурсів, необхідної інфраструктури, достатнього за якістю людського капіталу, ефективність державного управління та ін. Особливо важливу роль у забезпеченні конкурентоспроможності територій відіграють інновації та рівень їх технологічного розвитку. Саме тому особливу увагу необхідно звернути на специфічні особливості регіонів, на основі яких визначаються індивідуальні особливості відновлення їх конкурентоспроможності, котрі визначаються конкретними умовами їх соціально-економічного розвитку та доступністю інфраструктури. Крім того, успіх відновлення конкурентоспроможності територій залежить від наявності адекватної стратегії, яка враховує всі фактори та визначає переваги та недоліки цих територій у порівнянні з конкурентами. Саме на основі цього зростає актуальність дослідження шляхів забезпечення відновлення регіональної конкурентоспроможності, що дасть змогу збільшити ефективність державної регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей забезпечення ефективного функціонування регіональних соціально-економічних систем присвячено чимало праць сучасних дослідників. Особливого значення набувають ті з них, які присвячені визначенню принципів відновлення конкурентоспроможності територіальних громад та окремих територій з метою забезпечення їх динамічного розвитку в економічній системі держави. Зокрема, варто відзначити важливий внесок, який здійснили в дослідження даної проблематики такі вчені та практики, як Б. М. Андрушків [1], З. С. Варналій та О. П. Гармашова [2], В. І. Захарченко та С. В. Захарченко [4], А. Мельник [5], С. Співак [6], Ю. О. Чалюк [7], Т. О. Шматковська [11] та багато інших.

Втім, незважаючи на суттєвий обсяг напрацювань у сфері забезпечення належного рівня конкурентоспроможності територій, існує об'єктивна потреба вдосконалення існуючих методів та засобів реалізації принципів її забезпечення у зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу ризиків та загроз на систему фінансово-економічного забезпечення територіальних громад.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження принципів формування конкурентоспроможності територіальних громад базується на засадах необхідності вдосконалення існуючих переваг за рахунок залучення додаткових інвестиційних ресурсів та реалізації цільових державних програм регіонального розвитку. Проте використання таких підходів є дієвим лише в умовах сприятливого впливу факторів зовнішнього середовища та не передбачає врахування динаміки змін у економічній системі держави, котрі можуть призвести до погіршення стану конкурентоспроможності територій. Тому, на нашу думку, існує об'єктивна потреба формування нових підходів щодо забезпечення їх ефективного соціально-економічного розвитку на

засадах відновлення конкурентоспроможності територіальних громад після впливу негативних екстерналій.

Виклад основного матеріалу. Формування ефективної системи територіальних громад в Україні, що відбулося в рамках адміністративної реформи та бюджетної децентралізації, дозволило забезпечити інтенсифікацію процесів регіонального розвитку за рахунок збільшення можливостей регіонів по залученню інвестиційних ресурсів, а також завдяки зростанню надходжень до бюджетів самих територіальних громад. Втім, деструктивні процеси, які спостерігаються в економічній системі України під впливом військової агресії дегенеративних російських покидьків, призводять до скорочення фінансових можливостей територіальних громад, а також мають наслідком загальне зменшення економічної активності суб'єктів господарювання. Усе це має своїм наслідком зменшення рівня конкурентоспроможності територіальних громад в довгостроковому періоді і потребує формування підходів по вирішенню даної проблеми.

Проте, крім зазначених недоліків, у сфері відновлення конкурентоспроможності територіальних громад існує ще ряд невирішених проблем, обумовлених нерівномірністю економічного розвитку регіонів та загальною зростаючою потребою у фінансуванні соціально-економічних проєктів розвитку регіонів. До числа основних проблем даного плану варто віднести наступні:

1. Недостатній рівень фінансування потреб регіонального розвитку – більшість територіальних громад залежать від державного фінансування, якого часто не вистачає для задоволення усіх потреб по розвитку інфраструктури та соціального захисту громади. Це може призвести до зниження рівня якості життя населення та потенційно може загрожувати відтоком жителів в інші, більш розвинені регіони [8].

2. Відсутність якісної інфраструктури, яка є ключовою для залучення інвесторів та створення нових робочих місць. Донині досить багато територіальних громад в Україні мають досить стару та зношену інфраструктуру, яка не відповідає вимогам сучасного життя і потребує оновлення [10].

3. Низький рівень освіти та професійної підготовки населення – відсутність якісної освіти та професійної підготовки може призвести до низького рівня конкурентоспроможності громади на ринку праці, що негативно позначитися на розвитку місцевої економіки, оскільки формуватиме відсутність належних умов ведення бізнесу для інвесторів з технологічної сфери, що формує продукцією з високим рівнем доданої вартості [9].

4. Недостатній рівень розвитку малого та середнього бізнесу – відсутність підтримки та стимулювання малого та середнього бізнесу зумовлює значне відставання територій, особливо – у розвитку сфери послуг та сервісної економіки, котрі необхідні для формування сприятливих умов для інвестицій. Крім того, відсутність малого та середнього бізнесу скорочує можливості регіонів по працевлаштуванню населення, що змусить його шукати нові робочі місця на інших територіях.

В загальному говорячи про основні засади формування конкурентоспроможності територіальних громад в економічній системі держави, необхідно відзначити її сутність як здатність громади приваблювати і утримувати бізнес та інвестиції, забезпечувати економічний розвиток та високий рівень якості життя населення. При цьому до числа ключових факторів, які впливають на рівень конкурентоспроможності територіальних громад, відносяться наступні:

- розвинена транспортна, комунікаційна та енергетична інфраструктура, яка може збільшити привабливість громади для підприємств та зовнішніх інвесторів;
- наявність високоосвічених та кваліфікованих фахівців, що може мати наслідком забезпечення високого рівня продуктивності та інноваційності виробництва;
- наявність на ринку праці достатньої кількості робочої сили з необхідними навичками та знаннями, що впливає на стабільність виробництва та розвиток бізнесу в громаді;
- високий рівень підприємницької активності, що стимулює розвиток економіки громади та регіону;
- сприятлива податкова політика, яка впливає на загальний рівень конкурентоспроможності громади та залучення нових інвестицій;
- розвиток туризму, що може стимулювати розвиток сфери послуг та забезпечити появу нових робочих місць;

– високий рівень життя, включаючи наявність культурних та розважальних закладів, закладів охорони здоров'я та стан безпеки життєдіяльності, що впливає на формування сприятливого інвестиційного клімату та залучення нової робочої сили.

Разом з тим, необхідно зазначити, що визначальним чинником конкурентоспроможності територіальних громад є їх економічна потужність, яка визначається рівнем розвитку виробництва та обслуговуючих сфер, наявністю робочої сили та підприємницької активності, рівнем інвестицій та станом розвитку інфраструктури. При цьому забезпечення розвитку виробництва та обслуговуючих сфер може забезпечити зростання валового регіонального продукту, наявність робочих місць та підвищення доходів населення. Наявність робочої сили та підприємницької активності може забезпечити стабільність виробництва та збільшення кількості суб'єктів господарювання в регіоні. Рівень інвестицій забезпечує здатність громади приваблювати нові бізнеси та забезпечує розвиток наявних. Інфраструктура, наявність кваліфікованих кадрів та сприятлива податкова політика також є важливими факторами, але саме економічна потужність є визначальною для конкурентоспроможності територіальних громад.

Таким чином, на основі аналізу чинників, що формують конкурентоспроможність територіальних громад, виникає можливість формування функціональної моделі їх поєднання, завдяки чому стає можливим планування послідовності дій по відновленню конкурентоспроможності громад (рис. 1).

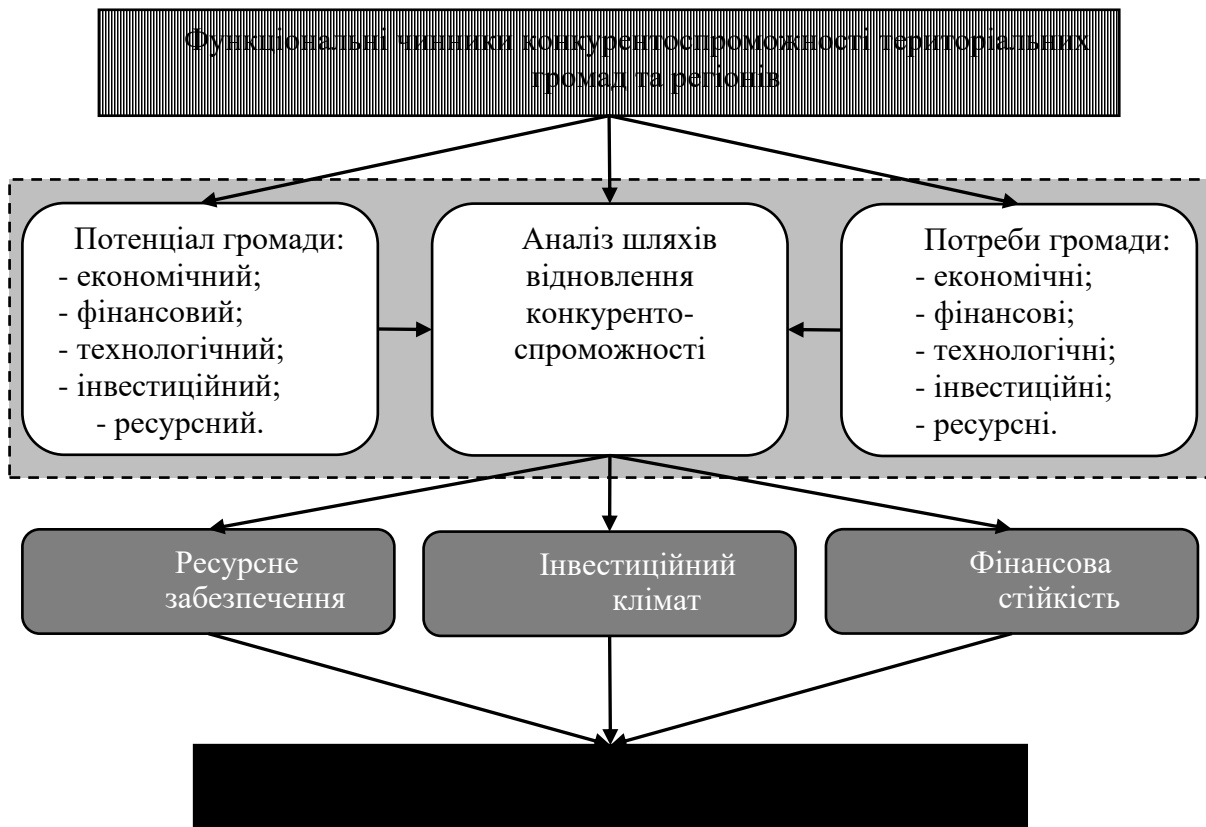


Рис. 1. Функціональна модель відновлення конкурентоспроможності територіальних громад в Україні

Джерело: вдосконалено автором на основі [1, с. 5]

Загалом функціональна модель відновлення конкурентоспроможності територіальних громад полягає в розробці та впровадженні комплексу заходів, спрямованих на підвищення економічної, соціальної та екологічної конкурентоспроможності громади. Основними складовими функціональної моделі є три компоненти – економічна, соціальна та екологічна.

Економічна компонента включає в себе розвиток виробництва та обслуговуючих сфер, привабливість для інвесторів, розвиток інфраструктури, створення нових робочих місць, забезпечення стабільності функціонування суб'єктів господарювання на території громади.

Соціальна компонента включає в себе підвищення якості життя населення, розвиток освіти та науки, охорону здоров'я, культуру та спорт, підвищення рівня соціального захисту населення громади.

Екологічна компонента передбачає збереження природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки регіону та здоров'я населення, розвиток енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії.

Загалом функціональна модель відновлення конкурентоспроможності територіальних громад передбачає комплексний підхід до вирішення проблем, що стосуються їх розвитку, а кожна з зазначених компонент має свої підкомпоненти та заходи, спрямовані на відновлення конкурентоспроможності громади. Також функціональна модель відновлення конкурентоспроможності передбачає здійснення цілеспрямованих заходів та дій з метою досягнення поставлених цілей. Для забезпечення її ефективності важливо визначити стратегічні цілі та завдання для кожної територіальної громади, враховуючи її потенціал, можливості та виклики. Також варто забезпечити належне управління проектами, що спрямовані на досягнення визначених цілей. тобто потрібно визначити ефективний механізм управління проектами, який буде забезпечувати реалізацію заходів у відповідності з графіком, бюджетом та якістю.

Висновки та пропозиції. Отже, можна стверджувати, що відновлення конкурентоспроможності територіальних громад та регіонів в умовах сучасної економічної ситуації набуває особливої актуальності в аспекті відновлення економічної активності після кризового періоду початку війни. Концептуальні підходи, які можуть бути використані для досягнення цієї мети передбачають необхідність розвитку інфраструктури громад. При цьому відновлення конкурентоспроможності територіальних громад та регіонів може бути досягнуте шляхом інтенсифікації її розвитку, особливо – транспортної складової. Цей підхід може допомогти залучити нові інвестиції та збільшити обсяги торгівлі. Ще одним шляхом, який сприяє відновленню конкурентоспроможності, є активізація зусиль по залученню інвестицій. Вважаємо, що інвестиції можуть допомогти підвищити конкурентоспроможність територіальних громад та регіонів, забезпечуючи необхідні ресурси для їх розвитку. При цьому інвестори можуть орієнтуватися на вкладення коштів в різні галузі, що диверсифікує доходи регіону та підвищить його економічну стійкість.

Загалом, приходимо до висновку, що відновлення конкурентоспроможності територіальних громад та регіонів потребує застосування дієвого комплексного підходу, який включає в себе забезпечення належного рівня інфраструктури, залучення інвестицій та розвиток людського капіталу. Важливість цього підходу полягає в тому, що він орієнтований на забезпечення більш стабільних умов для розвитку територіальних громад, наслідком чого є забезпечення підвищення життєвого рівня населення громади та скорочення її відставання від інших регіонів. Тому розвиток конкурентоспроможності територіальних громад є важливим фактором у забезпеченні їх стійкого та стабільного економічного розвитку в майбутньому.

Джерела та література

1. Андрушків Б. М., Кирич Н. Б., Латинін М. А., Погайдак О. Б., Співак С. М. Особливості формування добровільних конкурентоспроможних об'єднань територіальних громад в умовах децентралізації: проблеми та перспективи моделювання процесу. *Теорія та практика державного управління*. 2017. №2 (57). С. 1-8.
2. Варналій З. С., Гармашова О. П. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення. Київ : Знання України, 2015. 463 с.
3. Дзямулич М. І. Формування соціальної економіки в Україні. *Економічний форум*. 2022. №3. С. 3-8.
4. Захарченко В. І, Захарченко С. В.. Кластерний підхід до аналізу і підвищення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів. *Вісник Хмельницького нац. ун-ту ; серія : Економічні науки*. 2009. № 5, т. 1., С. 53-57.
5. Мельник А. Підвищення конкурентоспроможності територіальних громад в умовах реалізації нової регіональної політики України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. №1. С. 21-36.

6. Співак С., Королюк Т., Мазуренко О. Фактори підвищення конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад. *Галицький економічний вісник*. 2019. №6 (61). С. 22–29.
7. Чалюк Ю. О. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37.
8. Чалюк Ю. О. Індекси як критерії оцінки міжнародної соціально-економічної динаміки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 31. С. 138-145.
9. Чалюк Ю. О. Сценарії соціально-економічного розвитку ЄС після BREXIT та COVID. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31(70). №4. С. 25-32.
10. Шматковська Т. О., Дзямудич М. І., Стащук О. В. Особливості моделювання бізнес-процесів в умовах формування цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. №26.
11. Шматковська Т. О., Подзізей О. О. Концептуальні засади підвищення конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад. *Економічний форум*. 2020. №4. С. 77–85.

References

1. Andrushkiv B. M., Kyrych N. B., Latynin M. A., Pogajdyk O. B., Spivak S. M. (2017). Osoblyvosti formuvannya dobrovilnykh konkurentospromozhnykh ob'ednan terytorialnykh gromad v umovah dezentralizazii: problem ta perspektvyv modeliuвання процесу [Peculiarities of formation of voluntary competitive associations of territorial communities in the conditions of decentralization: problems and prospects of process modeling]. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia – Theory and practice of public administration*. Vol 2(57). P. 1-8 [in Ukrainian].
2. Varnalij Z. S., Garmashova O. P. (2015) Konkurentospromozhnist` nacionalnoyi ekonomiky: problemy ta priorityty innovacijnogo zabezpechennia [Competitiveness of the national economy: problems and priorities of innovation]. Kyiv : Znannya Ukrainy. 463 p. [in Ukrainian].
3. Dziamulych M. I. (2022). Formuvannya sotsialnoi ekonomiky v Ukraini [Formation of social economy in Ukraine]. *Ekonomichnyi Forum – Economic Forum*. Vol. 3. P. 3-8 [in Ukrainian].
4. Zaxarchenko V. I, Zaxarchenko S. V. (2009). Klasternyj pidhid do analizu i pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy ta yiyi regioniv [Cluster approach to the analysis and increase the competitiveness of the economy of Ukraine and its regions]. *Visnyk Hmelnyckogo nac. un-tu; seriya : Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University; series: Economic sciences*. Vol. 5 (1). P. 53-57 [in Ukrainian].
5. Mel'nyk A. (2019). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti terytorialnykh gromad v umovah realizaciyi novoyi regional'noyi polityky Ukrainy [Increasing the competitiveness of territorial communities in the implementation of the new regional policy of Ukraine]. *Visnyk Ternopil'skogo nacionalnogo ekonomichnogo universytetu – Bulletin of Ternopil National Economic University*. Vol. 1. P. 21-36 [in Ukrainian].
6. Spivak S., Korolyuk T., Mazurenok O. (2019). Faktory pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ob'yednanykh terytorialnykh gromad [Factors of increasing the competitiveness of united territorial communities]. *Galyckyj ekonomichnyj visnyk – Galician Economic Bulletin*. Vol.6 (61). P. 22–29 [in Ukrainian].
7. Chaliuk, Yu. O. (2022). Globalni sotsialno-ekonomichni naslidky rosijsko-ukrainskoi viiny [Global socio-economic consequences of the Russian-Ukrainian war]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vol. 37 [in Ukrainian].
8. Chaliuk, Yu. O. (2020). Indeksy iak kryterii otsinky mizhnarodnoi sotsialno-ekonomichnoi dynamiky [Indices as evaluation criteria of international socio-economic dynamics]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskogo natsionalnogo universytetu. Seria: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*. Vol. 31. P. 138-145. [in Ukrainian].
9. Chaliuk, Yu. O. (2020). Scenarii sotsialno-ekonomichnogo rozvytku ES pislia BREXIT and COVID [Scenarios of social and economic development of the EU after BREXIT and COVID]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seria: Ekonomika i menedzhment – Scholarly notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*. Vol. 31(70). No.4. P. 25-32. [in Ukrainian].
10. Shmatkovska T. O., Dziamulych M. I., Stashchuk O. V. (2021). Osoblyvosti modeliuвання bisnes-protsesiv v umovakh formuvannya tsyfrovoi ekonomiky [Peculiarities of modeling business processes in the conditions of the formation of the digital economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vol. 26 [in Ukrainian].
11. Shmatkovska T. O., Podzizei O. O. (2020). Kontseptualni zasady pudvyshchennia konkurenospromozhnosti obiednanykh terytorialnykh hromad [Conceptual principles of increasing the competitiveness of united territorial communities]. *Ekonomichnyi Forum – Economic Forum*. Vol. 4. P. 77-85 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023 р.

УДК 378.013.3

Белоброва Тетяна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Державний університет інфраструктури та технологій,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін,
м. Київ, ORCID ID 0000-0002-5555-4524,
e-mail: byelobrova@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-34-39>

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В ТЕХНІЧНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглянуто сучасну проблематику, пов'язану з викладанням соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування у технічних закладах. Визначено, що головними проблемами в даному аспекті є відсутність знань у студентів з цих дисциплін, що знижує рівень їх професійної освіти. Досліджено, що важливість соціально-гуманітарних дисциплін полягає у розвитку soft skills, які є не менш важливими, ніж hard skills у сучасній економіці. Обґрунтовано, що для покращення викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування у технічних закладах необхідно враховувати специфіку професійного навчання та університетських студій. Запропоновано використовувати інтерактивні методи навчання, такі як рольові ігри та дискусії, які забезпечують підвищення інтересу до вивчення соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку. Доведено, що викладання соціально-гуманітарних дисциплін є важливим елементом економічної освіти в технічних закладах, який допомагає студентам розвивати необхідні soft skills для подальшої професійної діяльності.

Ключові слова: соціально-гуманітарні дисципліни, економічна освіта, професійне навчання, університетські студії, soft skills.

Tetyana Byelobrova,
PhD, associate professor,
State University of Information Structure and Technologies,
Department of Social and Humanitarian Disciplines,
Kyiv

PROBLEMS OF TEACHING SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCIPLINES OF THE ECONOMIC DIRECTION IN A TECHNICAL INSTITUTION

The article deals with modern issues related to the teaching of socio-humanitarian disciplines of economic orientation in technical institutions. It was determined that the main problems in this aspect are students' lack of knowledge in these disciplines, which lowers the level of their professional education. It has been studied that the importance of social and humanitarian disciplines lies in the development of soft skills, which are no less important than hard skills in the modern economy. It is substantiated that in order to improve the teaching of socio-humanitarian disciplines of economic orientation in technical institutions, it is necessary to take into account the specifics of professional training and university studies. It is proposed to use interactive teaching methods, such as role-playing games and discussions, which ensure an increase in interest in the study of socio-humanitarian disciplines of the economic direction. It has been proven that the teaching of social and humanitarian disciplines is an important element of economic education in technical institutions, which helps students develop the necessary soft skills for further professional activities.

In this aspect, it is necessary to pay special attention to the fact that teachers of socio-humanitarian disciplines of the economic direction should take into account the peculiarities of the professional needs of students studying in technical sciences programs. For example, the teaching of socio-humanitarian disciplines of economic direction can be more effective if it focuses on specific areas that are related to the future professional activities of students. In addition, the need for interaction between teachers of socio-humanitarian disciplines of economic direction and teachers of technical disciplines acquires special importance. Such cooperation can contribute to a more complete coverage of the professional needs of students and ensure the integration of their knowledge from various disciplines in accordance with the integral competence of the educational program. Thus, it can be stated that currently the importance of social and humanitarian disciplines in the economic education of students of technical specialties is growing significantly, which leads to the need to eliminate the problems that arise during their teaching. Solving these problems requires the

practical application of various teaching methods that can make the teaching of socio-humanitarian disciplines of the economic direction more effective, and also emphasize the importance of interaction between various components of educational programs.

Keywords: social and humanitarian disciplines, economic education, vocational training, university studies, soft skills.

Постановка проблеми. Сучасна специфіка економічної освіти передбачає необхідність максимального інформаційного насичення освітніх компонентів профільним матеріалом, необхідним для засвоєння професійних знань за обраною освітньою програмою. В той же час не приділяється належної уваги інтеграції наукового пізнання за обраною галуззю знань опосередковано, за рахунок акцентування соціально-гуманітарних дисциплін, включених до освітньої програми на економічні складові. При цьому особливого значення набуває необхідність врахування актуальних тенденцій глобального економічного розвитку у формуванні програми відповідних навчальних дисциплін, зокрема – економічного спрямування суспільства, екологічності, цифровізації різних сфер діяльності людини, включаючи виробничо-господарську сферу.

В даному аспекті необхідно звернути особливу увагу на те, що викладачі соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку повинні враховувати особливості професійних потреб студентів, що навчаються за програмами технічних наук. Наприклад, викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування може бути більш ефективним, якщо воно зосереджується на конкретних сферах, які пов'язані з майбутньою професійною діяльністю студентів. Крім того, особливої важливості набуває необхідність взаємодії між викладачами соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування та викладачами технічних дисциплін. Така співпраця може сприяти більш повному охопленню професійних потреб студентів та забезпечити інтеграцію їх знань з різних дисциплін відповідно до інтегральної компетенції освітньої програми. Таким чином, можна стверджувати, що наразі суттєво зростає важливість соціально-гуманітарних дисциплін в економічній освіті студентів технічних спеціальностей, що зумовлює потребу в усуненні проблем, що виникають при їх викладанні. Вирішення зазначених проблем потребує практичного застосування різних методів навчання, які можуть зробити викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку більш ефективним, а також наголошують на важливості взаємодії між різними компонентами освітніх програм. Усе це обумовлює необхідність проведення поглиблених досліджень у сфері підвищення ефективності економічної освіти та професійного навчання в технічних навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із організаційно-методологічною ефективністю викладання дисциплін соціально-гуманітарного спрямування присвячено чимало праць та авторитетних наукових робіт. Деяко окремо в даному плані стоїть вивчення особливостей формування компетенцій економічного характеру у студентів технічних спеціальностей за рахунок такого навчання. Проте особливості формування сучасних освітніх програм передбачають необхідність залучення комплексних досліджень стосовно формування компетенцій у майбутніх фахівців. Це передбачає необхідність врахування суміжних наукових напрямів при формуванні відповідних освітніх програм. В даному контексті варто відзначити суттєвий внесок, що було здійснено у дослідження даної проблематики, який відображено у роботах таких вчених та практиків, як Б. А. Воронкова [1], М. І. Дзямучич [3; 8], С. О. Сисоєва [4], Ю. О. Чалюк [6], Д. Р. Щєпова [9] та багато інших.

Проте, зважаючи на суттєві зміни, які відбуваються в освітній сфері, необхідність формування відповідності професійних компетенцій освітнім компонентам, виникає потреба поглибленого дослідження специфіки викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку в технічних освітніх закладах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні підходи до формування компетенцій у студентів технічних спеціальностей передбачають акцентування на основні професійні навички майбутніх фахівців, що створює проблеми при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку. Зокрема, залишаються невирішеними важливі питання, пов'язані з викладанням соціально-гуманітарних дисциплін в контексті вимог сучасного

ринку праці, необхідність формування у студентів soft skills тощо. Крім того, існують об'єктивні труднощі у сфері оцінювання знань та компетенцій, набутих майбутніми фахівцями у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку. Усе це потребує вирішення наявних проблем у сфері формування відповідних компетенцій студентами технічних закладів освіти, а також вимагає подальшого дослідження та аналізу особливостей викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Особливості сучасного етапу формування системи знань та професійних навичок у майбутніх фахівців полягають у складному поєднанні технологій та глобальних економічних процесів. Однак, разом з цим виникає об'єктивна проблема, пов'язана з ефективністю викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку в технічних закладах освіти. При цьому сучасні вимоги ринку праці, де ефективно управління та комунікації набувають усе більш важливого значення, вимагають від випускників не лише професійних технічних знань за обраною освітньою програмою, але й потребують формування навичок ефективної взаємодії з іншими людьми в процесі праці.

З огляду на зазначені особливості, важливого значення набуває потреба вирішення проблем, пов'язаних з викладанням соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку в технічних закладах освіти. Зазвичай до числа таких проблеми відносять недостатнє розуміння студентами актуальності та важливості цих дисциплін для їх майбутньої професійної діяльності, неякісна система передачі матеріалу у зрозумілий та доступний для здобувачів освіти спосіб, а також недостатній час, відведений на вивчення соціально-гуманітарних дисциплін у загальній програмі навчання. Крім того, студенти технічних спеціальностей можуть мати деякі специфічні особливості відносно соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування, такі як низький інтерес до них у зв'язку з відсутністю їх у якості компонента майбутньої професії або нездатність розуміти їхнє значення в контексті майбутньої кар'єри.

Таким чином, виникає об'єктивна проблема, пов'язана з тим, що здобувачі освіти можуть пропустити важливі аспекти вивчення соціально-гуманітарних дисциплін економічного плану, що може вплинути на їхні майбутні професійні навички. Втім, вирішення цих проблем можливе за допомогою використання нових підходів до викладання соціально-гуманітарних дисциплін, таких як інтерактивні методи, використання сучасних технологій, проектна робота і створення більш реалістичних ситуацій навчання, які можуть бути використані для практичної реалізації знань, одержаних в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування.

Також важливо враховувати, необхідність забезпечення ефективного процесу навчання, за якого при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін повинна бути технічна можливість передачі навчального матеріалу у доступній формі для здобувачів освіти. При цьому необхідно використовувати підходи, які стимулюють їхній науковий та пізнавальний інтерес студентів та стимулюють їх до усвідомлення важливості зазначених дисциплін для їх майбутньої ефективної професійної діяльності. Загалом, проблеми викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку в технічному закладі є важливими і вимагають серйозного уваги. Їх вирішення може допомогти підготувати майбутніх фахівців з комплексним набором актуальних професійних навичок, які дозволять їм ефективно функціонувати в сучасному світі інформаційного економічного розвитку [2].

Особливого значення при розробці сучасних освітніх програм набуває потреба включення до них компонентів, пов'язаних із засвоєнням м'яких навичок (soft skills) як важливої складової майбутньої успішної кар'єри та професійного розвитку. Такі навички включають у себе елементи комунікації, співпраці, лідерства, а також здатності до аналізу, вирішення проблем та управління часом. При викладанні соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку в технічному навчальному закладі застосування soft skills може бути ключовим для успіху здобувачів освіти. Такі дисципліни можуть стати більш доступними та зрозумілими для тих студентів, які можуть мати складнощі з освоєнням більш технічних аспектів навчання.

Зокрема, пропонується застосовувати елементи комунікації, співпраці та лідерства в навчальному процесі, що допоможе залучити здобувачів освіти до активної участі в дискусіях, розвитку соціальних зв'язків та ефективній роботі в групах. Крім того, здатність до аналізу,

сприяння вирішенню проблем та управління часом може допомогти майбутнім фахівцям більш якісно зрозуміти важливість соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування в розвитку професійних навичок та підготовці до роботи в реальних умовах [7]. Крім підвищення доступності соціально-гуманітарних дисциплін, застосування soft skills також може сприяти розвитку у студентів навичок, які є важливими для здійснення ефективної професійної діяльності відповідно до їх основних освітніх програм. Це включає у себе як формування здатності до ефективних комунікацій з колегами та клієнтами, управління проектами, вміння приймати рішення та розв'язувати проблеми, так і набуття здатності адаптації до змін та уміння працювати в команді, що важливо при вирішенні проектних завдань.

Крім того, застосування soft skills при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку також може сприяти зменшенню проблем, пов'язаних зі стереотипами та дискримінацією на робочому місці. При цьому самі соціально-гуманітарні дисципліни сприяють поглибленому розумінню здобувачами освіти соціальних та культурних аспектів бізнесу, що може бути важливим при роботі з клієнтами з різних країн та культур. Крім того, застосування soft skills безумовно сприятиме формуванню інноваційної та різноманітної навчальної обстановки, яка впливатиме на залучення до навчання студентів з різними професійними та особистими інтересами й поглядами на сучасні тенденції розвитку суспільства.

Також необхідно зазначити що у сучасному світі, де кар'єрні можливості залежать не лише від наявності технічних навичок, але й від здатності до співпраці, комунікації та розвитку соціальних зв'язків тощо, застосування soft skills виступає важливим елементом в якісному професійному навчанні здобувачів освіти [5]. Особливої актуальності цей підхід набуває в технічних навчальних закладах, де соціально-гуманітарні дисципліни економічного спрямування можуть бути менш доступними та зрозумілими для студентів, котрі визначально є більш орієнтованими на технічну складову освітньої програми. При цьому застосування soft skills реально може сприяти додатковому та більш інтенсивному розвитку навичок, що будуть корисними для майбутньої професійної діяльності таких здобувачів й може сприяти додатковій орієнтації їх професійного спрямування на дослідження його економічної складової.

Ефективність застосування soft skills при вивченні соціально-гуманітарних дисциплін обумовлюється його орієнтованістю на формування проектно-орієнтованих навичок майбутніх фахівців (рис. 1).

Крім того, особливого значення при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін набувають інтерактивні методи навчання, які демонструють свою високу ефективність саме у сфері вивчення економічних компонентів освітніх програм. До основних типів інтерактивних методів, які рекомендуються до застосовування в даному контексті, варто віднести наступні:

1. групова робота – даний метод полягає в тому, що здобувачі освіти об'єднуються в групи та працюють над спільним завданням, яке допомагає їм зрозуміти певний аспект дисципліни, наприклад, розв'язати бізнес-кейс, розробити маркетингову стратегію тощо;
2. дебати – допомагають здобувачі освіти розвивати навички аргументації та переконування, що є важливими в бізнесі та політиці, а також сприяють формуванню власної своєї думки стосовно процесів, котрі обговорюються;
3. кейс-метод, який полягає в тому, що здобувачам освіти пропонуються реальні кейси з бізнесу та інших галузей економіки, які вони аналізують та намагаються знайти найоптимальніше рішення проблеми. Цей метод допомагає здобувачі освіти зрозуміти принципи застосовування теоретичні знань в практичній діяльності.
4. рольові ігри – допомагають здобувачі освіти вивчати економічні процеси та функціональну взаємодію в компаніях на основі співпраці з іншими студентами;
5. проекти – допомагають здобувачам освіти розвивати практичні навички, такі як аналіз даних, розробка бізнес-планів, підготовка маркетингових стратегій тощо. При цьому студенти можуть працювати в команді або індивідуально, виконуючи завдання, пов'язані з дисципліною.
6. експерименти та симуляції – допомагають здобувачам освіти зрозуміти складні економічні концепції і можуть проводитися в офлайн, так і в онлайн-форматі.

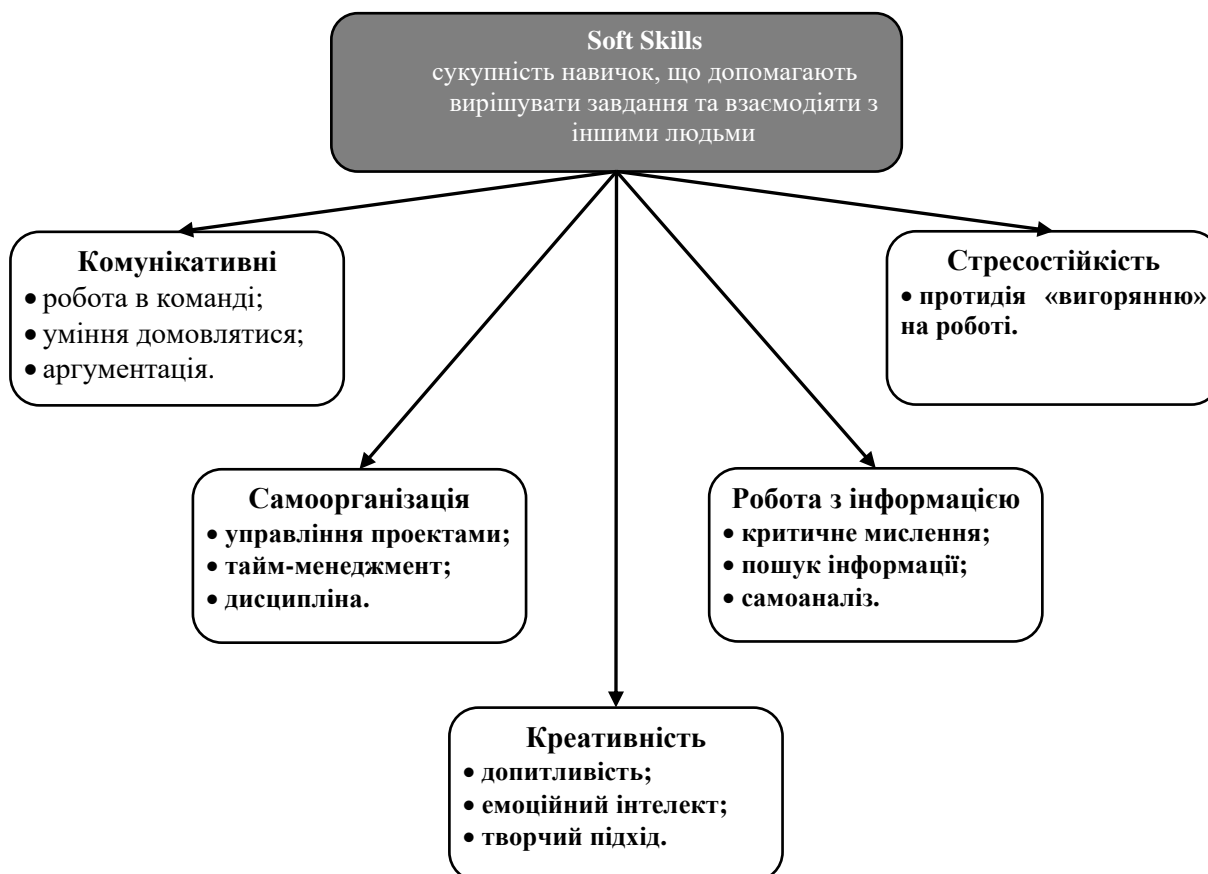


Рис. 1. Структура та складові soft skills, котрі можуть застосовуватися при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування
Джерело: [1]

Загалом можна стверджувати, що застосування інтерактивних методів навчання викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного спрямування допомагає здобувачам освіти активно залучатися до навчального процесу, збільшує їхню мотивацію та зацікавленість у вивченні відповідних дисциплін. Перевагою інтерактивних методів є їх орієнтованість на розвиток навичок взаємодії, комунікації та розв'язання проблем, що є важливими як в економічній діяльності, так і в буденному житті загалом.

Висновки та пропозиції. Таким чином, приходимо до висновку, що в сучасних умовах інтенсивного розвитку цифрових та інформаційних технологій об'єктивною необхідністю є потреба щоб технічні спеціалісти не тільки володіли належним обсягом професійних технічних знань, але й могли розуміти соціально-гуманітарні аспекти сучасного світу, що також є важливими для успішного розвитку бізнесу та інших галузей. Проте, викладання соціально-гуманітарних дисциплін економічного напрямку в технічному навчальному закладі може стикатися з рядом проблем. Однією з них проблем є недостатня увага до застосування soft skills у процесі навчання. Це може призвести до того, що технічні спеціалісти, не маючи належного рівня економічних компетенцій, не зможуть ефективно співпрацювати з колегами, клієнтами та іншими учасниками бізнесу, що зменшить їхні шанси на успіх. Ще однією проблемою є складність засвоєння специфічних економічних концепцій здобувачами освіти, що є особливо важливим для тих, хто має потребу у поєднанні технічних освітніх навичок з практичним досвідом із сфери соціально-гуманітарних наук. вирішенням цих проблем є спрощення методів засвоєння складних економічних концепції за допомогою інтерактивних методів навчання.

Джерела та література

1. Воронкова Б. А., Дебич М. А., Дем'яненко Н. М., Дівінська Н. О. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: монографія. Київ, 2014. 326 с.
2. Дзямулич М. І. Ефективність функціонування системи розвитку персоналу на підприємстві. *Економічний форум*. 2023. №1. С. 3-7.
3. Дзямулич М. І., Шматковська Т. О. Управління розвитком персоналу підприємства в умовах економічної глобалізації. *Економічний форум*. 2020. №3. С. 138-142.
4. Сисоєва С. О., Огнев'юк В. О. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти. *Рідна школа*. 2012. №4-5. С. 44-51.
5. Чалюк Ю. О. Детермінанти цифровізації економіки та суспільства. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2020. Вип. 5. С.138–143.
6. Чалюк Ю. О. Суспільство 5.0 у японській концепції кейданрен. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2023. Вип. 1(99). С 65-74.
7. Чалюк Ю. О. Цифрова конкурентоспроможність країн. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. 2020. Вип. 50. С. 23-30.
8. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І., Сташук О. В. Особливості моделювання бізнес-процесів в умовах формування цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. №26.
9. Щєпова, Д. Р. Місце соціально-гуманітарних дисциплін у системі аграрної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка*. 2014. №2(13). С. 320-324.

References

1. Voronkova, B. A., Debych, M. A., Demianenko, N. M., Divinska, N. O. (2014). Optymizatsia tayklu sotsialno-humanitarnykh dystsyplin u vyshchii osviti Ukrainy v konteksti evrointegratsii [Optimizing the cycle of social and humanitarian disciplines in higher education of Ukraine in the context of European integration]. Kyiv, 2014. 326 p. [in Ukrainian].
2. Dziamulych, M. I. (2023). Efektyvnist funktsionuvannia systemy rozvytku personalu na pidpriemstvi [The effectiveness of the personnel development system at the enterprise]. *Ekonomichnyi Forum – Economic Forum*. Vol. 1. P. 3-7 [in Ukrainian].
3. Dziamulych, M. I., Shmatkovska, T. O. (2020). Upravlinnia rozvytkom personalu pidpriemstva v umovakh ekonomichnoi hlobalizatsii [Management of enterprise personnel development in conditions of economic globalization]. *Ekonomichnyi Forum – Economic Forum*. Vol. 3. P. 138-142 [in Ukrainian].
4. Sysoieva, S. O., Ogneviuk, V. O. (2012). Sysoieva, S. O., & Ohneviuk, V. O. (2012). Osvitoloheia – naukovyi napriam intehrovanoho doslidzhennia sfery osvity [Education is a scientific direction of integrated research in the field of education]. *Ridna shkola – Native school*. Vol. 4-5. P. 44-51 [in Ukrainian].
5. Chaliuk, Yu. O. (2020). Determinanty tsyfrovizatsii ekonomiky ta suspilstva [Determinants of digitization of the economy and society]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*. Vol. 5. P. 138-143 [in Ukrainian].
6. Chaliuk, Yu. O. (2023). Suspilstvo 5.0 v iaponskii kontseptsii keidanren [Society 5.0 in the Japanese concept of keidanren]. *Mechanism of an Economic Regulation*. Vol. 1(99). P. 65-74 [in Ukrainian].
7. Chaliuk, Yu. O. (2020). Tsyfrova konkurentospromozhnist krajyn [Digital competitiveness of countries]. *Infrastruktura rynku – Market Infrastructure*. Vol. 50. P. 23-30 [in Ukrainian].
8. Shmatkovska, T. O., Dziamulych, M. I., Stashchuk, O. V. (2021). Osoblyvosti modeliuvannia bisnes-protseviv v umovakh formuvannia tsyfrovoi ekonomiky [Peculiarities of modeling business processes in the conditions of the formation of the digital economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vol. 26 [in Ukrainian].
9. Shchepova, D. R. (2014). Mistse sotsialno-humanitarnykh dystsyplin u systemi ahrarnoi osvity [The place of social and humanitarian disciplines in the agricultural education system]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seria: Pedahohika – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi. Series: Pedagogy*. Vol. 2(13). P. 320-324 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023 р.

РОЗДІЛ II

Облік, аналіз, аудит та оподаткування

УДК 364.3

Марія Гуменна-Дерій,
кандидат економічних наук,
Західноукраїнський національний університет,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Тернопіль; ORCID ID: 0000-0003-0901-0080
e-mail: humennaderiy@gmail.com

Євгенія Шара,
кандидат економічних наук, доцент,
Ірпінський фаховий коледж економіки і права,
м. Ірпінь; ORCID ID: 0000-0002-8091-0201
e-mail: humennaderiy@gmail.com

Тетяна Слесар,
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
кафедра обліку та оподаткування,
м. Київ; ORCID ID: 0000-0002-6070-5059
e-mail: slyesar.t.m@nubip.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-40-51>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ І ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА РОЗРАХУНКАМИ І ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянуто та узагальнено теоретичні засади єдиного соціального внеску в Україні з урахуванням нових законодавчих змін. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад єдиного соціального внеску в Україні, а також його відображення в системі обліку і контролю за розрахунками та фінансовими ресурсами підприємства. Обґрунтовано ефективність запровадження мораторію на проведення документальних перевірок правильності нарахування, обчислення і сплати ЄСВ на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану. Здійснено характеристику семи етапів системи соціального страхування в Україні «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і до реорганізації діяльності Фонду соціального страхування України й управління його виконавчої дирекції з приєднанням до Пенсійного фонду України. Пояснено доцільність електронного документообігу, здійснення обміну електронними первинними документами з контрагентами, збереження електронного архіву документів за допомогою Веб-сервісу «СОТА». Розкрито порядок відображення єдиного соціального внеску в системі обліку та контролю за розрахунками і фінансовими ресурсами підприємства. Зокрема, наведено кореспонденцію рахунків з нарахування та сплати єдиного соціального внеску, а також нарахування штрафів, пень, що пов'язані з порушеннями законодавства України щодо єдиного соціального внеску в системі фінансового обліку. В перспективі, подальші наукові дослідження необхідно проводити у напрямку чіткого трактування і розмежування різних категорій, що пов'язані з єдиним соціальним внеском; покращення рівня оперативності обліку та контролю за дебіторською і кредиторською заборгованістю в частині розрахунків за страхуванням та їх впливу на фінансові результати підприємства; підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємства через осучаснення методів їх обліку і контролю на основі застосування позитивного практичного українського та міжнародного досвіду.

Ключові слова: єдиний соціальний внесок, фінансові ресурси, підприємство, облік розрахунків, контроль за ресурсами, соціальні податки розвинених країн, організація електронного документообігу, державний сектор економіки.

Mariia Gumenna-Derii,
Ph D in Economics,
West Ukrainian National University,
Department of Accounting and Taxation,
Ternopil

Yevheniia Shara,
Ph D in Economics, Associate Professor,
Irpın Vocational College of Economics and Law,
Irpın

Tetiana Sliesar,
Ph D in Economics, Associate Professor,
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Department of
Accounting and Taxation,
Kyiv

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE UNIFORM SOCIAL CONTRIBUTION AND ITS DISPLAY IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND CONTROL OF CALCULATIONS AND FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article examines and summarizes the theoretical foundations of a single social contribution in Ukraine, taking into account new legislative changes. The purpose of the article is to substantiate the theoretical basis of the single social contribution in Ukraine, as well as its reflection in the system of accounting and control over the calculations and financial resources of the enterprise. The effectiveness of the introduction of a moratorium on documentary checks of the correctness of accrual, calculation and payment of social security for the period of the legal regime of martial law and state of emergency is substantiated. The characterization of the seven stages of the social insurance system in Ukraine “Basics of the legislation of Ukraine on mandatory state social insurance” and the reorganization of the Social Insurance Fund of Ukraine and the management of its executive directorate with joining the Pension Fund of Ukraine was carried out. The expediency of electronic document circulation, the exchange of electronic primary documents with counterparties, and the preservation of an electronic archive of documents using the “SOTA” Web service were explained. The procedure for displaying a single social contribution in the system of accounting and control over calculations and financial resources of the enterprise is disclosed. In particular, the correspondence of the accounts for the calculation and payment of the single social contribution, as well as the calculation of fines and fines related to violations of the legislation of Ukraine regarding the single social contribution in the financial accounting system, is provided. In the future, further scientific research should be conducted in the direction of a clear interpretation and demarcation of various categories related to a single social contribution; improving the level of efficiency of accounting and control over receivables and payables in terms of insurance settlements and their impact on the company's financial results; increasing the efficiency of the use of the company's financial resources through the modernization of their accounting and control methods based on the application of positive practical Ukrainian and international experience.

Key words: single social contribution, financial resources, enterprise, accounting of payments, control over resources, social taxes of developed countries, organization of electronic document circulation, public sector of the economy.

Постановка проблеми. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що єдиний соціальний внесок займає немаловажне місце в податковій системі України.

Нарахування єдиного соціального внеску (ЄСВ) в Україні з урахуванням нових змін в українському законодавстві є цінними обліковими даними для використання широким загалом користувачів, проте ЄСВ розглядають по-різному: відіграє важливу роль у формуванні відповідних надходжень до бюджету; впливає на обсяги і терміни розрахунків та величину фінансових ресурсів (в тому числі сум дебіторської заборгованості, витрат коштів, фінансові результати) підприємства; сприяє формуванню надійної системи соціального захисту незахищеної частини населення держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформування системи соціального страхування нині здійснюють десятки країн світу, а це посилює зацікавленість до такої проблеми багатьох

науковців та їх тимчасових творчих груп. Поглиблене вивчення проблем реформування системи соціального страхування, запровадження єдиного соціального внеску та його відображення в системі обліку і контролю за розрахунками та фінансовими ресурсами підприємства, зокрема, присвячені праці таких науковців: Діденко Ю., Жураковської Л., Кміть В., Кучми О., Макаренка А. П., Маршавіна Ю., Очеретько Л., Райнової Л., Соболевої І., Тимошенко О.

Діденко Ю. визначає сучасні види соціального страхування (пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичне; на випадок безробіття; від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань) у контексті соціально-трудова стосунків. На думку цієї авторки: «Оплата праці, забезпечення її істотної позитивної динаміки – кратного за 4-5 років зростання – складають сьогодні головний пріоритет для соціальної політики і для формування інституційних передумов створення цивілізаційної системи соціального страхування. Реалізація даного пріоритету – перша, з найважливіших концептуальних посилок для формування інститутів системи соціального страхування» [1, с. 119].

Жураковська Л. розглядає окремі аспекти діяльності арбітражного керуючого з позиції переліку осіб-платників єдиного соціального внеску згідно із Законом України «Про єдиний соціальний внесок». Авторка зауважує, що «необхідними умовами для сплати особою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування є початок провадження такою особою, зокрема, подібної до зазначеного переліку незалежної професійної діяльності та отримання доходу від такої діяльності» [2, с. 59].

Кміть В. та Кунашук І. роблять оцінку функціонування єдиного соціального внеску в Україні та визначають основні напрямки поліпшення системи адміністрування соціальних внесків. Вони зазначають: «Адміністративна система соціального страхування потребує комплексного реформування з метою скасування неефективного адміністрування страхових Фондів і створення ефективної системи соціальних послуг шляхом формування конкурентного ринку соціальних послуг. Крім цього, Міністерство соціальної політики має розробити чітку стратегію розвитку обов'язкового пенсійного і соціального страхування, основними цілями якої повинні стати вдосконалення процесу сплати й адміністрування ЄСВ, підвищення якості страхових послуг і задоволення потреб клієнта, а також підвищення ефективності, раціонального та цільового використання бюджетних коштів» [3, с. 211].

Кучма О. Л. характеризує міру впливу кримінальної відповідальності за ухилення від сплати єдиного соціального внеску на рівень наповнюваності бюджету Пенсійного фонду України. За результатами проведеного дослідження, він робить такий висновок: «недостатньо тільки закріплення у законодавстві умов сплати ЄСВ та відповідальності за порушення, необхідно активніше проводити роботу по виявленню боржників і вжити заходи щодо притягнення їх до відповідальності (стимулювати виконати зобов'язання, щоб звільнити від кримінальної відповідальності)» [4, с. 109].

Макаренко А. та Котова Н. пишуть про поліпшення обліку і контролю за оподаткуванням та сплатою єдиного соціального внеску і податку з доходів фізичних осіб. Вони запропонували удосконалити: «план, який включає перелік робіт на основних етапах контролю і строки їх виконання із зазначенням джерел інформації; тест внутрішнього контролю, який дасть змогу контролеру виокремити найбільш помилкові ділянки обліку, а також розглянути особливості обліку в конкретному підприємстві, та на його підставі сформував дієву програму контролю. Крім того, при проведенні контролю рекомендується використовувати розроблений робочий документ з перевірки заяв на застосування соціальних пільг щодо податку на доходи фізичних осіб і робочий документ перевірки розрахованої суми ФОП працівників та суми єдиного соціального внеску» [5, с. 3-7].

Маршавін Ю. досліджує теорію та практику оцінки економічної ефективності активних програм на сучасному ринку праці. На його думку, «набуває актуальності оцінка економічної ефективності фінансування активних програм сприяння зайнятості, що дає змогу використовувати саме ті, які забезпечують на одиницю витрат найкращі результати щодо працевлаштування зареєстрованих безробітних. Для цього доцільно використовувати методику, яка базується на порівнянні додатково отриманих економічних здобутків, що утворюються у результаті подальшої трудової діяльності учасників програм, завдяки більш ранньому працевлаштуванню (відносно інших безробітних) та зменшенню періоду отримання допомоги по безробіттю, із витратами на фінансування активних програм сприяння зайнятості населення (АПСЗН)» [6, с. 196].

Очеретько Л. і Стратулат С. встановлюють ключові вектори уніфікації звітності з податку з доходів фізичних осіб та єдиного соціального внеску. Зокрема, автори конкретизують те, якими є ці ключові вектори: «розробка механізму поєднання податку з доходів фізичних осіб з єдиним соціальним внеском; внесення змін до Податкового кодексу (в частині основних елементів оподаткування); перегляд порядку перерозподілу податкових надходжень між бюджетами та фондами; перегляд процедури адміністрування ПДФО та ЄСВ» [7, с. 189].

Райнова Л. вказує на проблеми і наслідки реформування єдиного соціального внеску в Україні. Вона вважає, що «досвід реформи ЄСВ ... засвідчив масштаби негативних наслідків радикальних змін, пов'язаних із різким переглядом його ставок, а саме: безпрецедентне зростання ступеня розбалансованості соціальних фондів, а також невисокий ефект детінізації; й, крім того, неприпустимість вжиття подібних заходів у подальшому за відсутності адекватних компенсаторів наслідків їх впровадження. Різке скорочення надходжень ЄСВ, який є бюджетоутворюючим для пенсійної системи України, за існуючого рівня соціальних зобов'язань, призведе ще й до неприпустимо високого рівня навантаження на державний бюджет, показники видатків якого і без того є вкрай незадовільними (перманентне недофінансування останніми роками соціального захисту населення й таких ключових галузей із розвитку людського капіталу як освіта і охорона здоров'я, значний обсяг видатків на обслуговування державного боргу тощо)» [8, с. 15].

Соболева І. В. та Лобань К. Б. характеризують стан і перспективу обліку розрахунків із оплати праці й нарахування єдиного соціального внеску в підприємстві. Ці автори стверджують, що «з врахуванням збільшення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, роботодавцям потрібно не тільки переглянути оклади працівників, а й здійснювати доплату з ЄСВ у розмірі не менше мінімального страхового внеску при нарахуванні заробітної плати та інших виплат працівникам, у збільшеному розмірі. Крім того, зросло навантаження і на фізичних осіб – підприємців, адже мінімальна щомісячна сума ЄСВ зросла вдвічі і є обов'язковою» [9, с. 499].

Тимошенко О. і Байрак К. вивчають наслідки впровадження єдиного рахунку для податків та єдиного соціального внеску і звертають увагу на те, що «основною перевагою запровадження єдиного рахунку є спрощення сплати та формування платниками податкових платежів; на платника більше не впливатиме зміна реквізитів бюджетних рахунків, оскільки вони оновлюватимуться у його кабінеті автоматично; зменшення кількості помилок та/або надміру сплачених податків; зменшення кількості помилок у звітності; арешт коштів на Єдиному рахунку заборонений, адже так платежі по податкам і зборам для підприємства будуть завжди захищені. Для того, щоб в повній мірі користуватися всіма перевагами даної системи платнику необхідно своєчасно поповнювати рахунок в Електронному кабінеті» [10, с. 199].

Водночас, зважаючи на факт ухвалення Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», виникає необхідність обґрунтування потреби застосування єдиного соціального внеску з детальним аналізом потенційних ризиків і втрат, які можуть виникати в майбутньому. Це означає, що нашим науковцям потрібно активно вивчати зарубіжний досвід утримання єдиного соціального внеску з метою взяття до уваги в Україні як позитивних, так негативних наслідків його поведінки.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні засади єдиного соціального внеску в Україні, а також питання його відображення в системі обліку і контролю за розрахунками та фінансовими ресурсами підприємства, на нашу думку, потребують поглиблення і конкретизації.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад єдиного соціального внеску в Україні та його відображенні у системі обліку і контролю за розрахунками та фінансовими ресурсами підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут соціального захисту працюючих і, зокрема, соціального страхування, започаткований у Німеччині, де в 1883-1889 років ухвалили низку законів про організацію державного соціального страхування робітників.

В Україні перші закони зі страхування виникли на початку двадцятого століття на вимоги робітників та сформували гарантовані правила соціальної захищеності під час виробничого процесу. В 1912 році на рівні російської царської імперії, куди входила тоді Україна, ухвалено закони «Про забезпечення робітників на випадок захворювання», «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві» тощо.

Після більшовицького жовтневого перевороту 1917 року соціальне страхування в Україні розвивалось так само, як і в інших республіках радянської росії. У 1929 році державне соціальне страхування отримало єдиний цільовий бюджет. В 1933 році соціальне страхування передали в управління профспілкам.

В 1991 році утворився Фонд соціального страхування Української РСР. Фонд мав забезпечити фінансову самостійність і стабільність системи соціального страхування з метою впровадження конституційного права українців на соціальне страхування. Фонд соціального страхування України під час тривалої економічної кризи забезпечував стабільність усіх виплат допомог із соціального страхування, що були передбачені тодішнім чинним законодавством.

Бюджет України в сегменті єдиного соціального внеску формується Державною казначейською службою України на підставі її законодавчих актів про соціальне страхування. Відповідні положення з формування бюджету єдиного соціального внеску визначені у Законі України «Про Державний бюджет України» за певний календарний рік та низці інших законодавчих актів України.

За чинним законодавством України, єдиний соціальний внесок повинні сплачувати підприємства, організації і фізичні особи, а також громадяни, що мають дохід від праці та інших джерел. Збір із єдиного соціального внеску скеровується на фінансування соціального страхування в Україні, а саме: на пенсійне забезпечення; соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; медичне страхування; виплату допомоги з безробіття та інші соціальні запити.

Зовнішній контроль за використанням єдиного соціального внеску проводять органи Державної податкової служби України. Зокрема, їхнім завданням є контроль за правильністю нарахування, сплати і використання фінансових ресурсів, отриманих від єдиного соціального внеску. Органи Державної податкової служби України мають змогу здійснювати контроль за нарахуванням, сплатою і використанням ЄСВ у різних напрямках, зокрема таких як: 1) контроль за правильністю визначення платниками об'єкта та обсягу оподаткування єдиного соціального внеску; 2) перевірка правильності застосування методики нарахування та своєчасності сплати єдиного соціального внеску платниками; 3) контроль за використанням фінансових ресурсів, що акумульовані від сплати єдиного соціального внеску; 4) перевірка дотримання основних вимог щодо ведення бухгалтерського обліку та звітності з питань єдиного соціального внеску.

У разі виявлення порушень під час здійснення контролю за використанням єдиного соціального внеску, органи Державної податкової служби України застосовують різні методи і форми впливу, в тому числі: пені, штрафи та неустойки; анулювання виданих раніше дозволів; звернення до суду з метою покарання на порушників.

Забезпечення відповідного життєвого рівня кожному громадянину гарантовано Конституцією (Основним Законом) України. У статті 46 Конституції України записано: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [11].

Держава гарантує кожному громадянину право на працю та соціальний захист, задовольняє потреби у здобутті освіти, охороні здоров'я, забезпечує достатній рівень заробітної плати, пенсії, соціальних виплат тощо. Соціальне страхування є основою системи соціального захисту населення та має певні складові елементи (рис. 1).

Соціальне страхування – це організаційно-економічний інститут захисту громадян від соціальних ризиків, що впливають на їхню працездатність (хвороба, каліцтво, старість та інші випадки, передбачені законом).

Соціальна допомога – це різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій, що надаються особам, котрі вимагають соціального захисту.

Соціальна справедливість (соціальна солідарність) є компенсацією за вплив непередбачуваних негативних явищ, таких як техногенні катастрофи чи природні стихійні лиха, на соціальне середовище.

Право на соціальний захист забезпечується гарантією загальнообов'язкового державного соціального страхування шляхом здійснення страхових внесків громадянами, підприємствами (установами, організаціями), а також за рахунок бюджетних й інших джерел соціального забезпечення; формування і розвитку мережі соціальних закладів різних форм власності з метою догляду за непрацездатними особами.

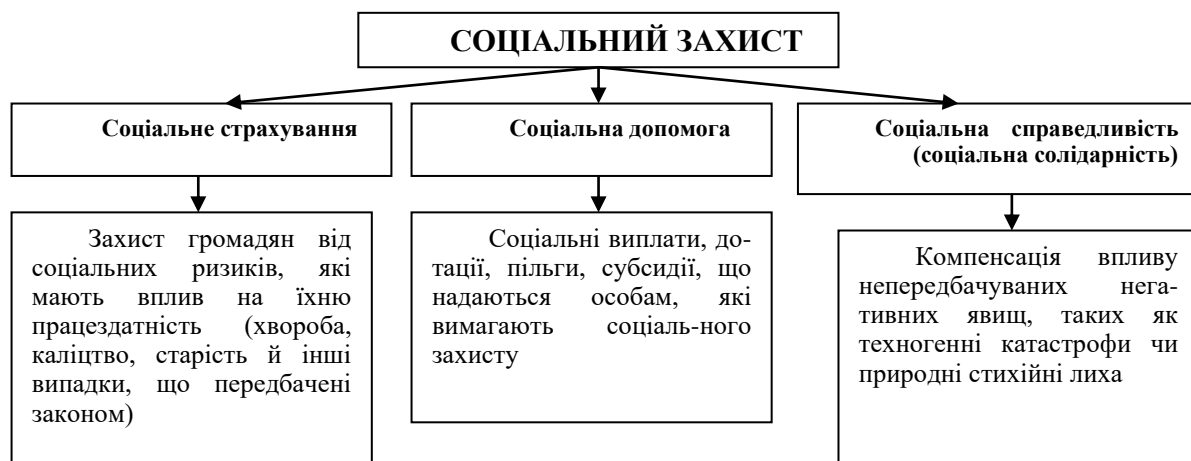


Рис. 1. Складові елементи соціального захисту в Україні

Джерело: власна розробка авторів.

Державні органи повинні забезпечити здійснення єдиної соціальної політики із забезпечення прав українців на соціальний захист, дотримання усіма громадянами України її нормативно-правових актів, адаптацію українських національних соціальних норм до стандартів міжнародної практики; підвищення сум соціальних виплат для поліпшення матеріального забезпечення українців; контроль за надходженням і витрачанням грошових коштів та діяльністю робочих органів фонду.

Як відомо, розвиток системи соціального страхування в Україні відбувався у декілька етапів:

I етап (1998-1999 рр.) – з моменту ухваленням Закону України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» розпочато рух з розроблення законопроектів за окремими видами соціального страхування.

II етап (1999-2000 рр.) – згідно з «Основами законодавства України із загальнообов'язкового соціального страхування», Верховна Рада України ухвалила Закони: «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02 березня 2000 року № 1533-III; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18 січня 2001 року № 2240-III.

Звідси, в нашій державі сформовано нормативно-правову базу з метою становлення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, що базується на вимогах Європейського кодексу соціального забезпечення (1964 року) і на рекомендаціях Міжнародної організації праці (МОП) № 67 (1944 року).

III етап (2001-2002 рр.) – запровадження в Україні державного соціального страхування. Згідно з ухваленими законами, у 2001 році запроваджено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

IV етап (2002-2009 рр.) – удосконалено законодавство з загальнообов'язкового державного соціального страхування, впроваджено пенсійного і розроблено основ медичного соціального страхування. Ухвалено Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 р. № 1058-IV.

V етап (2010-2013 рр.) – ухвалено Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI, який став чинним з 01 січня 2011 року.

Ключовою ознакою поліпшеної системи обов'язкового соціального страхування у розвинутих країнах є активний процес глобалізації структури управління соціальним страхуванням. Такий напрямок для себе обрала й Україна. Впродовж 2011-2012 років пенсійна система України доповнилась системою пільг, компенсацій, гарантій, програмою житлових субсидій та іншими видами державної соціальної допомоги громадянам похилого віку, інвалідам, сім'ям з дітьми і т. д.

VI етап (2014-2023 рр.). 28 грудня 2014 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» № 77, котрим в новій редакції викладено Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Даним законом передбачено об'єднати Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, створивши таким чином Фонд соціального страхування України.

3 листопада 2015 року ухвалено Закон України № 736-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації».

31 серпня 2017 року Фонд соціального страхування України розпочав повноцінне виконання усіх завдань і функцій, регламентованих законом. Наслідки реформи ЄСВ 2016 р., однією з головних нововведень якої було, зниження розміру ЄСВ з диференційованих 36,76-49,7 % до 22 % та скасування утримання внеску із заробітної плати працівників, залишаються чи не найбільш дискусійними. Однозначна відповідь на питання щодо того, чи вдалося завдяки її проведенню змінити чи вплинути на негативні тенденції, що спостерігалися в приватному секторі в попередні роки, зокрема, стосовно таких показників як темпи зростання фонду оплати праці та надходжень з ЄСВ (рис. 1), у працях українських авторів і сьогодні відсутня. Втім, вона є важливою й з огляду на те, що саме задля створення умов щодо легалізації зайнятості й зарплат в приватному секторі і вживались різноманітні заходи в частині реформування ЄСВ, починаючи ще з 2015 р.

VII етап (2023 рр. і до нині). 31 січня 2023 року реорганізовано діяльність Фонду соціального страхування України й управління його виконавчої дирекції з приєднанням до Пенсійного фонду України. Тепер Пенсійний фонд України, водночас, зі своїми функціями також здійснює управління солідарною системою соціального страхування, тобто загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і медичним страхуванням.

Під єдиним внеском варто розуміти «консолідований внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту прав застрахованих осіб і членів їх сімей на отримання страхових виплат» [12].

Єдиний соціальний внесок характеризують як імперативний, обов'язковий, законодавчо встановлений платіж, що регулярно сплачується платниками, а особливою ознакою його є цільове призначення – захист прав та законних інтересів застрахованих осіб. Цільовий характер ЄСВ вирізняє його від податків, а обов'язковий порядок сплати ЄСВ – визначає його фіскальний характер.

Єдиний соціальний внесок в нашій країні не вважається податком, тому не включається до складу податкової системи України, а його суми не враховуються при визначенні податкового навантаження на платників податків. Досліджуючи суть єдиного соціального внеску науковці ототожили спільні риси властиві соціальному внеску та прямим податкам, і засвідчують однорідність їх економічної природи. Тому одним із напрямків пошуку шляхів удосконалення єдиного соціального внеску є віднесення до складу податкової системи не лише доходів консолідованого бюджету України, але й страхових внесків Пенсійного фонду.

Нарахування єдиного соціального внеску на заробітну плату та інші виплати в системі фінансового обліку здійснюються з віднесенням на витрати підприємства (дебет рахунків 15, 20, 23, 24, 821, 91-93, 941, 949 та кредит рахунка 651).

Нарахування єдиного соціального внеску на відпуски, компенсацію невикористаної відпустки за рахунок забезпечення на оплату відпусток відносять на дебет рахунка 471 та кредит рахунка 651.

У тому разі, якщо підприємство недоплатило необхідну до сплати суму єдиного соціального внеску, то у нього виникає прострочена кредиторська заборгованість. Крім того, воно може ще сплатити штраф у розмірі 20 % від суми недоплати. Нарахування штрафів, пень, що пов'язані з порушеннями законодавства України щодо єдиного соціального внеску в системі фінансового обліку відображається на дебеті рахунку 948 та кредиті рахунка 651.

Суми штрафів, пень призводять до збільшення сум збитків підприємства і втрати частини його фінансових ресурсів. Тоді ж, коли підприємство заплатило суму ЄСВ більшу, ніж було потрібно, тоді виникає дебіторська заборгованість з ЄСВ та відповідно зменшується сума коштів на рахунках

підприємства у банку (кредит рахунка 311). А це, водночас, призводить до зменшення величини фінансових ресурсів (активів) через зменшення коштів на банківських рахунках, в касі підприємства.

Отже, нараховані, сплачені та використовувані державою, місцевими органами влади і підприємствами (організаціями, закладами) прямо або опосередковано впливають на величину фінансових ресурсів (коштів, дебіторської та кредиторської заборгованості) та фінансових результатів (прибутків, збитків). Відповідно, якщо підприємство має на меті не допустити значних непродуктивних втрат фінансових ресурсів, то воно має подбати про якість та ефективність фінансового й управлінського обліку і контролю щодо нарахування, сплати та використання єдиного соціального внеску.

Здійснення оплати єдиного соціального внеску; штрафів, пень, що з ним пов'язані відображається на дебеті рахунка 651 і кредиті рахунків 30, 31, 335.

У тому разі, якщо підприємство заплатило суму єдиного соціального внеску більшу, ніж було потрібно, тоді виникає дебіторська заборгованість з ЄСВ

У розвинених країнах внески на соціальне страхування отримали назву «соціальних податків» і є складовими фіскальних систем (табл. 1). Адже соціальний податок збільшує витрати господарюючих суб'єктів та зменшує їх доходи.

Таблиця 1

Соціальні податки на заробітну плату в різних країнах світу

Країна	Соціальні податки, які сплачує роботодавець	Соціальні податки, які сплачує працівник
Україна	ЄСВ 22 %.	–
Данія		податок на ринок праці – 8 %, загальнодержавний – 10 % або 15 % в залежності від суми річного доходу, муніципальний податок – 26 %.
Португалія	23,75 %.	11% – особи з доходом більше 80 000 євро на рік зобов'язані сплачувати додатковий податок на солідарність у розмірі від 2,5 % до 5 %.
США	6,2 % – соціальне страхування; 1,45 % – медичне страхування.	6,2 % – соціальне страхування; 1,45 % – медичне страхування.
Канада	Пенсійний фонд – 4,95 %. Страхування зайнятості – 2,63 %.	Пенсійний фонд – 4,95 %. Страхування зайнятості – 1,88 %.
Іспанія	Соціальні внески із заробітних плат власних працівників сплачує роботодавець.	–
Франція	42 %.	10,1 %.

Джерело: розроблено авторами на основі [13].

Соціально-правова природа єдиного соціального внеску проявляється у тому, що він є одночасно гарантією соціального забезпечення певної особи та джерелом коштів солідарної системи соціального страхування, а розмір тарифу визначається з дотриманням принципу рівності страхувальників перед законом.

На даний час в Україні діє «єдина ставка нарахування ЄСВ, що визначена в розмірі 22 % від об'єкта оподаткування. Об'єктом оподаткування ЄСВ є сума нарахованих виплат найманим працівникам, сплата яких до бюджету здійснюється за рахунок коштів роботодавця. Тобто, базою для справляння ЄСВ у частині їх нарахувань є сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, що включають основну заробітну плату, додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати» [12].

Окрім того, діють і спеціальні ставки єдиного соціального внеску. «Для підприємств, установ і організацій, в яких працюють інваліди, ставка ЄСВ встановлена у розмірі 8,41 % бази нарахування ЄСВ; для підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій інвалідів, в яких кількість інвалідів становить не менш як 50 % загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд

оплати праці таких інвалідів становить не менш як 25 % суми витрат на оплату праці, ставка ЄСВ встановлена у розмірі 5,3 % бази нарахування єдиного внеску» [12]. У таблиці 2 наведено розміри нарахування ЄСВ залежно від видів доходів.

Таблиця 2

Розміри нарахування ЄСВ залежно від видів доходів

Вид доходів	Ставка ЄСВ
Фонд оплати праці (п. 2 Інструкції № 5) найманих працівників, у т. ч. іноземців.	Роботодавці нараховують та сплачують ЄСВ за ставкою 22 %.
Винагороди фізичним особам за цивільно-правовими договорами, крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою-СПД.	Підприємства та фізичні особи-підприємці нараховують і сплачують 22 % на суму винагороди.
Допомога з ТВП (як перші п'ять днів за рахунок коштів підприємства, так і решта днів хвороби, допомога по вагітності та пологах за рахунок коштів ФСС).	Роботодавці нараховують і сплачують 22 % на суму допомоги.
Заробітна плата і лікарняні працівників-інвалідів.	Всі роботодавці нараховують і сплачують 8,41 % на фонд оплати праці.

Джерело: розроблено авторами на основі [12; 14].

Відповідно до [Закону України](#) «Про Державний бюджет України на 2023 рік» № 2710-IX з 01 січня 2023 року розмір суми мінімальної заробітної плати встановлено на рівні 6700 грн., а прожиткового мінімуму для працездатних осіб в розмірі 2684 грн. Встановлені розміри мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб впливають на визначення розміру мінімальної та максимальної суми ЄСВ. Виходячи з цього, «розміри єдиного соціального внеску у 2023 році будуть складати таку величину: мінімальний страховий внесок з ЄСВ – 1474 грн. за місяць (22 % від мінімальної зарплати); максимальний страховий внесок ЄСВ – 22110 грн. за місяць (22 % від 15 мінімальних зарплат)» [14].

Розміри мінімальних страхових внесків з ЄСВ у 2023 році наведено в таблиці 3.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX [13] внесено суттєві зміни до правил оподаткування в Україні у зв'язку з воєнним станом.

Таблиця 3

Розміри мінімального страхового внеску з ЄСВ у 2023 році

Категорія платника	Строк сплати	За місяць, грн.	За квартал, грн.
ФОП, які обрали спрощену систему оподаткування незалежно від обраної групи.	20 числа місяця, що настає за кварталом, за який сплачується єдиний внесок (19 квітня, липня, 19 жовтня, 19 січня).	1474	4422
ФОП, які обрали загальну систему оподаткування.	20 числа місяця, що настає за кварталом, за який сплачується єдиний внесок (19 квітня, 19 липня, 19 жовтня, 19 січня). Остаточний розрахунок за календарний рік до 10 лютого наступного року.	1474	4422
Особи, які провадять незалежну професійну діяльність.	20 числа місяця, що настає за кварталом, за який сплачується єдиний внесок (19 квітня, 19 липня, 19 жовтня, 19 січня). Остаточний розрахунок за календарний рік до 1 травня року наступного за звітним.	1474	4422
Члени фермерського господарства.	20 числа місяця, що настає за кварталом, за який сплачується єдиний внесок (19 квітня, 19 липня, 19 жовтня, 19 січня).	1474	4422

Джерело: розроблено авторами на основі [12; 14].

Фізичні особи-підприємці, самозайняті особи та члени фермерських господарств з 1 березня 2022 року до припинення або скасування воєнного стану в Україні мають право не нараховувати, не обчислювати та не сплачувати ЄСВ.

Роботодавці – фізичні особи підприємці платники єдиного податку 2 та 3 групи, а також юридичні особи, які належать до третьої групи платників єдиного податку мають право за власним рішенням не сплачувати ЄСВ за найманих працівників, які були призвані під час мобілізації на

військову службу – за таких працівників сплата ЄСВ буде здійснюватися за кошти державного бюджету.

Позитивною зміною щодо адміністрування ЄСВ є те, що на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану не нараховуються штрафні санкції та пеня за порушення в сфері сплати ЄСВ.

Окрім цього, «встановлено мораторій на проведення документальних перевірок правильності нарахування, обчислення та сплати ЄСВ на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану та протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану, а перевірки, які були розпочаті до 24 лютого 2022 року та не завершені, зупиняються по останній календарний день третього місяця з дня припинення (скасування) воєнного, надзвичайного стану» [15].

Важливо зазначити, що наказом Міністерства фінансів України № 278 «внесені зміни до форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску та порядку його заповнення» [16].

Подання Податкового розрахунку як юридичними особами-роботодавцями так і фізичними особами підприємцями – роботодавцями, рекомендовано здійснювати за допомогою Веб-сервісу «СОТА» – електронної звітності та електронного документообігу онлайн. У Веб-сервісі «СОТА» створюються та подаються електронні звіти з будь-якого пристрою з доступом до інтернету, обмін електронними первинними документами з контрагентами, зберігаючи при цьому електронний архів документів.

Порядок подання Податкового розрахунку за допомогою Веб-сервісу «СОТА» ідентичний, як для фізичних осіб підприємців – роботодавців, так і для юридичних осіб – роботодавців. Відмінність лише в літері ідентифікатора електронної форми: для фізичних осіб підприємців – F0500107, а для юридичних осіб – J0500107. При цьому ідентифікатор форми Податкового розрахунку для юридичних осіб роботодавців, так і для юридичних осіб, що працюють на загальній системі оподаткування – однаковий.

Висновки. На даний момент часу немає «Національної доктрина соціального страхування в Україні», котра б давала наукове обґрунтування потенціалу розвитку цієї системи у тісному взаємозв'язку із системою заробітної плати, податковою системою, станом і продуманою політикою на ринку праці, поточною демографічною ситуацією та різними прогнозами. В разі розроблення низки пропозицій і ухвалення управлінських рішень щодо соціального страхування, важливо розуміти, що воно є одним із дуже чутливих інструментів, що можуть суттєво впливати на фундаментальні засади розвитку суспільства.

Під час реформи соціального страхування доцільно максимально розширити можливість вибору особою, яка здійснює страхування, форм забезпечення її законних прав, залучати до процесу забезпечення соціальних гарантій застрахованих осіб із соціального страхування недержавні організації, застосовувати усе різноманіття чинних механізмів фінансування соціальних послуг, формувати правильну прив'язку доступних соціальних зобов'язань до наявних коштів на їхнє поточне фінансування.

Одним із напрямків пошуку шляхів удосконалення єдиного соціального внеску є віднесення до складу податкової системи не лише доходів консолідованого бюджету України але й страхових внесків Пенсійного фонду.

На період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану при адмініструванні ЄСВ не нараховуються штрафні санкції та пеня за порушення в сфері сплати, та встановлено мораторій на проведення документальних перевірок правильності нарахування, обчислення та сплати ЄСВ, що є позитивними змінами для платників збору.

Подання Податкового розрахунку за допомогою Веб-сервісу «СОТА» – надасть можливість платникам формувати електронну звітність та вести електронний документообіг онлайн, надсилати електронні звіти з будь-якого пристрою з доступом до інтернету, здійснювати обмін електронними первинними документами з контрагентами, зберігаючи при цьому електронний архів документів.

Запровадження ЄСВ є позитивним кроком у реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, проте, потребує подальшого вдосконалення.

В перспективі, подальші наукові дослідження необхідно проводити у напрямку чіткого трактування і розмежування різних категорій, що пов'язані з єдиним соціальним внеском; покращення рівня оперативності обліку та контролю за дебіторською і кредиторською заборгованістю в частині розрахунків за страхуванням та їх впливу на фінансові результати підприємства; підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємства через осучаснення методів їх обліку і контролю на основі застосування позитивного практичного українського та міжнародного досвіду.

Джерела та література

1. Діденко Ю. Ю. Види соціального страхування з позиції соціально-трудоких відносин. *Соціальна економіка*. 2013. № 2-3. С. 114-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2013_2-3_13
2. Жураковська Л. Деякі питання діяльності арбітражного керуючого щодо переліку осіб – платників ЄСВ, визначених у Законі «Про єдиний соціальний внесок». *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 56-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2018_4_11
3. Кміть В. М., Кунашук І. В. Оцінка функціонування єдиного соціального внеску в Україні та напрями вдосконалення системи адміністрування соціальних внесків. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.5. С. 204-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlut_2012_22
4. Кучма О. Л. Вплив кримінальної відповідальності за ухилення від сплати ЄСВ на поповнення бюджету Пенсійного фонду України. *Юридична Україна*. 2020. № 12. С. 107-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_12_23
5. Макаренко А. П., Котова Н. В. Удосконалення обліку і контролю оподаткування та сплати ЄСВ та ПДФО із заробітної плати працівників суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8428> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.7>
6. Маршавін Ю. М. Теоретичні та практичні засади оцінювання економічної ефективності активних програм на ринку праці. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 186-198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_17 DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2016.03.186>
7. Очеретько Л. М., Стратулат С. Ю. Вектори уніфікації звітності з ПДФО та ЄСВ. *Інноваційна економіка*. 2015. № 5. С. 185-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_5_37
8. Райнова Л. Б. Реформування ЄСВ в Україні: проблеми і наслідки. *Інновації: практика та досвід*. 2020. № 17-18. С. 10-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2020_17-18_4
9. Соболева І. В., Лобань К. Б. Стан та перспектива обліку розрахунків з оплати праці та нарахування ЄСВ на підприємстві. *Молодий вчений*. 2017. № 6. С. 498-501. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_6_115
10. Тимошенко О. С., Байрак К. С. Впровадження єдиного рахунку для податків та ЄСВ. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2020. Вип. 32-33. С. 198-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2020_32-33_102
11. Бобра М. Заробітна плата: скільки податків сплачує робітник у різних країнах світу. *Суспільно-економічне видання «Vezha»*. 2018. 29 травн. URL: <https://vezha.net.ua/economy/zarobitna-plata-skilki-podatkov-spl/>
12. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI: із змінами та допов.: станом на 20.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>
13. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: із змінами та допов.: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX: станом на 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>
16. Про внесення змін до наказу Міністерства фінансів України від 13 січня 2015 року № 4: Наказ Міністерства фінансів України від 19.05.2021 № 278: станом на 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

References

1. Didenko, Yu. Yu. (2013). Vidy sotsialnoho strakhuvannia z pozytsii sotsialno-trudovykh vidnosyn [Types of social insurance from the standpoint of social and labor relations]. *Sotsyalnaia ekonomika – Social economy*, 2-3, 114-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2013_2-3_13 [in Ukrainian].
2. Zhurakovska, L. (2018). Deiaki pytannia diialnosti arbitrazhnoho keruiuchoho shchodo pereliku osib – platnykiv YeSV, vyznachenikh u Zakoni «Pro yedynyi sotsialnyi vnesok» [Some issues of the arbitration manager's activities regarding the list of persons – payers of the ESR, defined in the Law “On the Single Social Contribution”]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 4, 56-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2018_4_11 [in Ukrainian].

3. Kmit, V. M., Kunashchuk, I. V. (2012). Otsinka funktsionuvannia yedynoho sotsialnoho vnesku v Ukraini ta napriamy vdoskonalennia systemy administruvannia sotsialnykh vneskiv [Assessment of the functioning of the unified social external environment in Ukraine and directions for improving the system of social internal affairs administration]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 22.5, 204-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltsu_2012_22 [in Ukrainian].
4. Kuchma, O. L. (2020). Vplyv kryminalnoi vidpovidalnosti za ukhlyennia vid splaty YeSV na popovnennia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy [The influence of criminal liability for evasion of the payment of ESR on the replenishment of the budget of the Pension Fund of Ukraine]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 12, 107-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_12_23 [in Ukrainian].
5. Makarenko, A. P., Kotova, N. V. (2020). Udoskonalennia obliku i kontroliu opodatkuvannia ta splaty YeSV ta PDFO iz zarobitnoi platy pratsivnykiv subiektiv hospodariuvannia [Improvement of accounting and control of taxation and payment of state income tax and personal income tax from wages of employees of economic entities]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8428> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.7> [in Ukrainian].
6. Marshavin, Yu. M. (2016). Teoretychni ta praktychni zasady otsiniuvannia ekonomichnoi efektyvnosti aktyvnykh program na rynku pratsi [Theoretical and practical principles of evaluating the economic effectiveness of active programs on the labor market]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 3, 186-198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_17 DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2016.03.186> [in Ukrainian].
7. Ocheretko, L. M., Stratulat, S. Yu. (2015). Vektory unifikatsii zvitnosti z PDFO ta YeSV [Vectors of the unification of reporting from the Personal Income Tax and State Tax Administration]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 5, 185-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_5_37 [in Ukrainian].
8. Rainova, L. B. (2020). Reformuvannia YeSV v Ukraini: problemy i naslidky [Reforming the Church in Ukraine: problems and consequences]. *Innovatsii: praktyka ta dosvid – Innovation: practice and experience*, 17-18, 10-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2020_17-18_4 [in Ukrainian].
9. Soboleva, I. V., Loban, K. B. (2017). Stan ta perspektyva obliku rozrakhunkiv z oplaty pratsi ta narakhuvannia YeSV na pidpriemstvi [The state and perspective of the accounting of payroll calculations and the accrual of social security at the enterprise]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 6, 498-501. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_6_115 [in Ukrainian].
10. Tymoshenko, O. S., Bairak, K. S. (2020). Vprovadzhenia yedynoho rakhunku dlia podatkov ta YeSV [Implementation of a single account for taxes and Social Security]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk – Social and humanitarian bulletin*, 32-33, 198-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2020_32-33_102 [in Ukrainian].
11. Bobra, M. (2018). Zarobitna plata: skilky podatkov splachuie robitnyk u riznykh krainakh svitu [Salary: how much taxes a worker pays in different countries of the world]. *Suspilno-ekonomichne vydannia «Vezha» – Socio-economic publication “Tower”*. May 29. URL: <https://vezha.net.ua/economy/zarobitna-plata-skilky-podatkov-spl/> [in Ukrainian].
12. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2464-VI: iz zminamy ta dopov.: stanom na 20.06.2021 (2010) [On the collection and accounting of a single external environment for mandatory state social insurance: Law of Ukraine dated August 7, 2010 No. 2464-VI: with changes and additions: as of June 20, 2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> [in Ukrainian].
13. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR: iz zminamy ta dopov.: stanom na 01.01.2020 (1996) [Constitution of Ukraine. Law of Ukraine dated 06/28/1996 No. 254k/96-BP: as amended and supplemented: as of 01/01/2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
14. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2023 rik: Zakon Ukrainy vid 03.11.2022 r. № 2710-IX (2022) [On the State Budget of Ukraine for 2023: Law of Ukraine dated November 3, 2022 No. 2710-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> [in Ukrainian].
15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2120-IX: stanom na 20.06.2022 (2022) [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the validity of the norm for the period of validity of the Vienna State: Law of Ukraine dated 03/15/2022 No. 2120-IX: as of 06/20/2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> [in Ukrainian].
16. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva finansiv Ukrainy vid 13 sichnia 2015 roku № 4: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 19.05.2021 № 278: stanom na 20.06.2022 (2022) [On amendments to the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 13, 2015 No. 4: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated May 19, 2021 No. 278: as of June 20, 2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2023 р.

РОЗДІЛ III

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК: 336.531.2

Сташук Олена,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2622-7353,
e-mail: Staschuk.Olena@vnu.edu.ua

Деркач Оксана,
здобувач освітнього ступеня «магістр»
зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0009-0007-3935-6732,
e-mail: oksana.derkach25@gmail.com

Лозовик Владислава,
здобувач освітнього ступеня «магістр»
зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0009-0004-0887-8376,
e-mail: lozovvk2018@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-52-60>

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

У статті здійснено аналіз підходів та узагальнено визначення сутності поняття «інвестиційний клімат». Визначені позитивні та негативні чинники, які впливають на його формування, серед яких: законодавчо-нормативна база, податкова система, політична стабільність, економічний розвиток, рівень корупції тощо. Проведено аналіз динаміки надходжень прямих інвестицій в Україну впродовж останніх шести років, визначено причини їх скорочення та збільшення у кожному з періодів. Розглянуто основні види економічної діяльності, в які найбільше спрямовані інвестиції. Визначено найбільших країн-інвесторів в економіці України за 2021 рік. Проаналізовано динаміку Індексу інвестиційної привабливості протягом 2018 – 2022 рр. Визначено фактори, які впливають на формування інвестиційного клімату України в сучасних умовах господарювання з урахуванням отриманого Україною статусу у члени ЄС. Запропоновано ряд заходів для покращення інвестиційного клімату України у період повоєнного відновлення.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний клімат, інвестори, прямі інвестиції, інвестиційна привабливість.

Olena Stashchuk,
Doctor of economics, Professor,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Derkach Oksana,
Master's degree student
specialty 072 Finance, banking and insurance
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Lozovyyk Vladyslava,
Master's degree student
specialty 072 Finance, banking and insurance
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

INVESTMENT CLIMATE OF UKRAINE AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT

The article noted that investment activity is the basis of the economic development of every country and allows to accelerate the implementation of innovations, update the real sector of the country's economy, and increase competitiveness. The authors analyzed the approaches of scientists to the identification of the concept of "investment climate", and systematized them. Positive and negative factors influencing its formation are identified, among which the following are noted: legislative and regulatory framework, tax system, political stability, economic development, level of corruption, etc.

An analysis of the dynamics of direct investment inflows to Ukraine over the past six years was carried out, and the reasons for their reduction and increase in each of the periods were determined. It is substantiated that the main reasons for the decrease in the volume of foreign investments in Ukraine during 2018-2021 are: a high level of corruption in the country, distrust of the judicial system, instability of the national currency, economic and political situation, monopolization of markets and an unfavorable investment climate. The main types of economic activity, in which investments are most directed, are considered. The largest investor countries in the economy of Ukraine for 2021 have been identified, namely: Cyprus, the Netherlands, Switzerland, Poland and others. The dynamics of the Investment Attractiveness Index during 2018 - 2022 were analyzed. The factors influencing the formation of Ukraine's investment climate in modern economic conditions, taking into account the status obtained by Ukraine as a member of the EU, were determined. A number of measures are proposed to improve the investment climate of Ukraine during the post-war recovery period.

Key words: investments, investment climate, investors, direct investments, investment attractiveness.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічної нестабільності, основною причиною якої є війна в Україні, особливої уваги набуває пошук шляхів підтримання та навіть зростання вітчизняної економіки. Україна в контексті глобальних трансформацій та з метою забезпечення економічного розвитку, підвищення рівня життя населення, стимулювання конкуренції та розвитку бізнесу, нарощення обсягів виробництва та модернізації чинних підприємств потребує залучення значних обсягів іноземних інвестицій. Оскільки інвестиційна діяльність дозволяє здійснювати прогресивні структурні зрушення в економіці, оновлювати її реальний сектор, підвищувати конкурентоспроможність та загалом забезпечувати соціально-економічний розвиток держави, пошук шляхів покращення інвестиційного клімату є безперечно актуальним, а особливо в період воєнного стану та потреби у відбудові національної економіки в повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інвестиційну діяльність та особливості оцінювання інвестиційного клімату досліджувало багато як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема такі вчені, як: О. І. Барановський [2], С. В. Войтко [14], І. В. Демішев [14], І. М. Крупка [4], Є. О. Ланченко [3], Г. М. Пурий [12], Н. В. Рагуліна [1], Г. І. Стахів [13], М. В. Тимоць [13] та інші. Незважаючи на те, що існуючі дослідження визначають теоретичні підходи до розуміння поняття «інвестиційний клімат», методика його оцінювання та управління, динамічність чинників та ризиків, що впливають

на рівень інвестиційної привабливості вітчизняної економіки зумовлює виникнення нових (зокрема, таким чинником є воєнна агресія росії проти України) та потребує подальшого дослідження інвестиційного клімату та розробки напрямів шляхів його покращення. Особливої актуальності тематика інвестиційної привабливості набуває у контексті одержаного Україною статусу кандидата у члени Європейського Союзу.

Мета статті. Метою статті є дослідження стану інвестиційного клімату України у довоєнний період, ідентифікація позитивних та негативних чинників впливу на інвестиційний клімат України в умовах воєнного стану та розробка пропозицій щодо можливих шляхів його покращення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття «інвестиційний клімат» та систематизуючи підходи науковців до його ідентифікації, можемо стверджувати про дискусійність поглядів, що відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Методичні підходи до визначення сутності поняття "інвестиційний клімат"

Автор	Визначення
Рагуліна Н.В.	певна сукупність факторів зовнішнього середовища, що роблять вплив на процес реалізації інвестиційних ідей і безпосередньо, на економічну ефективність інвестиційної діяльності
Барановський О.І.	рівень досягнення потенційних інвестицій у формі коштів, цільових банківських вкладів, паїв, акцій, інших цінних паперів, рухомого і нерухомого майна, майнових прав, ноу-хау, досвіду й інших інтелектуальних цінностей, права користування землею й іншими природними ресурсами
Ланченко Є.О.	сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів
Крупка І.М.	комплекс економічних, політичних, соціальних, правових та інших заходів країни, що приймає інвестиції, спрямованих на забезпечення захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності, а також на ефективне інвестування національної економіки
Азріліян О.	сукупність політичних, економічних, соціальних і юридичних умов, які максимально сприяють інвестиційному процесу; рівні для вітчизняних та іноземних інвесторів, однакові за привабливістю умови для вкладення капіталу в національну економіку

Джерело: складено автором на основі [1;2;3;4;13]

Узагальнюючи всі підходи, вважаємо, що найбільш точно поняття інвестиційного клімату можна охарактеризувати як сукупність різних факторів (економічних, правових, соціальних, географічних та ін.), які забезпечують умови та сприяють здійсненню інвестиційної діяльності в окремій країні.

При дослідженні інвестиційного клімату України варто виділити ряд чинників, які впливають на його формування:

1. Законодавчо-нормативне забезпечення. Важливим у формуванні інвестиційного клімату є наявність стабільного законодавства щодо регулювання режиму здійснення іноземного інвестування, наявності у ньому чітко окресленого механізму провадження підприємницької діяльності тощо.

2. Податкова система. В межах цього чинника можна виділити наявність податкових пільг для окремих типів інвесторів або видів інвестицій, застосування податкових стимулів для активізації інвестиційної діяльності в країні, а також встановлення оптимального та обґрунтованого рівня оподаткування підприємницької діяльності в країні.

3. Політична стабільність повинна мінімізувати протиріччя між законодавчими, виконавчими та судовими органами влади в країні; такий чинник також передбачає необхідність постійного

вдосконалення нормативно-правової бази щодо здійснення інвестиційної діяльності, особливо в умовах отримання Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу.

4. Економічний розвиток. Для формування інвестиційного клімату істотний вплив має наявність технологій виробництва, кількість і якість трудових ресурсів, вартість виробничих і залучених ресурсів, достатність ресурсів підприємств тощо.

5. Матеріально-технічні чинники, зокрема наявний виробничий потенціал та рівень розвитку інфраструктури підприємств.

6. Тіньова економіка та корупція. Наявність такого чинника негативно впливає на інвестиційну привабливість країни загалом та окремих суб'єктів господарювання, тому необхідним є ужиття всіх можливих заходів з його усунення.

Законом України «Про режим іноземного інвестування» для іноземного інвестора встановлено національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, тобто рівні умови діяльності з вітчизняним інвестором. Іноземним інвесторам даються державні захисту їх капіталовкладень [5].

За даними Міністерства фінансів України обсяг прямих інвестицій в Україну у 2021 р. склав 6687 млн. дол. США. Для порівняння наведемо дані попередніх років (рис.1).

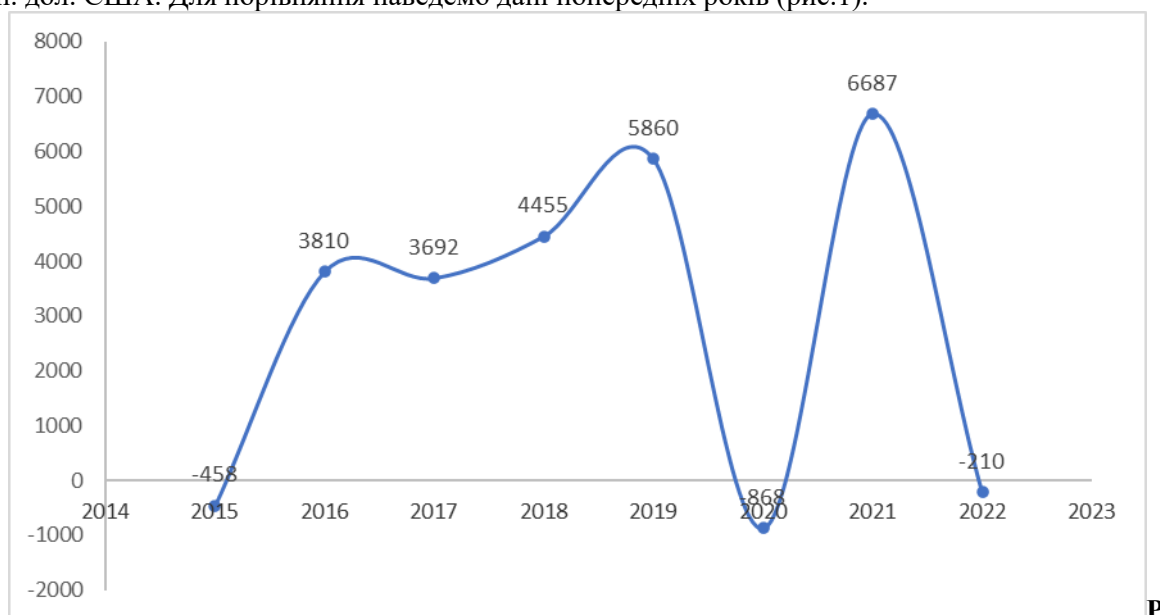


рис.1. Динаміка надходження/вкладення прямих інвестицій в економіку України впродовж 2015–2021 рр., млн дол. США*

*Складено автором на основі [6]

З представленого рисунку можемо побачити, що найвищий обсяг прямих інвестицій в Україні був у 2021 році і склав 6687 млн. дол. США. Також спостерігаємо тенденцію до зменшення іноземних інвестицій, зокрема найнижчі показники є в 2020 р. На нашу думку, причиною цього є економічна криза, спричинена коронакризою. Обсяг прямих інвестицій становив (-868) млн. дол. США. Це означає, що обсяг відтоку інвестицій перевищує обсяг притоку. З від'ємним значенням бачимо також цей показник в 2015 р. (через економічну кризу, спричинену веденням воєнних дій на сході України та анексією півострова Крим) та у 2022 р. (що є наслідком повномасштабної війни росії проти України). Серед причин зниження обсягу іноземних інвестицій також можна виділити: високий рівень корупції в країні, низький рівень довіри до судової системи та захищеності інвесторів, нестабільність національної валюти, криза у економічній сфері та політична нестабільність, монополізація ринків. Усе це негативно впливає на інвестиційний клімат в Україні[8].

Прямі інвестиції в Україну за видами економічної діяльності в 2021 р.*

Вид економічної діяльності	млн. дол. США	Частка, %
Промисловість	3840,3	57,4
Сільське, лісове та рибне господарство	1085,5	16,2
Фінансова та страхова діяльність	575,2	8,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	410,7	6,1
Операції з нерухомим майном	309,2	4,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	148,2	2,2
Надання інших видів послуг	147,7	2,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	106,5	1,6
Будівництво	75,9	1,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	14,4	0,2
Освіта	1,0	0,01
Тимчасове розміщування й організація харчування	-2,3	0
Інформація та телекомунікації	-8,1	0
Професійна, наукова та технічна діяльність	-42,0	0
Соціальне страхування	-1,0	0
Всього	6687,0	100

*Складено автором на основі [7]

Розглядаючи прямі інвестиції в Україну протягом 2021 року у розрізі основних видів економічної діяльності можемо бачити, що найбільший обсяг інвестицій було спрямовано в промисловість (57,40%), на другому місці – сільське, лісове та рибне господарство (16,20%), а на третьому – фінансова та страхова діяльність (8,60 %). Найменше інвестицій спрямовано на інформацію та телекомунікації (0,10 %) та мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (0,20%). Найменшими за обсягом інвестицій галузями є професійна, наукова та технічна діяльність, тимчасове розміщування й організація харчування, інформація та телекомунікації і соціальне страхування (спостерігається відтік інвестицій),

За даними НБУ, серед основних країн-інвесторів у 2021 р. можна виокремити: Кіпр – 21 %, Нідерланди – 21 %, Німеччина – 11 %, Швейцарія – 10 %, Польща – 3 % та інші країни – 34 % (рис.2). Варто зазначити, що частка країн ЄС серед країн-інвесторів в загальному становить 74,3 %.

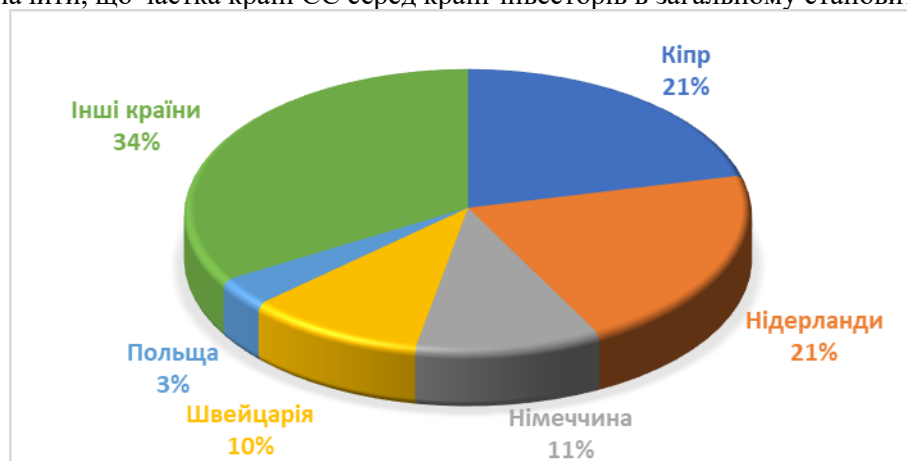


Рис. 2. Частка найбільших країн-інвесторів в економіці України за 2021 рік*, %

*Джерело: складено автором на основі [7]

Проведений аналіз показує, що більшість інвестиційних надходжень географічно походять з офшорних зон. До того ж, основна частина – це гроші вітчизняних підприємців, які, ухиляючись від податків, виводять кошти у вигляді прямих інвестицій.

Європейська бізнес асоціація проводить дослідження, яке відображає настрої бізнесу щодо поточного стану інвестиційного клімату країни та прогнози на найближчі 6 місяців, з 2008 року. Індекс інвестиційної привабливості розраховується як середнє арифметичне оцінок п'яти аспектів інвестиційного клімату. Респонденти відповідають на питання, обираючи одну із запропонованих відповідей, які піддаються аналізу, використовуючи п'ятибальну систему за шкалою Лайкерта [9].

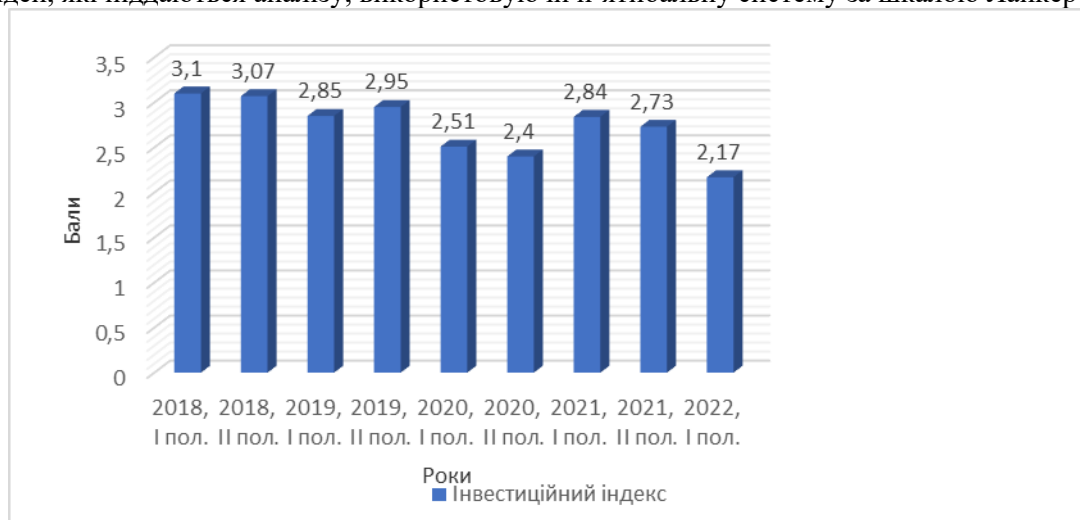


Рис.3. Динаміка Індексу інвестиційної привабливості протягом 2018 – 2022 рр.*

*Джерело: складено автором на основі [11]

Як бачимо з рис.3, інвестиційний Індекс в першій половині 2022 р. досяг свого мінімуму, починаючи з 2018 р. і склав всього 2,17 бали з 5-ти можливих. Водночас, в першій половині 2021 р. цей показник сягав 2,84 бали, що більше на 0,67 бала. В період економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19 у 2020 р. Індекс становив 2,4 бала. Найнижчий показник за всю історію дослідження Індексу інвестиційної привабливості з 2013 р. спостерігається за часів Євромайдану, тоді він опустився до рівня 1,81 бала. Проте, відразу після Революції гідності Індекс показав суттєве зростання та спостерігалася його позитивна подальша тенденція, тому є всі наявні передумови для його зростання й у повоєнний період.

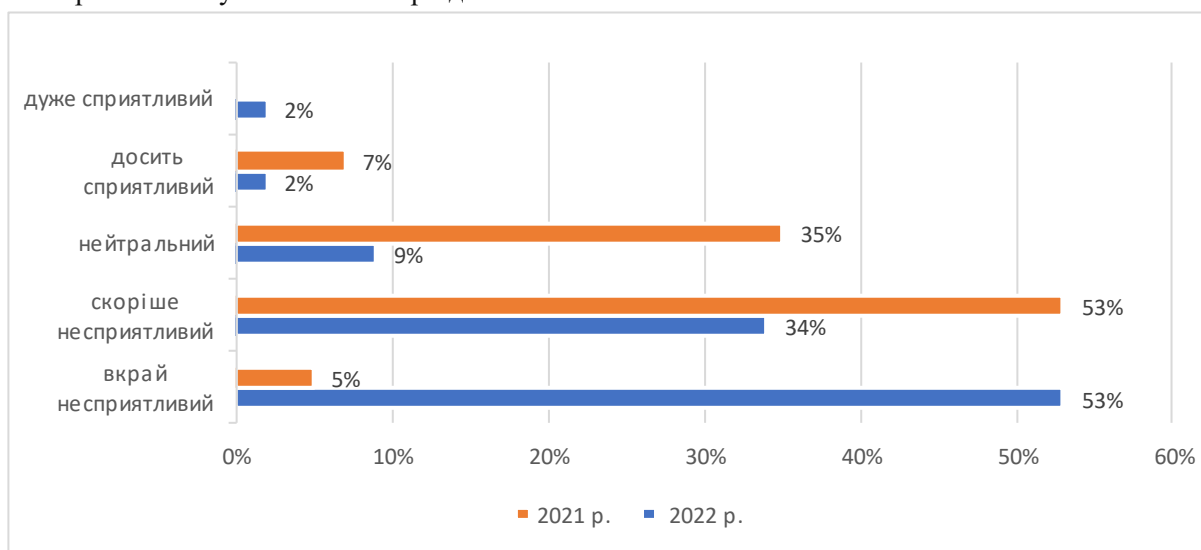


Рис.4. Загальна оцінка привабливості інвестиційного клімату України у 2021 - 2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [10]

Генеральні директори інвестиційного середовища України оцінили його стан вкрай негативно. На питання «Як би оцінили інвестиційний клімат в Україні?» 53 % опитаних відповіли, що вважають його вкрай несприятливим, 34 % - скоріше несприятливим, 9% директорів вважають його нейтральним і всього лише 4 % - сприятливим. Ще в 2021 р. вкрай несприятливим інвестиційний клімат вважали лише 5 %, що на 48 % менше у 2022 р., порівняно із 2021 роком. Скоріше несприятливим і нейтральним вважали у 2021 р. більше опитаних, ніж у 2022 р. Тих, хто відповіли про сприятливий клімат у 2021 р. було на 5 % більше, ніж у 2022 р. [10; 11].

Оцінюючи динаміку протягом попередніх 6 місяців, 79 % інвесторів вважають, що інвестиційний клімат погіршився. Доцільним вважаємо порівняння позитивних та негативних факторів, які впливають на формування інвестиційного клімату України у 2022 р.

Таблиця 3

Фактори, які впливають на формування інвестиційного клімату України в сучасних умовах*

Позитивні фактори	Негативні фактори
1. Статус кандидата в ЄС	1. Військова агресія росії проти України
2. Скасування мит і квот на український експорт	2. Тіньова економіка та корупція
3. «Транспортний безвіз» з ЄС	3. Нефективна судова система
4. Відстрочення сплати податкових та митних платежів, а також подачі звітності	4. Зниження купівельної спроможності населення
5. Заходи з дерегуляції	5. Логістичні виклики
6. Кваліфікована та недорога робоча сила	6. Інфляція, безробіття, бідність населення
7. Географічне положення України, природні ресурси, розвинене сільське господарство	7. Високий рівень підприємницьких ризиків

*Систематизовано автором на основі [10; 14]

Експертами також було виокремлено ряд чинників, що найбільш негативно впливають на інвестиційний клімат в Україні, зокрема: проблеми тіньової економіки, пошкодженого майна, трудової міграції, валютних обмежень, цін на енергоносії, неефективної системи оподаткування, частих змін в законодавстві, незрозумілої процедури мобілізації. [10]

Безперечно, найбільшою перешкодою для сприятливого інвестиційного клімату в Україні є військова агресія росії проти України.

За результатами дослідження, які наведені вище, можна стверджувати, що інвестиційний клімат України є несприятливий. Для його покращення потрібно здійснювати такі заходи впливу:

- насамперед вирішити військову проблему, яка зараз є основним чинником дестабілізації інвестиційного клімату України;
- покращити нормативно-правову базу у сфері інвестування;
- подолати корупцію в Україні;
- покращити судову систему, оскільки на сьогоднішній час вона є слабкою;
- підвищувати купівельну спроможність населення. При її збільшенні попит на інвестиції буде зростати;
- покращити логістичну ситуацію в країні.

Отже, інвестиційний клімат – це система різних факторів (економічних, правових, соціальних, географічних та ін.), які забезпечують умови та сприяють здійсненню інвестиційної діяльності в певній країні. Найпривабливішими галузями для інвестицій є промисловість, сільське, лісове та рибне господарство і фінансова та страхова діяльність. Спостерігається тенденція до зменшення інвестицій в Україну (в 2022 р. склали -210 млн. дол. США), тому інвестиційний клімат є непривабливим для інвесторів. Зокрема через низку об'єктивних причин: військова агресія росії, корупція, слабка судова система, зниження купівельної спроможності, логістичні виклики та ін. Тому необхідно вжити низку заходів для покращення інвестиційного клімату України.

Разом з тим, вважаємо, що найбільш позитивним чинником впливу на рівень інвестиційної привабливості в Україні в повоєнний період є одержання нашою країною статусу кандидата у члени Європейського Союзу. Вважаємо, що такий статус дозволить Україні збільшити обсяг іноземних інвестицій в країну шляхом розширення ринків збуту та встановлення надійних логістичних шляхів постачання продукції; зростання обсягів інвестицій у забезпечення кібербезпеки та енергетичної безпеки відповідно до вимог ЄС; можливості реалізації Зеленого курсу ЄС, підвищення інноваційності підприємницької діяльності.

Джерела та література:

1. Рагуліна Н. В. Інвестиційний клімат та методи покращення інвестиційного потенціалу на пост-конфліктних територіях України. Ефективна економіка № 12, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6005>
2. Барановський О.І. Залучення інвестицій: питання теорії та практики. Донецьк, 1999. 276 с.
3. Ланченко Є.О. Соціально трудові проблеми роз витку інвестиційних процесів у сільському господарстві. Вісник Вінницького політехнічного інституту. № 3. 2012. С. 71—74. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2017/8.pdf
4. Крупка І.М. Формування макроекономічного інвестиційного середовища в Україні. Фінанси України. №4. 2004. С. 87—96. URL: <https://lib.dsau.dp.ua/book/16055?lang=us>
5. Про іноземне інвестування: Закон України № 93/96-ВР від 19.03.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в Україну. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>
7. Дані статистики зовнішнього сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>
8. Городняк І.В., Терендій А.Б. Інституційні чинники залучення іноземних інвестицій в економіку України. Східна Європа. Економіка, бізнес та управління. Випуск 2 (25). 2020. С. 3-10.
9. У першій половині 2021 року в Україні зріс індекс інвестиційної привабливості. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-pershij-polovini-2021-roku-v-ukrayini-zris-indeks-investicijnoyi-privablivosti>
10. Індекс інвестиційної привабливості. Європейська бізнес асоціація. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/EBA-InvestIndex_IH-2022-UA.pdf
11. Дослідження та аналітика. Європейська бізнес асоціація. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analotyka/>
12. Пурій Г. М. Сучасний стан та основні тенденції залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Гроші, фінанси і кредит. 2020. Вип. 44. С. 199—203
13. Тимоць, М., & Стахів, Г. (2023). ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. *Економіка та суспільство*, (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70>
14. Стащук, О., Шостак, Л., & Булик, Д. (2022). БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. *Економіка та суспільство*, (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29>

References

1. Rahulina N. V. (2017). Investytsiynyy klimat ta metody pokrashchennya investytsiynoho potentsialu na post-konfliktnykh terytoriyakh Ukrainy [Investment climate and methods of improving investment potential in post-conflict territories of Ukraine]. *Efektivna ekonomika - Effective Economy*. № 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6005> [In Ukrainian]
2. Baranovs'kyu O.I. (1999). Zaluchennya investytsiy: pytannya teorii ta praktyky [Investment attraction: issues of theory and practice]. *Donets'k*, 276 s. [In Ukrainian]
3. Lanchenko YE.O. (2012). Sotsial'no trudovi problemy rozvytku investytsiynykh protsesiv u sil's'komu hospodarstvi [Social and labor problems of the development of investment processes in agriculture]. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu - Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*. № 3. S. 71—74. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2017/8.pdf [In Ukrainian]
4. Krupka I.M. (2004). Formuvannya makroekonomichnoho investytsiynoho seredovyscha v Ukraini [Formation of the macroeconomic investment environment in Ukraine]. *Finansy Ukrainy - Finances of Ukraine*. № 4. S. 87—96. Available at: <https://lib.dsau.dp.ua/book/16055?lang=us> [In Ukrainian]
5. Pro inozemne investuvannya: Zakon Ukrainy № 93/96-VR vid 19.03.1996. [On foreign investment: Law of Ukraine No. 93/96-VR dated March 19, 1996]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian]

6. Pryami inozemni investytsiyi (PII) v Ukrayinu. Ofitsiyyny sayt Ministerstva finansiv Ukrayiny. [Foreign direct investment (FDI) in Ukraine. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/> [In Ukrainian]

7. Dani statystyky zovnishn'oho sektoru. Natsional'nyy bank Ukrayiny [Statistical data of the external sector. National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> [In Ukrainian]

8. Horodnyak I.V., Terendiy A.B. Instytutsiyini chynnyky zaluchennya inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrayiny. [Institutional factors of attraction of foreign investments in the economy of Ukraine]. Skhidna Yevropa. Ekonomika, biznes ta upravlinnya - Eastern Europe. Economics, business and management. Vypusk 2 (25). 2020. S. 3-10. [In Ukrainian]

9. U pershyy polovyni 2021 roku v Ukrayini zris indeks investytsiynoyi pryvablyvosti. Uryadovyy portal [In the first half of 2021, the index of investment attractiveness increased in Ukraine. Government portal]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-pershij-polovini-2021-roku-v-ukrayini-zris-indeks-investicijnoyi-pryvablivosti> [In Ukrainian]

10. Indeks investytsiynoyi pryvablyvosti. Yevropeys'ka biznes asotsiatsiya [Index of investment attractiveness. European Business Association]. Available at: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/EBA-InvestIndex_1H-2022_UA.pdf [In Ukrainian]

11. Doslidzhennya ta analityka. Yevropeys'ka biznes asotsiatsiya [Research and analytics. European Business Association]. Available at: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analytika/> [In Ukrainian]

12. Puriy H. M. (2020). Suchasnyy stan ta osnovni tendentsiyi zaluchennya pryamykh inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrayiny [Current state and main trends of attraction of foreign direct investment in the economy of Ukraine]. Hroshi, finansy i kredyt - Money, finance and credit. Vyp. 44. S. 199–203 [In Ukrainian]

13. Tymots', M., & Stakhiv, H. (2023). Finansovi aspekty zaluchennya inozemnykh investytsiy v umovakh voyennoho stanu [Financial aspects of attracting foreign investments under the conditions of the state of martial]. Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/20> [In Ukrainian]

14. Stashchuk, O., Shostak, L., & Bulyk, D. (2022). Bankrutstvo pidpryyemstv v umovakh voyennoho stanu [bankruptcy of enterprises under the conditions of marital state]. Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society, (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29> [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.03.2023 р.

УДК 330 : 336.221.24 : 334

Возняк Галина,
доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»,
провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики,
професор кафедри економіки та публічного управління,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів; ORCID ID: [0000-0003-2001-0516](https://orcid.org/0000-0003-2001-0516)
[e-mail: gvoznyak@gmail.com](mailto:gvoznyak@gmail.com)

Коваль Василь,
аспірант,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів; ORCID ID: [0000-0002-8095-5039](https://orcid.org/0000-0002-8095-5039)
[e-mail: kovalv90@gmail.com](mailto:kovalv90@gmail.com)

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-61-69>

МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ САМОДОСТАТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

В статті запропоновано та обґрунтовано механізми зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад в умовах нестабільності в Україні. Аргументовано, що розширення повноважень ОМС в частині адміністрування місцевих податків та зборів, а також посилення контролю за їх надходженнями дозволять мобілізувати додаткові доходи до місцевих бюджетів, які з певних причин не задіяні. Цьому сприятиме передача окремих функцій на місцевий рівень, впорядкування цифрових реєстрів майна та обліку платників податків; формування достовірної інформації щодо об'єктів оподаткування, перегляд бази оподаткування на ринкових засадах, посилення співпраці податкових органів та ОМС. Мінімізації розривів між делегованими повноваженнями та обсягами фінансових ресурсів сприятиме оновлення механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів в частині: а) врахування показників бюджету міста Києва в розрахунку горизонтального вирівнювання фінансової спроможності; б) оцінювання реальної чисельності населення громад; в) врахування при розрахунку інших податків, окрім ПДФО; г) зменшення вилучення до бюджету, наприклад з 50% при перевищенні індекса податкоспроможності 1,1 до 30%. Аргументовано доцільність і своєчасність вдосконалення механізму муніципальних запозичень через: а) посилення інформаційного супроводу позичальників на місцевому рівні та поступового підвищення рівня кредитоспроможності громад; б) розширення рівних прав громад в доступі до інвестиційних ресурсів, дозволивши здійснювати муніципальні запозичення не лише міським територіальним громадам, але і сільським та селищним. Обґрунтовано потребу законодавчого унормування інституційних основ завершення реформи децентралізації.

Ключові слова: фінансова самодостатність, нестабільність, територіальні громади, місцеве самоврядування, місцеві податки, бюджетне вирівнювання, місцеві бюджети, запозичення.

Halyna Voznyak,
Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Leading Researcher of
Department of Regional Financial Policy
SI “Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine”,
professor Ivan Franko National University of Lviv
Department of Economics and Public Administration, Lviv

Koval Vasyl,
Postgraduate student,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv

MECHANISMS FOR STRENGTHENING THE FINANCIAL SELF-SUFFICIENCY OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN CONDITIONS OF INSTABILITY: PRACTICAL ASPECTS

Negative trends, new problems and the new reality in which the territorial communities found themselves require a quick response and renewal of the mechanisms for strengthening their financial self-sufficiency.

The purpose of the article is to justify effective mechanisms for strengthening the financial self-sufficiency of territorial communities, taking into account modern challenges. The article proposes mechanisms for strengthening the financial self-sufficiency of territorial communities in the conditions of instability in Ukraine. It is argued that the expansion of the powers of the local government in terms of the administration of local taxes and fees, as well as the strengthening of control over their receipts, will allow the mobilization of additional revenues to local budgets, which for certain reasons are not used. This will be facilitated by the transfer of certain functions to the local level, streamlining of digital registers of property and accounting of taxpayers; formation of reliable information on the objects of taxation, revision of the taxation base on market basis, strengthening of cooperation between tax authorities and self-governing municipalities. Minimization of gaps between delegated powers and the amount of financial resources will be facilitated by updating the mechanism of horizontal equalization of the tax capacity of local budgets in terms of: a) taking into account the indicators of the budget of the city of Kyiv in the calculation of horizontal equalization of financial capacity; b) assessment of the real population of communities; c) taking into account when calculating other taxes, except personal income tax; d) reduction of allocation to the budget, for example from 50% when the tax capacity index exceeds 1.1 to 30%. The expediency and timeliness of improving the municipal borrowing mechanism through: a) strengthening of information support for borrowers at the local level and gradual increase in the level of creditworthiness of communities are argued; b) expansion of equal rights of communities in access to investment resources, allowing municipal borrowing not only to urban territorial communities, but also to rural and township communities. The need for legislative regulation of the institutional foundations of the completion of the decentralization reform is substantiated.

Keywords: financial self-sufficiency, instability, territorial communities, local self-government, local taxes, budget equalization, local budgets, borrowing.

Постановка проблеми. Попри сповільнення темпів впровадження реформи децентралізації, яка визнана однією з най успішних, які було реалізовано за останні 8 років, Україна все ж таки проходить її другий етап. Серед завдань цього етапу Урядом визначено: передачу повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування між рівнями за принципом субсидіарності; створення достатньої ресурсної бази для здійснення повноважень органами місцевого самоврядування. Паралельно наша країна, а з нею і місцеве самоврядування, впродовж останнього періоду переживають непрості часи: спочатку пандемія (з 2020 року), а з 2022 року широкомасштабне військове вторгнення росії змінили до непізнаності українські громади, завдали значних економічних та фінансових втрат, обумовили кризи, спричинили поштовхи до посилення нестабільної фінансово-економічної ситуації. Немає сумніву в тому, що такі зміни мали неабиякий вплив на процеси забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад. Негативні тенденції, нові виклики та нова реальність, в якій опинилися територіальні громади потребують швидкого, дієвого реагування та оновлення механізмів забезпечення їх фінансової самодостатності як критерію ефективності адміністративно-територіальної реформи і змін, якими супроводжується децентралізація. Самодостатні громади та потужна система місцевого самоврядування – основа відновлення, а відтак і сталого поступу України. З іншого боку, достатній обсяг фінансових ресурсів та можливість їх акумулювання – запорука довгострокового розвитку територіальних громад. Важливими умовами досягнення фінансової самодостатності територіальних громад на даний час є: сформована фінансово-економічна система з високою адаптивною здатністю в умовах дії внутрішніх та зовнішніх викликів; фінансова спроможність забезпечити потреби населення в життєво важливих послугах; дієздатність і фінансово-організаційна автономія органу місцевого самоврядування; налагоджені взаємозв'язки у системі публічного управління та публічних фінансів.

Враховуючи низку прийнятих змін до нормативно-правових документів, які визначають організацію бюджетного процесу на місцевому рівні в умовах воєнного стану в Україні, постає гостра необхідність вдосконалення існуючих та напрацювання нових, дієвих механізмів забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад. Актуалізуються питання пошуку

інструментів відновлення та розвитку територіальних громад з відповідною системою фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Іншими словами, на часі - розроблення та модернізація таких механізмів зміцнення фінансової самодостатності, які дадуть змогу реалізувати поточні завдання територіальних громад, здолати нові виклики, зберегти (чи відновити) темпи їх економічного розвитку, а відтак і реалізувати досягнення запланованих стратегічних цілей.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Різні аспекти окресленої проблематики стали предметом наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, особливості розвитку територіальних громад та їх фінансового забезпечення широко представлено в науковому доробку як вітчизняних (А. Ткачук, П. Жук, І. Луніна, О. Кириленко, Н. Вишневська, О. Західна, В. Опарін, Н. Спасів, Х. Патицька), так і зарубіжних вчених (М. Олсон, Е. Остром, А. Токвіль, П. Гураль, К. Іонассен, Д. Хіллері); Обґрунтування теоретичних та практичних аспектів бюджетної політики розвитку громад є предметом наукового пошуку Г. Возняк, Ю. Раделицького, Б. Пшика, Т. Кізими, Л. Лисяк, К. Павлюк, І. Сторонянської і ін.

Попри значний науковий доробок учених з окресленої проблематики, слід вказати на практичну затребуваність вдосконалення механізмів зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад в умовах сучасних викликів. Зазначене доводить доцільність подальших наукових пошуків.

Метою статті є обґрунтування дієвих механізмів зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Досягнення критеріїв розвитку громади може бути забезпечено різними механізмами, як то модернізацією податкової системи, міжбюджетних відносин, децентралізацією фінансових ресурсів, стимулюванням пріоритетних напрямів розвитку економіки громад тощо. Відшукування можливостей до використання незадіяного потенціалу саморозвитку регіону також сприятиме зміцненню фінансової самодостатності громад.

В умовах турбулентних змін (які наразі спостерігаємо в Україні) важливо чітко усвідомлювати як значимість окремих елементів, так і роль самих механізмів забезпечення фінансової самодостатності. До прикладу, якщо вести мову про фінансові важелі, які забезпечують регуляторну діяльність механізму, підвищують чи обмежують значущість того чи іншого інструмента відповідно до завдань фінансової політики країни та місцевого самоврядування, то сьогодні суттєво зростає роль інституту місцевих податків та зборів, які за своєю суттю повинні формувати фінансову базу місцевого самоврядування та гарантувати якісні суспільні послуги для населення. Якщо необхідно займатися капітальними вкладеннями, реалізацією великих інфраструктурних проектів (що буде характерно для повоєнної відбудови України), модернізацією основних фондів тощо, то варто вести мову про механізм місцевих запозичень. Мінімізування розриву між делегованими повноваженнями та обсягами фінансових ресурсів на їхнє забезпечення (мова йде про освіту, охорону здоров'я) потребує вдосконалення механізму розподілу додаткової дотації. Покращенню налагодженої співпраці в системі «місцеві органи влади-ОМС» сприятиме чітке розмежування повноважень на принципах субсидіарності. Зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування, активізація економічної діяльності, відновлення довоєнних темпів розвитку потребують обґрунтування механізмів забезпечення фінансової самодостатності. Надалі пропонуємо здійснити конкретизацію механізмів в розрізі означених вище напрямів.

Вдосконалення механізму адміністрування місцевих податків та зборів, посилення контролю за їх надходженнями

Відомо, що вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів є місцеві податки та збори. Згідно чинного законодавства України (п.10.2 ст. 10 ПКУ) ОМС наділені повноваженнями щодо встановлення ставок єдиного податку і податку на майно (в частині транспортного податку та плати на землю, окрім земельного податку на лісові землі). Водночас, адміністрування цих податків і зборів не є компетенцією ОМС, цими процесами на сьогодні займається Державна податкова служба (ДПС). Іншими словами, ОМС мають можливості впливу на формування обсягів надходжень від місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів, але не мають жодних важелів та інструментів контролю за їх стягненням та адмініструванням. Ця проблема не є новою, але і не до кінця вирішеною. Так, вона була і до війни та жваво дискутувалася як в науково-експертному середовищі, так і на рівні ОМС, однак в існуючих умовах набуває неабиякої актуальності, адже податок на

нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та плата за землю, через недосконалість механізмів адміністрування, несуть в собі значний нерозкритий потенціал нарощення фінансової основи територіальних громад.

Справедливості за ради потрібно визнати, що в силу специфічних об'єктів оподаткування процеси адміністрування місцевих податків та зборів мають свої особливості: а) наявність актуального кадастру майна, яке підлягає оподаткуванню; б) регулярне проведення оцінки вартості майна та формування електронної системи такої оцінки. Достовірна база оподаткування, облік об'єктів оподаткування та контроль за сплатою податків - «камені спотикання» ефективної системи місцевого оподаткування. Інший ракурс проблеми – розподіл функцій адміністрування цих податків між владою і ОМС. Весь період впровадження реформи децентралізації ведеться дискусія щодо того хто повинен вести кадастр (на разі держава)? Хто повинен відповідати за облік та контроль за стягненням? (на разі ДПС)

В цьому сенсі зазначимо, що якщо європейські практики свідчать про визначення бази оподаткування на основі ринкової вартості майна, то базою оподаткування нерухомого майна (відмінного від земельної ділянки) в Україні є його площа. По землі - база оподаткування розраховується, виходячи з нормативно-грошової оцінки земельної ділянки (з урахуванням коефіцієнта індексації), що часто-густо не відповідає ринковій вартості, окрім того, згідно чинного законодавства повинна оновлюватися не раніше, ніж раз на 5 років, що не завжди відбувається (ведення земельного кадастру та оцінювання належить до функцій Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру). Відомості про об'єкти нерухомості містяться в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (починаючи з 2012 року), зміни до яких мають право вносити органи державної реєстрації прав на нерухоме майно. За різними оцінками, цей електронний реєстр речових прав на нерухоме майно містить не більше 10% інформації про наявне нерухоме майно. Ішим джерелом інформації про наявне майно є архіви БТІ (до 2013 року). Дані цих реєстрів і слугують основою для нарахування майнових податків.

Що стосується розподілу функцій адміністрування між владою та ОМС, які відповідають за цю ділянку роботи, то потрібно визнати, що немає простого рішення в цьому плані. З одного боку, існує чітке розуміння і це об'єктивно (навіть з технічних моментів), що ведення земельного кадастру повинно бути централізованим, натомість зацікавленість та мотивація ОМС в збільшенні обсягів надходжень, може мати кращий ефект якщо збір та контроль за надходженнями буде відбуватися децентралізовано. Якщо звернутися до європейських практик, то можна побачити неоднозначну картину: а) адміністрування податків не завжди відбувається на тому рівні, до бюджету якого вони зараховуються (Естонія, Литва) [1]; б) весь «цикл» адміністрування - облік, оцінка і стягнення податків на майно повністю відбуваються на локальному рівні (Нідерланди) [2]; в) повністю адміністрування місцевих податків відбувається на рівні центрального уряду (Чехія, Швеція, Естонія, Словенія); г) змішаний формат адміністрування між центральною та місцевою владою (Велика Британія, Німеччина, Австрія, Данія) [2].

На наш погляд, важливим завданням для ОМС, в існуючих умовах, є відшукування можливих напрямів зміцнення фінансової самодостатності громад, що можливе, наприклад, в частині розширення їх повноважень щодо адміністрування місцевих податків. Посиленню фінансової самодостатності територіальних громад, а отже і автономії ОМС сприятиме передача окремих (оскільки задля збереження цілісності та збалансованості податкової системи, не всі функції можна передати, наприклад, реєстрація платників податків чи подання податкової звітності) функцій адміністрування місцевих податків на місцевий рівень в частині: ведення обліку податків і зборів; контролю за достовірністю нарахування та сплатою податків і зборів. Ми далекі від думки, що на рівні місцевого самоврядування можна і доречно створювати паралельну податкову службу. Разом з тим, важливими напрямками можуть стати: впорядкування цифрових реєстрів майна та обліку платників податків; формування достовірної інформації щодо об'єктів оподаткування, перегляд бази оподаткування на ринкових засадах, посилення співпраці податкових органів та ОМС. Де-юре для реалізації таких повноважень потрібна згода місцевих депутатів.

Вдосконалення механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів

Негативні наслідки війни в Україні помітні не лише через фізичні втрати, руйнування інфраструктури, посилення зовнішньої та внутрішньої міграції, порушення економічної стабільності, але і в послабленні фінансової стійкості місцевих бюджетів, неможливості розрахунку реалістичних прогнозів соціально-економічного розвитку країни, що в підсумку унеможливує достовірне передбачення бюджетних показників на середньострокову перспективу. Нові реалії, в яких опинилося місцеве самоврядування, потребують адекватних, швидких рішень в бюджетній політиці.

В цих умовах, на наше переконання, особливої уваги вимагають питання:

- посилення взаємодії між стратегуванням розвитку територіальних громад та бюджетуванням, а відтак і удосконаленням системи результативних показників бюджетних програм;
- вдосконалення підходів до управління фіскальними ризиками (архіважливо з позиції відновлення територій);
- посилення контролю за бюджетними коштами;
- перегляд чинних методик розрахунку міжбюджетних трансфертів, а саме базової та реверсної дотації.

Надалі глибше аргументуємо думку щодо доцільності перегляду/оновлення горизонтального вирівнювання фінансової спроможності територій. Відомо, що в цілях нівелювання відмінностей у формуванні дохідної бази та створенні передумов для належного фінансового забезпечення надання гарантованих Конституцією суспільних послуг мешканцям території, незалежно від їх проживання, в практиці бюджетування застосовується механізм бюджетного вирівнювання, під яким слід розуміти приведення у відповідність витрат бюджетів (за економічною і функціональною класифікацією) до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця, ліквідація значних диспропорцій у здійсненні бюджетних видатків у розрізі окремих територій [3]. Із впровадженням реформи децентралізації в Україні з 2015 року почала функціонувати система горизонтального фінансового вирівнювання спроможності територій за доходами, залежно від рівня надходжень на одного жителя, при цьому вирівнювання відбувається за: податком на прибуток підприємств та податком на доходи фізичних осіб для обласних бюджетів та податком на доходи фізичних осіб для територіальних громад. В бюджетній системі на зміну формульному підходу розрахунку обсягу дотацій для фінансування делегованих повноважень прийшли базова (надається з державного бюджету для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій) та реверсна (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності) дотації. При цьому ст. 98, 99 БКУ та п. 24 розділу VI «Прикінцевих та перехідних положень» БКУ передбачено механізм розрахунку податкоспроможності місцевих бюджетів, при якому якщо індекс податкоспроможності (обсяг надходжень відповідного податку на одного мешканця до середнього по Україні) знаходиться в межах: менше 0,9 – надається базова дотація місцевому бюджету в обсязі 80% суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості бюджету до 0,9; 0,9-1,1 – вирівнювання не здійснюється; більше 1,1 – перераховується реверсна дотація з такого бюджету в обсязі 50% від суми перевищення.

Все б нічого якби не одне «але», про яке вже довгий час точаться чималі дискусії як в середовищі експертів, так і органів місцевого самоврядування. Розрахунок горизонтального вирівнювання (і в 2022 році і на 2023 рік ця норма збережена) здійснюється із врахуванням: чисельності наявного населення, надходження відповідних податків, але без урахування показників бюджету міста Києва (!). Іншими словами столиця не приймає участі у вирівнюванні фінансової спроможності місцевих бюджетів. До слова, у 2022 році 1089 місцевих бюджетів отримували базову дотацію (18 обласних і 1071 територіальних громад). Реверсну (попри обмеження через воєнний стан) перерахували 211 бюджетів (4 обласних і 207 територіальних громад).

Окремо слід наголосити, що ситуація, яка склалася із виконанням доходів місцевих бюджетів під кінець 2022 року щодень змінюватиметься, в залежності від інтенсивності бойових дій. Окрім того, уже зараз можна однозначно стверджувати, що через військову агресію російської федерації місцеві бюджети багатьох громад (особливо на сході України) недоотримують планові надходження, доходи не покривають навіть мінімальні видатки [4]. І цьому є свої пояснення. Серед причин зменшення податкових надходжень можемо виділити такі: а) наприклад, по платі за землю - багато мешканців за кордоном і не сплачують податок, неплатоспроможність власників земельних ділянок в

силу різних причин; б) по єдиному податку – катастрофічне призупинення діяльності ФОП на період воєнного стану, перехід підприємців на оподаткування за ставкою 2%; в) по акцизу – запровадження нульової ставки з березня по вересень 2022 року і ін. Втрати надходжень до місцевих бюджетів в умовах війни від ПДФО об'єктивні (міграція населення, призупинення діяльності підприємств, релокація бізнесу, втрати виробничих потужностей і т. ін.) і тягнуть за собою послаблення фінансової самодостатності громад та неспроможність ОМС виконувати більшість повноважень. Іншими словами в ОМС немає змоги виконувати визначені законом повноваження. Можна очікувати, що виконання бюджетів в регіонах, де ведуться бойові дії, прифронтових і тилкових територіях суттєво різнитимуться, а це значить, що на часі питання вдосконалення механізмів бюджетного вирівнювання.

На нашу думку, зміцненню фінансової самодостатності територіальних громад сприятиме вдосконалення складових механізму вирівнювання дохідної спроможності, в частині:

– врахування показників бюджету міста Києва в розрахунку горизонтального вирівнювання фінансової спроможності. Для цього доречно внести правки до ст. 98,99 БКУ, де вказати, що «горизонтальне вирівнювання ... з урахуванням бюджету Києва». Врахування цього дозволить збільшити обсяги базової дотації для місцевих бюджетів і зменшити реверсну, що в підсумку дасть змогу мінімізувати дефіцит бюджетів;

– оцінювання реальної чисельності населення громад, позаяк цей параметр є складовою розрахунку і базової і освітньої дотації. Відмітимо, що це наболіле і, водночас, складне завдання, адже, з одного боку, міграція змінна в часі, окрім того, багато переселенців не спішають ставати на облік, надіючись або на швидке повернення додому, або на продовження міграції за кордон; з іншого – відсутність реєстру Всеукраїнського перепису населення (останній у 2001 році) створює суттєві проблеми для громад через недоотримання фінансових ресурсів для забезпечення делегованих повноважень. Йдеться про те, що по даний час органи центральної виконавчої влади при плануванні трансфертів місцевим бюджетам сільських населених пунктів використовують дані щодо чисельності наявного населення, державної статистики, розраховані відповідно до *Методики оцінки (розрахунку) загальної чисельності наявного населення по сільських населених пунктах, затвердженої* наказом Держстату від 06.05.2011, № 111. За цією Методикою чисельність населення селищ міського типу зараховується до міського населення. З огляду на існуючий АТУ України (1469 територіальних громад, з яких: 409 громад є міськими, 433 – селищними та 626 – сільськими, в незалежності від географічного статусу їх адміністративного центру, мають однаковий правовий статус, однакове фінансове забезпечення, однакові повноваження і завдання перед громадянами та державою України та, що найголовніше, визнані державою спроможними виконувати покладені Конституцією України на базовий рівень місцевого самоврядування функції із самостійного вирішення питань місцевого значення), звісно, що така Методика потребує уточнення. Іншими словами, зрозуміло, що перепис населення – давно наболіла і архіважлива проблема (яку в існуючих умовах, мабуть, складно реалізувати), натомість внесення правок у чинну Методику №111 значно допомогло б, особливо сільським і селищним громадам зміцнити фінансову самодостатність, а відтак і їх стійкість;

– вдосконаленню механізму горизонтального вирівнювання сприятиме можливість врахування у формулі розрахунку не лише такого інструменту як ПДФО чи податку на прибуток, але і інших (чи, можливо, і всіх) податкових надходжень. Справа в тому, що всі громади – різні, в тому числі мають різні джерела надходження, але при цьому отримують дотацію вирівнювання. То чому б не дотримуватися принципу справедливості бюджетної системи і не дозволити включити всі податкові надходження? Такий крок посилює зацікавленість ОМС в функціонуванні прибуткових підприємств (якщо врахувати прибуток) на території громади, оскільки це впливає на рівень надходжень, причому не лише до місцевих, але і до державного бюджету;

– зменшенню втрати надходжень до місцевих бюджетів, а отже і зміцненню фінансової самодостатності сприятиме зменшення вилучення до державного бюджету. Йдеться про реверсну дотацію, наприклад до 30%, що перевищує індекс податкоспроможності 1,1 (наразі 50%).

Вдосконалення механізму муніципальних запозичень

Іншим важливим механізмом зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад, особливо у випадку, коли є потреба відбудови/оновлення стратегічних об'єктів громади, слугують

місцеві запозичення, які здійснюються з метою «фінансування бюджету розвитку та використовуються для створення, приросту чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдань міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення» [5]. Інструментами цього механізму є зовнішні і внутрішні кредитні угоди та облігації. Терміни запозичень від 3 до 5 років для внутрішніх позик та облігацій і до 9 років для зовнішніх позик. Ціна кредитних ресурсів складає: 3-6% для зовнішніх позик і 15-20% - для внутрішніх. Обв'язкою умовою здійснення запозичення є погодження Міністерством фінансів рішення місцевих рад.

Згідно чинного законодавства, запозичення (внутрішні) мають право здійснювати міські ради та Верховна Рада АРК, а зовнішні запозичення – можуть здійснювати лише Верховна Рада АРК, Київська, Севастопольська та міські ради міст обласного значення. Зовнішні запозичення (позики) від міжнародних кредиторів можуть отримувати всі міські ради). Наразі не передбачено чинним законодавством здійснення запозичень сільськими, селищними радами. Це одна проблем. Інша, набагато вагоміша, як нам видається, і полягає в слабкому розвитку ринку муніципальних запозичень, а ринок місцевих облігацій взагалі перебуває на початковій стадії розвитку. І цьому теж є пояснення: з одного боку – низький рівень довіри з боку кредиторів (банків, міжнародних фондів та різних організацій) до позичальників-громад, з іншого – низька організаційна спроможність ОМС як позичальників. Тим не менше, це не означає, що такий механізм зміцнення фінансової самодостатності немає перспектив, особливо в існуючих умовах і для тих громад, які потребують значного відновлення та відбудови (є в зоні бойових дій чи прифронтових).

На наш погляд, розширити можливості мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад в умовах невизначеності, можна, удосконаливши організаційно-правові засади механізму, шляхом: а) посилення інформаційного супроводу позичальників на місцевому рівні та поступового підвищення рівня кредитоспроможності громад; б) розширення рівних прав громад в доступі до інвестиційних ресурсів, дозволивши здійснювати муніципальні запозичення не лише міським територіальним громадам, але і сільським та селищним. Для цього доречно внести зміни до БКУ в частині розширення їх повноважень. Зазначимо, що такий Законопроект [6] зареєстровано у ВРУ, однак станом на кінець 2022 року рішення по ньому так і не було прийняте.

Вдосконалення нормативно-правового забезпечення

Вже рік українсько-російської війни, яка не має аналогів в історії останніх десятиріч за своєю жорстокістю, протяжністю, невизначеністю, рішучістю, єдністю та стійкістю українського народу. Ворог не досягнув жодних цілей і в цьому, на думку багатьох експертів, величезна заслуга реформи децентралізації. Так, саме децентралізація посилила громади, зміцнила їх спроможність, дала можливість брати на себе відповідальність і приймати швидкі рішення. Висока самоорганізація в громадах дала можливість в перші місяці війни швидко організувати загони територіальної оборони та зупинити ворога, а потім були внутрішньо переміщені особи – прийом, розселення, перша допомога, численні ініціативи «з низу» і т. д.

Зазначене переконливо доводить, що немає іншої альтернативи як завершити розпочату реформу децентралізації. Важливим кроком в цьому напрямі, а також, враховуючи майбутню відбудову країни, на часі запровадження цифрових рішень в управлінні, які, з одного боку, слугуватимуть майданчиком для комунікації у форматі «держава-громади» (в першу чергу це має стосуватися запровадження реєстрів пошкодженого майна), з іншого – завершення реформи децентралізації потребує посилення прозорості та відповідальності ОМС перед громадою, в тому числі активна участь мешканців в обговоренні фінансових ініціатив.

В інституційному плані залишилось чимало прогалин, які потребують законодавчого закріплення та логічні в плані завершення реформи децентралізації, серед першочергових слід виокремити такі законопроекти як: «Про службу в органах місцевого самоврядування» (реєстраційний номер 6504 від 05.01.2022); про внесення змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо розподілу повноважень органів місцевого самоврядування у зв'язку зі зміною адміністративно-територіального устрою (реєстраційний номер 6281 від 04.11.2021) і ін.

Доречно згадати про законопроекти, які стосуються внесення змін до Податкового кодексу

України щодо особливостей сплати (перерахування) податку на доходи фізичних осіб податковими агентами. Потрібно сказати, що на сьогоднішній день у ВР таких зареєстровано понад десять (!). Вічна дилема щодо сплати ПДФО (через правову колізію між ПК і Господарським кодексом), яка триває вже не перший рік. Куди платити цей ключовий бюджетоформуючий податок: за місцем реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності; за місцем проживання найманого працівника чи за місцем здійснення господарської діяльності? Врегулювання цієї проблеми, насправді, має важливе значення, оскільки цей податок є ключовим інструментом забезпечення фінансової самодостатності місцевих бюджетів, ОМС яких зацікавлені в максимізації надходжень від цього джерела. До слова, більшість країн Європи місцеві бюджети мають сформовані більш як на половину надходженнями від цього податку (Німеччина, Швеція, Данія, Норвегія і ін.) [7].

Розуміючи глибину проблеми, переваги/недоліки різних моделей справляння ПДФО, а також враховуючи принцип справедливості, схильні вважати, що визначатись на законодавчому рівні потрібно в користь підходу «60/40» - 60% надходжень від ПДФО за місцем ведення діяльності і 40% - за місцем проживання найманого працівника, хоча в такому випадку постає інша проблема - визначення місця проживання фізичної особи, що вимагає законодавчого врегулювання самого поняття та ведення обліку проживання фізичних осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У підсумку варто наголосити, що нові виклики і нова реальність, в якій опинилися територіальні громади, потребують швидкого реагування і оновлення механізмів забезпечення фінансової самодостатності. Запропоновані напрями вдосконалення сприятимуть зміцненню фінансової основи місцевого самоврядування, нарощенню потенціалу розвитку, вдосконаленню міжбюджетних відносин, а відтак і самостійне гарантування якісних публічних послуг.

Вважаємо, що запропоновані механізми зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад повинні сприяти зміцненню фінансової основи місцевого самоврядування, нарощенню внутрішнього потенціалу розвитку на засадах децентралізації, удосконаленню міжбюджетних відносин, удосконаленню взаємовідносин між органами влади та місцевого самоврядування, відновленню місцевої економіки громад (у повоєнний період) та наближенню результатів діяльності до потреб мешканців.

Джерела та література

1. Pomerleau K., Lundeen A. (2014). International tax competitiveness index. Tax Foundatoin. URL: <https://taxfoundation.org/2014-international-tax-competitiveness-index> (дата звернення: 19.12.2022).
2. Mikesell, John L. (2012) "International Experiences with Administration of Local Taxes: A Review of Practices and Issues", URL: https://www.researchgate.net/publication/267794839_International_Experiences_with_Administration_of_Local_Taxes_A_Review_of_Practices_and_Issues (дата звернення: 19.12.2022).
3. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – Тенюпіль : Економічна думка, 2015. С.155-156.
4. Возняк Г. В., Коваль В. М. Видатки місцевих бюджетів через призму війни в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2022. Вип. 2(154). С. 9-14.
5. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456– VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 20.12.2022).
6. Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо усунення дискримінаційних обмежень у здійсненні місцевих запозичень та наданні місцевих гарантій сільськими і селищними територіальними громадами № 6472 від 28.12.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73521 (дата звернення: 24.11.2022).
7. Шевчук І. В. Іноземний досвід оподаткування доходів фізичних осіб та можливості його адаптації в Україні. Вісник ЖНАЕУ. 2011. No 1. Т. 2. С. 333–342

References

1. Pomerleau K., Lundeen A. (2014). International tax competitiveness index. Tax Foundatoin. URL: <https://taxfoundation.org/2014-international-tax-competitiveness-index> (retrieved: 12.12.2022). [in English].
2. Mikesell, John L. (2012) "International Experiences with Administration of Local Taxes: A Review of Practices and Issues", URL:

https://www.researchgate.net/publication/267794839_International_Experiences_with_Administration_of_Local_Taxes_A_Review_of_Practices_and_Issues (retrieved: 12.12..2022). [in English].

3. Mistsevi finansy : pidruch. / za red. d .e .n., prof. O.P. Kyrylenko. – [2-he vyd., dop. i pererob.]. Tenopil' : Ekonomichna dumka, [Local finance] 2015. S.155-156.

4. Voznyak, H., & Koval, V. (2022). Vydatky mistsevykh byudzhativ cherez pryzmu viyny v Ukrayini [Local budget expenditures through the prism of the war in Ukraine]. In *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny [Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine]*: Vol. 154 (2) (pp. 9-14). [in Ukrainian].

5. Byudzhetnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine dated] vid 08.07.2010 r. № 2456– VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (retrieved: 20.12..2022). [in Ukrainian].

6. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrayiny shchodo usunennya dyskryminatsiynykh obmezhen' u zdiysnenni mistsevykh zapozychen' ta nadanni mistsevykh harantiy sil's'kymy i selyshchnymy terytorial'nymy hromadamy [Draft Law on Amendments to the Budget Code of Ukraine on the Elimination of Discriminatory Restrictions on Local Borrowing and Provision of Local Guarantees by Rural and Settlement Territorial Communities] vid 28.11.2021 r. № 6472. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73521 (retrieved: 24.11.2022). [in Ukrainian].

7. Shevchuk I. V. (2011). Foreign experience of personal income taxation and possibilities of its adaptation in Ukraine. Bulletin of ZhNAEU. No 1. Vol. 2. Pp. 333–342. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.03.2023 р.

УДК 336.672

Шикун Володимир,
здобувач ступеня доктора філософії,
спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0009-0008-8620-5379,
e-mail: Stalnov10@gmail.com

Булик Дарина,
здобувач освітнього ступеня «бакалавр»
спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-6252-3224,
e-mail: mosk.dasha3004@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-70-79>

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТА МЕТОДИ ЙОГО ЗАПОБІГАННЯ

У роботі авторами розглянуто підходи до трактування сутності фінансового шахрайства на підприємствах та ідентифіковано типові характеристики цього явища, визначено найпоширеніші види фінансових злочинів на підприємствах, враховано досвід міжнародних стандартів у трактуванні поняття «фінансове шахрайство». У статті авторами проведено аналіз основних тенденцій кількості фінансового шахрайства у світі та в Україні у контексті економічних спадів. Систематизовано схеми професійного шахрайства у компаніях, зроблено способи побудови надійної системи контролю та управління ризиками на вітчизняних підприємствах. Розкрито роль внутрішнього аудиту у запобіганні махінаціям з фінансовими ресурсами суб'єкта господарювання та запропоновано як альтернативу форензік-аудит.

Ключові слова: фінансове шахрайство; суб'єкти господарювання; корупція; фінансові та репутаційні втрати, форензік.

Shykun Volodymyr,
PhD's degree student
specialty 072 Finance, banking and insurance
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Bulyk Daryna,
bachelor's degree student
specialty 072 Finance, banking and insurance
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

FINANCIAL FRAUD AT ENTERPRISES AND METHODS OF ITS PREVENTION

Regardless of the form of ownership, fraud at enterprises is a typical phenomenon not only for Ukraine, but also for the whole world. The unstable economic situation of Ukraine gives rise to the subjective factor of fraud - the desire of employees and contractors to preserve the quality of life and the level of income. Thus, the objective factor in the occurrence of fraud is significant changes in the system of distribution and pricing of goods, which give a powerful impetus to the spread of corporate fraud.

Corporate fraud is a type of economic crime that covers all the various means created by human ingenuity to obtain an unfair advantage of one person over another through deception, trickery, breach of trust, concealment of the

truth. In the work, the authors considered approaches to the interpretation of the essence of fraud and the main characteristics of this phenomenon, identified the most common types of financial crimes at enterprises. The main trends in the number of financial frauds in the world and in Ukraine in the context of economic downturns are analyzed. Schemes of professional fraud in companies were systematized, methods of building a reliable system of control and risk management at domestic enterprises were studied. The role of internal audit in preventing fraud with the financial resources of the business entity is revealed and it is proposed as an alternative to forensic audit. It is argued that the forensic audit will allow timely determination of the cause-and-effect relationship between cases of fraud and the reasons that caused them; identify and reduce the risks of fraud, illegal actions and unethical behavior of personnel and contractors; assess financial losses resulting from misappropriation and waste of assets, as well as purchases and sales that are unprofitable for a commercial enterprise.

Keywords: financial fraud; enterprises; corruption; financial and reputational losses, forensics.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасний етап цифровізації усіх сфер фінансового життя у світі, а також кризові явища в економіці очевидним стає те, що проблема фінансового шахрайства стає все більш актуальною як для фізичних, так і для юридичних осіб. Щороку в міру розвитку цифрових технологій з'являються нові види та способи шахрайства з фінансовими ресурсами, фінансове шахрайство має усі передумови та можливості до швидкої адаптації в сучасних умовах здійснення суб'єктами господарювання своєї підприємницької діяльності. Не винятком є і той факт, що фінансове шахрайство є доволі поширеним явищем на підприємствах. За даними дослідження економічних злочинів та шахрайства в Україні близько половини українськи підприємців стикнулися з шахрайськими злочинами. Це призводить до значної кількості негативних наслідків у функціонуванні суб'єктів господарювання, зокрема впливає на зниження репутації самого підприємства, а також підриває його фінансовий стан загалом. Нині шахраї володіють широким арсеналом прийомів, в той час, як фахівці з внутрішніх розслідувань тільки починають розробляти механізми запобігання та виявлення зловживань, а більшість компаній в Україні взагалі не проводять розслідувань фінансового шахрайства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансового шахрайства є предметом дослідження багатьох науковців, проте варто констатувати той факт, що переважна більшість праць та результатів дослідження з цієї тематики лежать у площині фінансового права. Окремі аспекти у сфері фінансового шахрайства досліджуються науковцями з позицій оволодіння фінансовими ресурсами з банківських карт юридичних та фізичних осіб. Деякі аспекти проблематики шахрайства у фінансовому секторі висвітлені у наукових працях таких вчених, як: Борис С. А. [1], Гончар Л. В. [2], Карлін М. І. [3], Кипаца О. С. [10], Кравченко О. В. [4], Малахова А. В. [2], Невкіпіла О. С. [2], Недбайло К. Г. [8], Семенець А. О. [7], Сирцева С. В. [8], Сухонос В. В. [9], Тесля С. М. [10], Хамига Ю. Я. [12], Хеленюк М. В. [13], Чернишов Г. М. [14], Янковська Т. Ю. [8]. Проте варто зазначити, що у вітчизняній фінансовій науці відсутні системні дослідження щодо сутності, типологічних характеристик, методиці оцінки втрат внаслідок фінансового шахрайства тощо. У зв'язку із цим постає проведення досліджень фінансового шахрайства на підприємствах в контексті сучасного стану економіки та розвитку науки і цифрових технологій без сумніву є актуальним та своєчасним.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є дослідження особливостей фінансового шахрайства на підприємствах з точки зору фінансової науки, виокремлення основних схем професійного шахрайства та ідентифікація напрямів та сучасних методів протидії йому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття фінансового шахрайства та його розуміння трактується в науковій літературі юридичного (сфера фінансового права та криміналістики), а також фінансового спрямування. Проводячи наше дослідження, звернемось до розгляду існуючих підходів вчених та законодавчо-нормативної бази щодо трактування даного поняття. Відповідно до законодавства шахрайство є злочинною діяльністю, тому варто також звернутися й до визначення цього поняття згідно з чинним Кримінальним кодексом України, а саме: шахрайство – це спосіб заволодіння чужим майном або придбання права на таке майно шляхом обману чи зловживання довірою [5]. У Міжнародних стандартах аудиту (МСА) 240 зазначено, що «шахрайство – це навмисна дія однієї або декількох осіб, включаючи керівництво, працівників або третіх осіб, з метою

отримання несанкціонованої або незаконної вигоди шляхом обману» [15].

Кравченко О. В. у своєму дослідженні дійшов висновку, що шахрайство належить до категорії злочинів, які часто вчиняються за активної «співучасті» потерпілого. Однак шахрайство в будь-якому випадку є результатом дії трьох факторів: конкретної криміногенної ситуації, поведінки злочинця та поведінки потерпілого [4].

Хамига Ю. Я. розуміє фінансове шахрайство як сукупність економічних відносин, що здійснюються юридичними або фізичними особами (переважно без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання фінансової та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної або на користь третіх осіб) [12, с. 23].

Відтак, Чернишов Г. М. у своїх працях розглядає фінансове шахрайство як злочинну діяльність. Де, «злочинна діяльність – це деструктивне протиправне діяння особи, що виявляється у свідомому, спровокованому і загалом вмотивованому виконанні дій, як правомірних, так і неправомірних, з метою задоволення певної потреби, досягнення поставленої мети. Іншими словами, Іншими словами, злочинна діяльність завжди є умисною і мотивованою» [14, с. 372].

Сухонос В. В. зазначає, що шахрайство з фінансовими активами у банківському секторі загалом належить до організованої злочинності і передбачає проникнення в органи влади та управління, правоохоронні органи, банківські та небанківські фінансові установи з метою отримання необхідної інформації або «даху» над головою. Тому дослідник підкреслює, що протидія шахрайству потребує виваженого та системного підходу з боку держави щодо захисту фінансових інтересів банків, фізичних, юридичних осіб та самої держави від фінансових злочинів у банківському секторі [9, с. 93].

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) надає таке визначення шахрайства: це використання службового становища з метою особистого збагачення шляхом неналежного використання або крадіжки власності або ресурсів організації [9].

Для того щоб вчасно виявляти факти фінансового шахрайства необхідно знати його характеристики, серед них зокрема такі:

- сфера посягання – фінансова сфера, тобто економічні відносини з формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів;
- специфічний суб'єкт злочинних посягань, зазвичай це фізичні особи-підприємці або посадові особи суб'єктів господарської діяльності, які мають необхідні знання бухгалтерського обліку, законодавства тощо;
- фінансове шахрайство є злочинною діяльністю, що, зазвичай, має складний механізм;
- фінансове шахрайство полягає в маніпуляціях обліковими записами і фальсифікації первинних документів, реєстрів обліку і звітності, навмисних змінах записів в обліку, які перекручують суть фінансових і господарських операцій; у навмисно неправильній оцінці активів і методів їхнього списання, навмисному пропуску або приховуванні результативних записів і документів, навмисному невисвітленні змісту відображених операцій, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенні записів в обліку [10, с. 176].

На жаль, шахрайство настільки поширене, що його можна класифікувати безліччю способів. ACFE розділяє шахрайство на такі види: шахрайство проти інтересів юридичних осіб, яке називають організаційним буває внутрішнє (InternalFraud) та зовнішнє (ExternalFraud); шахрайство проти фізичних осіб - індивідуальне (FraudAgainstIndividuals) [16]. Розглянемо деякі ключові характеристики кожного.

Індивідуальне шахрайство – це коли одна людина стає ціллю шахрая, включаючи крадіжку особистих даних, фішингові шахрайства та схеми «авансової плати». Мабуть, одним із найпомітніших і найруйнівніших індивідуальних шахрайств є схема Понці (фінансова піраміда).

Внутрішнє організаційне шахрайство іноді називають «професійним шахрайством», коли працівник, керівник або керівник організації здійснює злочинну діяльність щодо цієї організації. Наприклад, розкрадання, зловживання податками та брехня інвесторам та акціонерам. Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства у 2022 році провела глобальне дослідження

професійного шахрайства у світі за результатами якого виокремила основні схеми такого шахрайства. Класифікацію цих схем називають «дерево шахрайства» (рис. 1).

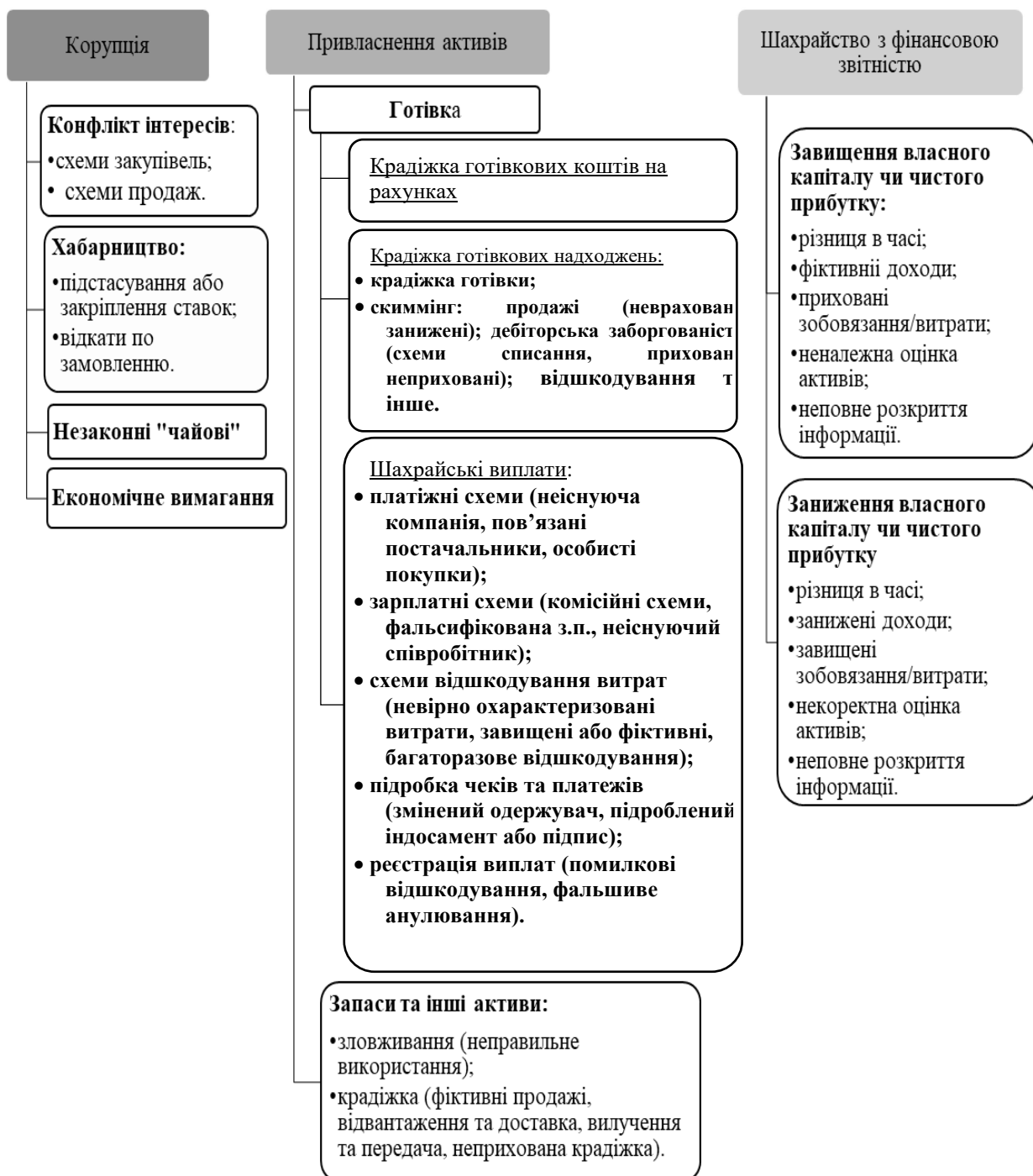


Рис. 1. Система класифікації професійного шахрайства та зловживання (дерево шахрайства).

Джерело: складено автором на основі [16].

Зовнішнє організаційне шахрайство включає в себе шахрайство, вчинене проти організації ззовні, наприклад постачальники, які брешуть про свою роботу, вимагають хабарі від працівників і витрати на установку. Але клієнти також іноді обманюють організації, наприклад, коли вони оплачують підробними банкнотами або намагаються повернути підроблені чи вкрадені продукти. І

все частіше цифрові технології стають загрозою для організацій (ризик крадіжки інтелектуальної власності або інформації про клієнтів).

Фінансове шахрайство необхідно розглядати в контексті корпоративного шахрайства, яке є одним з видів економічних злочинів та охоплює всі різноманітні засоби, створені за допомогою людської винахідливості з метою отримання несправедливої переваги однієї людини над іншою шляхом обману, хитрості, зловживання довірою, приховування правди. Корпоративне шахрайство в компаніях – це на сьогодні досить велика проблема, яку саму по собі необхідно розглядати як окрему «індустрію». Вважається, що організації через різні схеми внутрішнього шахрайства втрачають у середньому 5 % від доходу щорічно [11].

Шахрайство найчастіше розглядається як глобальне явище, сформоване складною взаємодією економічних, психологічних та соціальних умов. Корпоративне шахрайство можна розділити на різні види, залежно від категорії суб'єкта господарювання, який здійснює злочин:

1) розтрата або крадіжка з боку працівників (замовлення послуг у сторонніх організацій за високою ціною і виплата працівникам певної суми в якості компенсації);

2) шахрайство з боку директорів або менеджерів (змова з метою банкрутства компанії та виведення активів);

3) інвестиційне шахрайство (інвестування в компанію, яка збанкрутує, з метою отримання коштів від компанії);

4) шахрайство з боку постачальників (постачання неякісної сировини за завищеними цінами);

5) шахрайство з боку клієнтів (несплата виконаних замовлень тощо) [2, с.171].

Відповідно до глобального опитування щодо вчинення шахрайства та економічних злочинів у 2022 році, від Pricewaterhouse Coopers (PwC) з шахрайством протягом останніх 24 місяців стикнулися 46 % організацій. Незважаючи на проблеми з ланцюгом поставок, екологічну та геополітичну нестабільність, мінливу економіку, дефіцит кадрів та інші ризики які виникли в останній час цей показник зменшився в порівнянні з попередніми періодами: у 2020 р. – 47 %; у 2018 р. – 49 % [17].

В період економічного спаду причиненого Covid-19 виникли нові види шахрайства (кібершахрайство). Зі всіх опитаних у світі компаній які стикнулися з шахрайством 70 % стверджують, що стикнулися з новою його формою. Наприклад, деякі компанії зазнали підвищених ризиків для безпеки працівників, існував підвищений ризик шантажу або фізичної шкоди працівникам, які працювали вдома, маючи доступ до цінних корпоративних даних. Рівень організацій, які зазнали шахрайства з дезінформації за 2020-2022 рр. становив 15 % [11]. Сказане вище свідчить про те, що компаніям варто підвищити свою обізнаність про нові ризики.

Згідно з опитуванням, проведеним в Україні в рамках Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства 2021 року, 51 % українських респондентів заявили, що стали жертвами шахрайства за останні 24 місяці. Цей показник вищий, ніж середній у світі та збільшився порівняно з 2018 роком на 48 %. Привласнення активів та шахрайство у сфері закупівель є злочинами, які мають найбільш негативний вплив на українські компанії. Разом з тим, 26 % українських компаній зазнали збитків у розмірі від 50 тис. до 1 млн. дол. США через шахрайство за останні 24 місяці. 3 % українських респондентів повідомили про збитки від шахрайства на суму понад 5 млн. дол. США [17]. За результатами цього дослідження PwC визначила найбільш поширені види шахрайства в Україні, зокрема: 47 % злочинів пов'язані з незаконним привласненням майна; 47 % - з хабарництвом та корупцією; 31% шахрайств було вчинено клієнтами підприємства; на кіберзлочини припадає 31% шахрайств; 31% від усіх шахрайств було здійснено у сфері закупівель [17].

Варто також розглянути динаміку кількості шахрайства у період економічних криз спричинених Covid-19 та повномасштабним вторгненням Росії на територію України. У табл.1 наведено кількість шахрайств в Україні та вплив економічних спадів на основі даних з Єдиного реєстру досудових розслідувань протягом 2019 – 2023 років. На жаль, ці показники включають не всі наявні види шахрайства та вказують лише на ті злочини в результаті яких настане кримінальна відповідальність.

З таблиці видно, що кількість правопорушень протягом зазначеного періоду має тенденцію до зниження: у 2022 р. здійснено на 272 шахрайських злочинів менше, ніж у 2019 р. та на 65 менше шахрайств з фінансовими ресурсами підприємств. Проте, показники за січень-лютий 2023 року не є

позитивними, оскільки кількість вчинених шахрайських злочинів протягом цього періоду є більшою, ніж у відповідний період у 2022 році, зокрема протягом січня-лютого 2022 р. здійснено 7016 шахрайських правопорушень (менше ніж у 2023 р. на 5822), 594 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності (на 226 злочинів менше) з яких 2 – шахрайство з фінансовими ресурсами. Причинами такого зростання є постійні зміни економіці України, пов'язані із воєнними діями Російської Федерації на території України. До них можна віднести інфляційні процеси, зменшення кількості робочих місць, банкрутство підприємств та інші чинники які повипливали на добробут населення та платоспроможність суб'єктів господарювання.

Таблиця 1

Динаміка кількості вчинених шахрайських злочинів в Україні у 2019-2023 рр.

Вид правопорушення	Обліковано кримінальних порушень протягом:					Динаміка у 2022 р. у порівнянні з 2019 р.	
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	січня-лютого 2023 р.	у шт.	у %
Кримінальні правопорушення проти власності	257 608	190 258	158 729	113 137	31 947	- 144 471	- 56,1
З них шахрайство	32 358	26 830	23 847	32 086	12 838	- 272	- 0,8
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	5 947	5 342	5 469	3 414	820	- 2 533	- 42,6
З них шахрайство з фінансовими ресурсами	72	142	147	7	2	- 65	- 90,3

Джерело: складено автором на основі [6].

Фінансове шахрайство в бізнесі приносить для суб'єктів господарювання негативні наслідки, які проявляються, насамперед, у зниженні довіри до такого підприємства, завдання шкоди репутації та, не виключено, спостерігається зниження прибутку. З метою запобігання негативним наслідкам впливу шахрайства на діяльність суб'єктів господарювання, міжнародний досвід рекомендує використовувати такі інструменти, як Internal Corporate Investigation (внутрішнє корпоративне розслідування). Внутрішні розслідування є важливим інструментом захисту підприємства та уникнення негативних дій з боку держави, акціонерів, працівників та клієнтів. Компанії та їхні керівники ризикують стати учасниками судових процесів, кримінальних розслідувань та скарг незадоволених працівників. Тому, захист компанії та її керівників, часто вимагає внутрішнього розслідування, щоб особи, які приймають рішення, були повністю поінформовані про реальний стан справ, наслідки дій проти підприємства та директорів безпосередньо, а також про те, як знизити збитки для підприємства та її керівництва.

За результатами опитування українських компаній в рамках Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства майже половина респондентів в Україні не проводить взагалі або проводить лише неформальну перевірку та постійний моніторинг доброчесності своїх контрагентів. Основними методами виявлення фінансового шахрайства в компаніях є:

1) неочікувані перевірки підприємства – ефективні з точки зору отримання оперативної інформації про стан компанії.

2) легендована перевірка – найбільш ефективний з точки зору отримання повної та достовірної інформації безпосередньо з першоджерела органічним шляхом (прямий контакт з людьми, які працюють в установі).

3) внутрішнє розслідування фактів шахрайства, які вже відбулися;

4) OSINT/HUMINT – отримання інформації з відкритих джерел (інтерв'ювання, оцінка та аналіз документів і кореспонденцій) [1].

У світовому фінансовому просторі широкого застосування набув сучасний метод перевірки та розслідування – форензик. Форензик-аудит – це незалежне розслідування, яке проводиться задля виявлення фінансових порушень та профілактики економічних злочинів на підприємствах [8, с. 65]. Форензик проводиться незалежним експертом або групою фахівців, які в інтересах особи, котра уклала договір, проводять розслідування. Цілі розслідування можуть бути різні. Вони, як правило, визначаються в самому договорі. Наприклад, метою форензику може бути пошук осіб, які допустили шахрайські дії щодо компанії, або оцінка кредитних ризиків при укладенні кредитного договору чи інвестуванні коштів у певний проект. Залучаючи незалежного експерта, керівництво компанії або засновники можуть виявити нові ризики втрати грошових коштів чи банкрутства бізнесу, а також ідентифікувати слабкі сторони у фінансово-господарській діяльності суб'єктів господарювання. Це дозволить розробити заходи для уникнення помилок та підвищенні ефективності функціонування підприємства [13].

Таблиця 2

Порівняльна характеристика критеріїв зовнішнього аудиту, внутрішнього контролю та форензик аудиту

Критерії порівняння	Зовнішній аудит	Внутрішній контроль	Форензик аудит
Нормативне регулювання	Міжнародні стандарти аудиту, закони, які регулюють ведення бухгалтерського обліку та аудиту, методичні рекомендації тощо	Внутрішні регламенти	Кримінальний, податковий, трудовий кодекси, кодекс про адміністративні правопорушення
Періодичність	Наприкінці звітного періоду	Регулярно	За необхідності, при виявленні фактів порушень
Мета	Підтвердження достовірності фінансової звітності	Вивчення фактичного стану активів підприємства	Виявлення та попередження махінацій та шахрайств
Суб'єкти проведення	Аудиторські фірми, зовнішні аудитори	Управлінський персонал	Внутрішні аудитори, форензик-спеціалісти
Об'єкти перевірки	Фінансова звітність	Майно підприємства	Усі внутрішні процеси, діяльність, фінансові результати
Результати перевірок	Аудиторський висновок	Внутрішні звіти	Докази здійснення чи нездійснення шахрайств
Відносини із суб'єктом господарювання	Вертикальні	Вертикально-горизонтальні	Залежить від суб'єкта здійснення

Джерело: складено автором на основі [7, с. 284].

Слід також зазначити, що форензик-спеціаліст може здійснювати більш широкий аналіз, ніж аудиторська перевірка. Аудитор висловлює думку про фінансово-бухгалтерську звітність, а спеціаліст з форензик виявляє дані, що вказують на ознаки порушень і злочинів. Для виявлення таких даних використовуються зовсім інші методи і механізми, ніж при аудиторській перевірці. Форензик ґрунтується як на офіційних, так і на неофіційних джерелах. Крім того, при незалежному економічному розслідуванні аналізуються не тільки первинна документація, бухгалтерська та управлінська звітність, а й свідчення співробітників, контрагентів, незалежних експертів і колишніх партнерів. Звіт про проведену перевірку може представлятися в інтересах однієї зацікавленої особи, наприклад, одного власника, який запідозрив партнера в шахрайських діях [13]. Для обґрунтування

переваг форензик-аудиту у попередженні шахрайству на підприємстві доцільно провести порівняльний аналіз його характеристик з характеристиками інших видів аудиту (табл.2).

Форензик дозволяє виявити осіб у самій компанії, які поширюють конфіденційну інформацію конкурентам та здійснюють шахрайські операції. Таким чином, компанія, яка користується послугами форензик-спеціалістів, завжди буде попереду конкурентів у частині захисту та економічної безпеки, оскільки може захистити себе як у зовнішньому оточенні, так і зсередини.

Висновки. Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що будь-яка українська компанія може зіткнутися з фінансовими порушеннями, які завжди призводять до матеріальних та репутаційних втрат. Це дослідження показує, що фінансове шахрайство на підприємстві є широко розповсюдженим явищем сьогодні і частіше пов'язане з протиправною поведінкою співробітників. З поширенням коронавірусу, початком російсько-української війни та складною економічною ситуацією шахраї сьогодні стають все більш активними. Знання найпоширеніших видів фінансового шахрайства та можливих варіантів боротьби з ними може допомогти уникнути негативних наслідків цієї протиправної діяльності.

Внутрішній аудит можна вважати ефективним превентивним заходом для вирішення цієї проблеми. Слід також зазначити, що аудит, який проводяться сторонніми аудиторськими органами, є більш ефективним і має кращі результати, ніж перевірки, що проводяться контролюючими чи внутрішніми органами. Такі перевірки, на відміну від втручання правоохоронних органів, виключають вплив суб'єктивного чинника, тому клієнти мають абсолютне право обирати результат виявлених подій фінансового шахрайства.

Перспективним методом регулювання та запобігання шахрайству на підприємствах є форензик аудит. Періодичне проведення форензик аудиту відділом внутрішнього аудиту сприятиме забезпеченню економічної безпеки торговельного підприємства; дозволить вчасно визначити причинно-наслідковий зв'язок між випадками шахрайств і причинами, що їх викликали; виявляти та знижувати ризики виникнення шахрайства, незаконних дій і неетичної поведінки персоналу та контрагентів; оцінювати фінансові втрати, що виникають в результаті незаконного привласнення та розтрати активів, а також не вигідних для торговельного підприємства закупівель і продажів.

Джерела та література

1. Борис С. А. Шахрайство на підприємстві: причини та наслідки, виявлення та протидія. *Юрист Закон*. 2019. № 9. URL: <http://surl.li/gnlbe> (дата звернення: 04.04.2023). 15
2. Гончар Л. В., Малахова А. В., Невкипіла О. С. (2021). Фінансове шахрайство та безпека. *Інноваційна економіка. Інноваційні технології та економічна безпека*. 2021. № 3-4 (87). С. 170-174. DOI:10.37332/23091533.2021.3-4.24 10
3. Карлін, М., Сташук, О., Борисюк, О. (2021). Фінансові аспекти врахування нових економічних ризиків у діяльності підприємств. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(39), 376–386. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241330> 19
4. Кравченко О. В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 21 с. 3
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.03.2023). 1
6. Портал відкритих даних: веб-сайт. URL: <https://data.gov.ua/> (дата звернення: 02.04.2023). 14
7. Семенець А. О. Форензик-аудит як ефективний засіб антикризового управління торговельною діяльністю. *Бізнес Інформ. Економіка. Облік і аудит*. 2019. № 4. С. 280–287. DOI:10.32983/2222-4459-2019-4-280-287 . 18
8. Сирцева С. В., Недбайло К. Г., Янковська Т. Ю. Поняття та види форензик-аудиту. *Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні, євроінтеграційні аспекти*: матеріали 4 міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. (Миколаїв, 20-21 листопада 2019 р.). Миколаїв: МНАУ, 2019. С. 64-67. URL: <http://surl.li/gnlbj> (дата звернення: 05.04.2023). 16

9. Сухонос В. В. Шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері України та його кримінологічна характеристика. *Вісник прокуратури*. 2012. № 1. С. 92-96. URL: <http://surl.li/gnlap> (дата звернення: 22.03.2023). 6
10. Тесля С. М., Кипаца О. С. Методи попередження та усунення фінансових шахрайств на підприємствах України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2019. Вип. 56. С. 175-184. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/10789> (дата звернення: 25.03.2023). 8
11. Топ шахрайств в компаніях і як їм запобігти. URL: <http://surl.li/gnlav> (дата звернення: 25.03.2023). 9
12. Хамига Ю. Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації: дис. ... д-ра еком. наук: 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», ЗУНУ. Тернопіль, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40499> (дата звернення: 22.03.2023) 4
13. Хеленюк М. В. Форензік: європейський досвід vs. українські реалії. *Юридична газета. Корпоративне право*. 2021. № 8 (738). URL: <http://surl.li/gnlbl> (дата звернення: 05.04.2023). 17
14. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство як злочинна діяльність: методологічні проблеми дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 369-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_58 (дата звернення: 22.03.2023). 5
15. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraudulent Audit of Financial Statements. URL: <http://surl.li/gnlal> (дата звернення: 20.03.2023) 2
16. Fraud 101: What Is Fraud? *ACFE: website*. URL: <http://surl.li/gnlas> (дата звернення: 25.03.2023). 7
17. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey 2022. *PwC: website*. URL: <http://surl.li/gnlbb> (дата звернення: 28.03.2023).

References

1. Borys S. A. (2019) Shakhraistvo na pidpriemstvi: prychny ta naslidky, vyivlennia ta protydia. [Fraud in the enterprise: causes and consequences, detection and counteraction]. *Yuryst Zakon [Lawyer Law]*, vol. 9. Available at: <http://surl.li/gnlbe> (accessed 04 April 2023). [In Ukrainian]
2. Gonchar L. V., Malakhova A. V., Nevkypila O. S. (2021) Finansove shakhraistvo ta bezpeka. [Financial fraud and security]. *Innovatsiina ekonomika. Innovatsiini tekhnologii ta ekonomichna bezpeka [Innovative economy, Innovative technologies and economic security]*, vol. 3-4 (87), pp. 170-174. DOI: 10.37332/23091533.2021.3-4.24. [In Ukrainian]
3. Karlin, M., Stashchuk, O., Borysyuk, O. (2021) Finansovi aspekty vrakhuvannia novykh ekonomichnykh ryzykiv u diialnosti pidpriemstv [Financial aspects of taking into account new economic risks in the activities of enterprises]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4(39), pp. 376–386. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241330> [In Ukrainian]
4. Kravchenko O. V. (2005) Psykholohichni osoblyvosti shakhraistva [Psychological features of fraud]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv: National University of Internal Affairs affairs. [In Ukrainian]
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001) Criminal Code of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed 20 March 2023). [In Ukrainian]
6. Open Data Portal, website. Available at: <https://data.gov.ua/> (accessed 02 April 2023). [In Ukrainian]
7. Semenets A.O. (2019) Forenzik-audyty yak efektyvnyi zasib antykryzovoho upravlinnia torhovelnoiu diialnistiu. [Forensic audit as an effective means of anti-crisis management of trade activities]. *Biznes Inform, Ekonomika, Oblik i audyt [Business Inform, Economy, Accounting and Auditing]*, vol. 4, pp. 280–287. DOI: 10.32983/2222-4459-2019-4-280-287. [In Ukrainian]
8. Syrtseva S. V., Nedbailo K. G., Yankovska T. Yu. (2019) Poniattia ta vydy forenzik-audytu [Concepts and types of forensic audit]. *Materialy 4 mizhnar. nauk.-prakt. inter.-konf: Oblikovo-analitychne i finansove zabezpechennia diialnosti subiektiv hospodariuvannia: natsionalni, hlobalizatsiini, yevrointehratsiini aspekty [Accounting, analytical and financial support of business entities: national, globalization, European integration aspects]* (Mykolaiv, November 20-21th, 2019). Mykolaiv: MNAU, pp. 64-67. Available at: <http://surl.li/gnlbj> (accessed 05 April 2023). [In Ukrainian]
9. Sukhonos V. V. (2012) Shakhraistvo z finansovymi resursamy u bankivskii sferi Ukrainy ta yoho kryminolohichna kharakterystyka [Fraud with financial resources in the banking sphere of Ukraine and its criminological characteristics]. *Visnyk prokuratury [Bulletin of the Prosecutor's Office]*, vol. 1. pp. 92-96. Available at: <http://surl.li/gnlap> (accessed 22 March 2023). [In Ukrainian]
10. Teslya S. M., Kypatsa O. S. (2019) Metody poperedzhennia ta usunennia finansovykh shakhraistv na pidpriemstvakh Ukrainy [Methods of prevention and elimination of financial fraud at enterprises of Ukraine].

Visnyk Lvivskoho universytetu, Serii ekonomichna [Bulletin of Lviv University, The series is economical], vol. 56, pp. 175-184. Available at: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/10789> (accessed 25 March 2023). [In Ukrainian]

11. Top shakhraistv v kompaniiakh i yak yim zapobihty [Top frauds in companies and how to prevent them]. Available at: <http://surl.li/gnlav> (accessed 25 March 2023). [In Ukrainian]

12. Khamyga Y. Ya. (2020) Finansove shakhraistvo: kryterii identyfikatsii ta napriamy minimizatsii [Financial fraud: identification criteria and directions of minimization]. *Doctor's thesis*. Ternopil: ZUNU, 284 p. Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40499> (accessed 22 March 2023). [In Ukrainian]

13. Heleniuk M.V. (2021) Forenzik: yevropeyskyi dosvid vs. ukraïnski realii [Forensics: European experience vs. Ukrainian realities]. *Yurydychna hazeta, Korporatyvne pravo [Legal newspaper, Corporate law]*, vol. 8 (738). Available at: <http://surl.li/gnlbl> (accessed 05 April 2023). [In Ukrainian]

14. Chernyshov G. M. (2013) Finansove shakhraistvo yak zlochyinna diialnist: metodolohichni problemy doslidzhennia [Financial fraud as a criminal activity: methodological problems of the study]. *Aktualni problemy derzhavy i prava [Actual problems of the state and law]*, vol. 70, pp. 369-376. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_58 (accessed 22 March 2023). [In Ukrainian]

15. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraudulent Audit of Financial Statements. Available at: <http://surl.li/gnlal> (accessed 20 March 2023) [In English]

16. Fraud 101: What Is Fraud? ACFE: website. Available at: <http://surl.li/gnlas> (accessed 25 March 2023). [In English]

17. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey 2022. *PwC: website*. Available at: <http://surl.li/gnlbb> (accessed 28 March 2023). [In English]

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023 р.

УДК 331.005.95/.96

Микола Руденко,
доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет ім. Івана Франка, Черкаське відділення,
завідувач кафедри управління, ІТ та права,
м. Черкаси; ORCID ID: 0000-0002-1966-7695
e-mail: mykola_rudenko@ukr.net

Мирослава Хуторна,
доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет ім. Івана Франка, Черкаське відділення,
професор кафедри фінансів на обліку,
м. Черкаси; ORCID ID: 0000-0003-0761-3021
e-mail: miroslava7@gmail.com

Леся Гаряга,
кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ім. Івана Франка, Черкаське відділення,
доцент кафедри управління, ІТ та права,
м. Черкаси; ORCID ID: 0000-0002-5266-797X
e-mail: garyaga@ukr.net

Інна Кочума,
кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ім. Івана Франка, Черкаське відділення,
доцент кафедри управління, ІТ та права,
м. Черкаси; ORCID ID: 0000-0002-4416-3333
e-mail: innkoc@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-80-89>

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД В ОЦІНЦІ ПЕРСОНАЛУ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

У статті проведено аналіз найбільш затребуваних компетентностей працівників фінансових установ. Деталізовано внутрішній склад професійних, технічних, цифрових, інформаційних, комунікаційних, творчих та адаптивних компетентностей працівників. Описано основні етапи процесу оцінки персоналу фінансових установ з використанням компетентнісного підходу. Визначено критерії оцінки персоналу фінансових установ в межах ключових параметрів (функціональних, поведінкових, особистісних показників і характеристик), за якими оцінюється відповідність займаній посаді. Проаналізовано основні методики оцінки персоналу фінансових установ, які базуються на компетентнісному підході та доведено необхідність практичного використання наведених алгоритмів оцінки з метою професійного зростання як окремого працівника (співробітника), так і фінансової установи в цілому.

Ключові слова: компетентності працівників, оцінка, персонал, фінансова установа, затребувані навички, ефективність.

**Mykola Rudenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Lviv National University named after Ivan Franko, Cherkasy branch,
Head of the Department of management, information technology and law,
Cherkasy**

**Miroslava Khutorna,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Lviv National University named after Ivan Franko, Cherkasy branch,
Department of finance and accounting,**

Cherkasy

Lesia Hariaha,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv National University named after Ivan Franko, Cherkasy branch,
Department of management, information technology and law,
Cherkasy

Inna Kochyma,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv National University named after Ivan Franko, Cherkasy branch,
Department of management, information technology and law,
Cherkasy

COMPETENCE-BASED APPROACH TO THE ASSESSMENT OF FINANCIAL INSTITUTIONS' PERSONNEL

Introduction. The financial sector has traditionally been the most dynamic in terms of introducing new products, technologies, and innovations, including in the management sphere. One of the reasons for this is a lot of competition, and the intensification of globalization processes, which encourage financial institutions to be highly adaptable and efficient. In turn, they are determined by the quality of human capital, in particular, the level of its qualification and ability to develop, as well as the effective use of the potential of each employee.

The purpose of the article. The purpose of the article is to theoretically summarize and update the competencies in demand of employees of financial institutions with a justification of methods for their assessment, taking into account the current requirements for staff skills in the current operating environment.

Results. The article analyzes the most popular competencies of employees of financial institutions. The internal composition of professional, technical, digital, information, communication, creative, and adaptive employees competencies is detailed. The main stages of the process of evaluating the staff of financial institutions using a competency-based approach are described. The criteria for assessing the financial institutions' staff within the key parameters (functional, behavioral, personal indicators, and characteristics) by which compliance with the position is assessed are determined. The main methods for evaluating the staff of financial institutions based on a competency-based approach are analyzed. The necessity of practical use of the above evaluation algorithms for the purpose of professional growth of both an individual employee and a financial institution as a whole is proved.

Conclusions. The practical use of a competency-based approach to the assessment of financial institution personnel is an important stage in determining the professional level of an employee. The studied approach allows assessing the existing potential of employees with the aim of additional financial incentives for particularly valuable employees; formation of a personnel reserve; career advancement of talented employees; expansion of job responsibilities of individual employees; formation of an employee development program, and bringing their competencies in line with the modern requirements of a financial institution.

Keywords: employees' competencies, assessment, personnel, financial institution, skills in demand, efficiency.

Постановка проблеми та її значення. В умовах загострення сучасних викликів і небачених загроз, спричинених військовою агресією Російської Федерації, фінансовий сектор залишається одним з ключових стовпів вітчизняної економіки, що забезпечує не лише її виживання, але і розвиток. Водночас фінансова сфера традиційно є найбільш динамічною в аспекті впровадження нових продуктів, технологій, інновацій, у тому числі і в галузі управління. Однією з причин цього є гостра конкуренція, а також посилення процесів глобалізації, що спонукають фінансові установи до високої адаптивності та ефективності. В свою чергу, вони визначаються якістю людського капіталу, зокрема рівнем його кваліфікації та здатністю до розвитку, а також ефективним використанням потенціалу кожного працівника.

Досягнення зазначеної мети неможливе без системної та комплексної оцінки персоналу. Саме вона дозволяє прийняти правильне рішення про направлення працівника на ту позицію, де він виявиться максимально ефективним, виявити його прихований потенціал, визначити «точки росту» та побудувати індивідуальну траєкторію розвитку, впровадити систему мотивації, що створить для

цього стимулює. Оцінка персоналу є необхідною умовою тимблдингу, формування сильної корпоративної культури та зниження комплаєнс-ризиків. Поява нових технологій у цій сфері створює нові можливості для фінансових установ щодо вдосконалення системи управління, посилення конкурентних позицій як на ринку праці банківських фахівців, так і на ринку фінансових послуг, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам оцінки персоналу присвячені роботи ряду іноземних та вітчизняних науковців, зокрема серед зарубіжних авторів виділимо праці М. Амстронга, Г. Десслера, Д. МакКлелланда, Л. Спенсера, С. Холліфорда та інших, що стосується когорти вітчизняних науковців авторське дослідження спиралося на роботи Л. Балабанової, Д. Богині, М. Долишного, А. Колота, О. Крушельницької, О. Мороз, В. Малтиз, О. Сардак та багатьох інших. Однак, незважаючи на доволі велику кількість наукових праць присвячених оцінці персоналу, зауважимо, що в умовах динамічних змін та сучасних викликів, особливо в розрізі застосування нових (цифрових) технологій, проведення коректної оцінки персоналу фінансових установ зумовлює необхідність застосування сучасних підходів та інструментів, що в свою чергу потребує наукового обґрунтування та узагальнення.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є теоретичне узагальнення та аналіз затребуваних компетентностей працівників фінансових установ з обґрунтуванням методик їх оцінки з огляду на актуальні вимоги щодо навичок персоналу за сучасних умов функціонування.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оцінка персоналу є важливим елементом в системі управління персоналом, яка передбачає визначення здатності людини до успішного виконання певних посадових обов'язків, функцій, робочих завдань [1;2]. Специфікою діяльності фінансових установ є, з одного боку, критична залежність результатів діяльності від професійних та інших якостей персоналу, з іншого – стрімка зміна актуальних компетентностей і вимог до фахівців.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває оцінка персоналу на основі компетентнісного підходу з використанням моделі компетентностей, яка ґрунтується на уявленні, що компетентність – це не просто сукупність знань, але й уміння застосовувати ці знання в практичних ситуаціях [3-5]. В моделі компетентностей визначаються ключові галузі знань та навичок, необхідних для виконання конкретних завдань, вона допомагає встановити стандарти для оцінки і розвитку навичок і знань, необхідних для успішної роботи на конкретній посаді.

В процесі проведення дослідження авторами не виявлено усталеного тлумачення терміну «компетентність», проте вважаємо за доцільне застосовувати визначення, яке містять методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти, згідно яких «компетентності – це динамічна комбінація знань, вмінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, яка визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [6, с. 4]. При цьому, крім інтегральної компетентності (притаманної для певного рівня освітньої та/або професійної діяльності) в рекомендаціях виділяються також загальні компетентності (які є універсальними і важливими для діяльності в різних галузях) та спеціальні (фахові) – необхідні для успішної діяльності за певною спеціальністю [6].

Компетентності, в свою чергу визначають наскільки працівник є компетентним, тобто здатним до успішного виконання своїх посадових обов'язків. Зазвичай модель компетентностей будується заздалегідь і включає в себе як загальні, так і фахові компетентності, з визначенням рівня вираженості кожної (від високого до низького), адже для деяких посад та чи інша компетентність може мати принципове значення, для деяких – ні. При складанні моделі компетентностей застосовується або аналітичний метод, або метод аналогій. В першому випадку компетентності визначаються на основі специфіки завдань, що доведеться виконувати працівнику, умовами його праці тощо. Інший підхід полягає в оцінці компетентностей найбільш ефективного на даній посаді працівника, і визначення тих з них, що зумовлюють дану ефективність. Оптимальним є поєднання обох підходів, що обґрунтовано в попередніх дослідженнях авторів [7;8].

Створення моделі компетентностей має здійснюватися з залученням усіх зацікавлених осіб (менеджера з управління персоналом, майбутнього керівника, тощо). Графічне зображення моделі

компетентностей (профіль компетентностей) відображає цифрове визначення рівня прояву компетентностей щодо конкретної посади. Він може бути складений у формі діаграми, що наочно відображає рівень володіння працівником тими чи іншими компетентностями відносно запланованого рівня. За наявності відхилень від «еталона» приймається рішення про рівень відповідності працівника конкретній посаді або прогалини, які потрібно ліквідувати.

Не претендуючи на вичерпний перелік компетентностей, що має містити модель компетентностей, та на основі опрацювання вітчизняних і закордонних наукових джерел [9-12], а також враховуючи пропозиції практиків фінансового сектору, виокремимо блоки найбільш затребуваних компетентностей (професійні (деталізовані для кожного конкретного функціоналу), технічні, цифрові, інформаційні, комунікаційні, творчі та адаптивні), результати представимо на рис. 1.



Рис. 1. Найбільш затребувані компетентності працівників фінансових установ

Джерело: складено авторами на основі [9-12]

В межах затребуваних компетентностей працівників фінансових установ наведених на рис. 1 найбільш серйозної оцінки потребує рівень спеціалізованих професійних знань та вмінь кожного працівника, що визначають здатність його до виконання функціональних обов'язків. Насамперед, вони формуються в процесі навчання та підвищення кваліфікації, а також в процесі професійної діяльності. Важливим джерелом професійного зростання є самоосвіта працівника. Водночас, в умовах змін наприклад, в законодавстві, в технологіях, зовнішньому та внутрішньому середовищі фінансової установи, у фахівців інколи можуть виникати певні прогалини у професійних навичках,

що потребує систематичної роботи над їх виявленням та усуненням. Оскільки здатність до навчання, мотивація до нього, а також когнітивні здібності працівників можуть відрізнитися і потребувати корекції, їх оцінка також є важливим завданням системи управління персоналом.

Науково-технічний прогрес, який є рушійною силою розвитку фінансового сектору економіки, особливо посилює вимоги до технічних навичок працівників, адже саме вони відіграють ключову роль у наданні фінансових послуг та забезпечують конкурентоспроможність фінансової установи. Це, насамперед, вміння працювати зі специфічними програмними продуктами (офісними, корпоративними, міжбанківськими); а також інші специфічні технічні вміння, необхідні для виконання посадових обов'язків.

Пов'язані з технічними сучасні цифрові навички передбачають не лише вміння використовувати інформаційні технології та обладнання, але й програмування, розробку, тестування та підтримку програмного забезпечення. Володіння цифровими навичками уможлиблює роботу працівників фінансових установ із значними обсягами інформації і даних, які останніми роками зростають у геометричній прогресії. Не менш важливим викликом сьогодення є необхідність дотримання цифрового етикету та підтримування постійного зв'язку з керівництвом, колегами та клієнтами з використанням цифрових технологій. Слід зазначити, що процеси діджиталізації призводять до змін у структурі персоналу фінансових установ в напрямку збільшення частки висококваліфікованих, у сфері ІТ, працівників та зростання вимог до усього персоналу щодо рівня його цифрових компетентностей. Відповідно, постає завдання їх адекватної оцінки та, за потреби, їх розвитку.

Слід зазначити, що конкурентне середовище, в якому перебуває кожна фінансова установа, передбачає необхідність ефективних внутрішніх та зовнішніх комунікацій. Комунікативні навички працівника важливі як для спілкування з клієнтами, так і для роботи в команді. Виявляти ці навички та розвивати – є важливим завданням системи управління персоналом фінансових установ.

Незважаючи на те, що робота у фінансовому секторі достатньо жорстко регульована та регламентована, в кризових умовах економічної турбулентності та невизначеності, які принесла війна (а до того – карантинні обмеження, пов'язані з COVID-19) особливого значення набувають творчі здібності працівників, їх креативність. Адже ринок потребує нових фінансових продуктів, нової філософії та підходів в обслуговуванні клієнтів, генеруванні та впровадженні інновацій в усіх сферах, у тому числі, в управлінні. Тому особливого значення набуває виявлення творчого потенціалу працівників та його ефективного використання.

В сучасних умовах динамічних змін, перманентних криз та високого рівня невизначеності з боку зовнішнього середовища (особливо в умовах війни), а також в умовах стрімкого технічного прогресу, коли швидко змінюються технології та методи роботи, особливого значення набуває така характеристика персоналу фінансової установи як рівень його адаптивності до змін. Важливою компетентністю її працівника має бути здатність до швидкого реагування на проблеми та вміння їх адекватно вирішувати в рамках своїх повноважень та наявних ресурсів. Ці якості обов'язково мають перебувати у фокусі вивчення та оцінки. Як і здатність та мотивація до навчання і підвищення свого професійного рівня.

Важливим кроком виявлення фактичних компетентностей працівників фінансових установ та оцінки ефективності персоналу є методично правильне проведення комплексу (алгоритму) дій щодо його оцінки з метою розгорнутого представлення результатів аналізу та прийняття виваженого управлінського рішення в кожному окремому випадку. Вважаємо, що процес оцінки персоналу фінансових установ (в межах компетентнісного підходу) має включати п'ять основних етапів, які представлено на рис. 2.

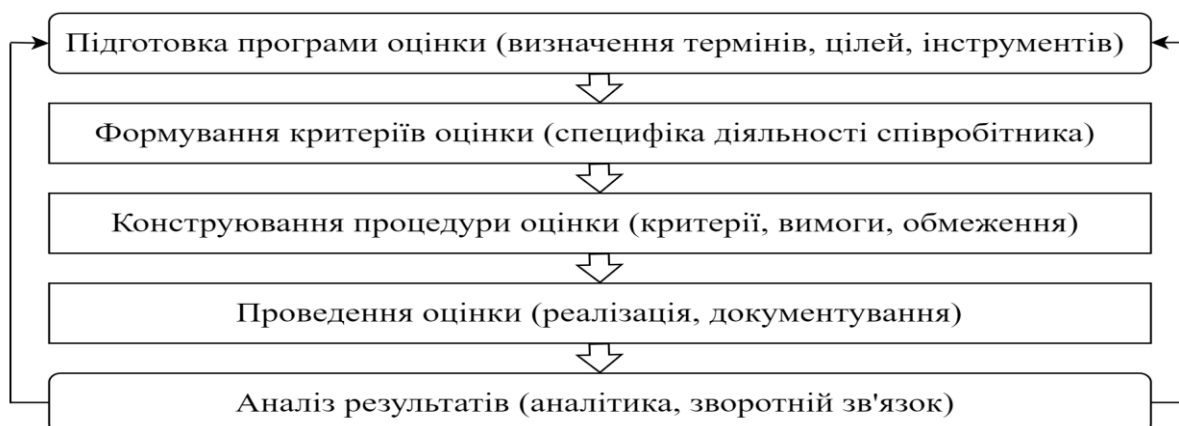


Рис. 2. Процес оцінки персоналу фінансових установ з використанням компетентнісного підходу

Джерело: складено авторами на основі [5;13;14]

Застосування запропонованого на рис. 2 алгоритму проведення оцінки персоналу фінансових установ дозволить комплексно дослідити та фахово оцінити наявний потенціал працівників.

Об'єктивна оцінка компетентностей персоналу фінансової установи неможлива без чіткого визначення критеріїв оцінки, тобто ключових параметрів (функціональних, поведінкових, особистісних показників і характеристик), за якими оцінюється відповідність тій чи іншій посаді. В залежності від класифікації ці критерії можна поділяти на: 1) кількісні та якісні; 2) прості та інтегральні.

Кількісні критерії вимірюють кількісні характеристики компетентностей (наприклад швидкість набору тексту, кількість правильних відповідей під час тестування тощо), якісні – дозволяють дати характеристику невимірюваних параметрів (в термінах «достатній / недостатній», «високий / низький» тощо). Прості критерії дають можливість оцінювати кількісні параметри окремої компетентності, інтегральні – дають змогу в одному показнику враховувати інформацію, отриману в результаті оцінки різних компетентностей. Вибір конкретних критеріїв залежить від категорій оцінюваних працівників і завдань за якими передбачається використовувати одержувані результати (цілей оцінки).

Після визначення критеріїв оцінки, необхідно підібрати найбільш доречні методи оцінки, тобто способи, прийоми за допомогою яких буде здійснюватися оцінка працівника або претендента на посаду, та порівняння отриманих результатів з моделлю компетентностей. На практиці існує велика різноманітність методів оцінки персоналу, проте під кожен задачу, що вирішується, і кадровий захід підбирається свій набір інструментів оцінки.

Інструменти одержання інформації на основі компетентнісного підходу оцінки персоналу фінансової установи можна розділити на три групи: письмові (тестування, анкетування); усні (інтерв'ю, бесіда); спостереження за поведінкою працівника (як зовнішнє, так і самоспостереження). Усі відомі методики оцінки персоналу передбачають поєднання даних методів отримання інформації. При цьому вона може здійснюватися як з використанням внутрішніх ресурсів фінансової установи, так і за допомогою спеціалізованих організацій на основі відповідних угод, наприклад аутсорсингу.

Найбільш традиційним методом оцінки персоналу у фінансовій сфері є тестування працівників. Наприклад, для оцінки креативності працівників можна використати, методику Г. Девіса [15], Дж. Гілфорда, Р. Кеттелла [16], П. Торренса [17] та інших. За допомогою тестів можна визначити рівень комунікабельності, здібностей працівників та рівень їх інтелекту (наприклад, на основі методики Р. Кеттелла, Р. Вандерліка, А. Харрісона та Р. Бремсона [17], здатність до навчання (тест Л. Виготського [18], О. Лурії, Е. Торндайка [17]) тощо.

Проведені дослідження показують, що важко переоцінити особисте спілкування з працівником (як фахівця в сфері управління персоналом, так і його безпосереднього керівника чи іншої зацікавленої особи), у формі бесіди (інтерв'ю), під час якої можна, наприклад, з'ясувати минулий

досвід людини з успішної реалізації проектів, випадки нестандартного підходу до вирішення проблем, оцінити комунікативні здібності та інші особистісні характеристики. Також під час бесіди можна визначити як швидко та ефективно працівник засвоює нову інформацію, реагує та адаптується до незвичної чи стресової ситуації, наскільки щиро відповідає на питання. Однак складність цього методу полягає в тому, що він потребує значної кваліфікації та досвіду від інтерв'юера, витрат часу, містить відчутний момент суб'єктивності. Тому інтерв'ю, як і усі методи оцінки персоналу, має використовуватись лише в комплексі з іншими.

Оцінка персоналу на основі спостереження за поведінкою працівника ґрунтується на спостереженні за тим, як співробітник виконує свої обов'язки та як він взаємодіє з колегами, клієнтами та іншими людьми в робочому середовищі. При цьому можуть використовуватись різні засоби, зокрема спостереження в реальному часі на робочому місці чи під час ділової гри, аналіз записів відеоспостереження, а також збір інформації від колег, клієнтів та інших працівників, які взаємодіють з цим співробітником.

У процесі оцінки працівника увага звертається на фахові компетентності, ставлення до роботи, комунікаційні навички, лідерські якості, стресостійкість та інші аспекти поведінки співробітника на робочому місці. Оцінка може бути якісною, коли здійснюється просто констатація наявності певних компетентностей у співробітника, або кількісною, коли кожен аспект оцінюється за шкалою чи бальною системою. Звичайно, результати спостереження можуть мати значний суб'єктивний компонент. Тому потребують доповнення іншими засобами і даними.

Зазначені вище інструменти використовуються в сучасних методиках оцінки персоналу, які на сьогоднішній день є доволі комплексними та достатніми для якісного проведення аналізу. Наступним кроком дослідження проведемо поглиблений аналіз основних методик оцінки персоналу фінансових установ, які базуються на компетентнісному підході з визначенням їх особливостей, сфери застосування, способів отримання інформації, а також переваг і недоліків, які представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні методики оцінки персоналу фінансових установ, які базуються на компетентнісному підході

Інформація	Переваги	Недоліки	Сфера застосування
Business game (бізнес-гра) - проведення управлінської гри, під час якої учасники вирішують нестандартну управлінську проблему			
спостереження за поведінкою учасників	1) незначні фінансові витрати; 2) може використовуватись як інструмент тимблдингу, для психологічного розвантаження, для формування та закріплення нових навичок, отриманих, наприклад, під час навчання;	1) потребує значних витрат часу на підготовку й організацію гри та відповідних навичок з її проведення та інтерпретації результатів спостережень; 2) наявність суб'єктивного фактору в оцінках;	Оцінка комунікативних навичок (вміння працювати в команді, лідерських якостей тощо), стресостійкості, креативності, оперативного прийняття рішень в нестандартних ситуаціях тощо.
Assessment center (центр оцінки) - комплекс оціночних заходів, що виявляє успішність людини у професійній діяльності, заснований на моделюванні ключових моментів діяльності співробітників для виявлення рівня розвитку їх компетентностей та визначення потенційних можливостей			
інтерв'ю з експертом; тестування (професійне, психологічне, спостереження за поведінкою)	1) максимальна об'єктивність оцінки за рахунок використання широкого кола джерел інформації та стандартних методик; 2) повнота та реалістичність	1) є витратним, оскільки вимагає залучення спеціалізованого персоналу; 2) оцінка може бути суб'єктивною; 3) працівники можуть відчувати стрес, що може	Для оцінки цифрових та технологічних навичок та вмій, навичок щодо виконання стандартних

учасників під час ділової гри, індивідуальний аналіз конкретних ситуацій)	оцінки працівника (завдання максимально наближені до реальних умов праці); 3) дозволяє прогнозувати поведінку працівника та професійний розвиток; 4) працівники можуть використати результати оцінки для свого подальшого розвитку;	впливати на їхні результати; 4) оцінювачам необхідний підготовчий тренінг для правильної оцінки роботи працівників; 5) результати оцінки можуть не відповідати реальності, оскільки часто базуються на ситуаціях відмінних від реалій роботи працівника;	процедур, стандартів та регламентів
360 degree (360 градусів) і варіанти цієї методики (від 90 до 720 градусів) - визначення відповідності працівника посаді за допомогою опитування його оточення, що взаємодіє з ним в ході виконання ним функціональних обов'язків (лігніне керівництво, сам працівник, його підлеглі, колеги, клієнти тощо)			
анкетування; спостереження; самоспостереження	1) максимальна об'єктивність оцінювання завдяки анонімності оцінки і широкого кола суб'єктів оцінювання; 2) зниження ризиків авторитарного стилю керівництва; 3) можливість зворотного зв'язку та порівняння з результатом самооцінки задля подальшого розвитку;	1) складність обробки великого масиву інформації, створює стресову ситуацію для працівника; 2) потребує від суб'єктів проведення оцінювання навичок визначення рівня відповідності;	Дозволяє визначити зони завищеної (або заниженої) самооцінки співробітника в порівнянні з оцінкою оточуючих, розбіжності в оцінці важливих компетентностей на різних рівнях оцінювання.

Джерело: сформовано авторами з використанням [5;9;13;19;20]

З огляду на те, що кожна з запропонованих у вищенаведеній таблиці методик має як переваги, так і недоліки, що знижують достовірність та об'єктивність оцінки персоналу фінансових установ, авторами рекомендується їх комплексне поєднання та кількісне використання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, провівши дослідження компетентнісного підходу до оцінки персоналу фінансових установ можна зробити висновки, які містяться в представлених нижче положеннях:

1) практичне використання компетентнісного підходу до оцінки персоналу фінансових установ є важливим етапом, який є основою професійного зростання як окремого працівника (співробітника), так і фінансової установи в цілому;

2) на думку авторів, запропонований підхід до оцінки персоналу є зрозумілим, об'єктивним, прозорим і переважно відповідає змісту роботи працівника, що мотивує співробітників до підвищення власних компетентностей в умовах зовнішніх динамічних змін і викликів середовища функціонування;

3) досліджений підхід дозволяє оцінити наявний потенціал працівників з метою: додаткового фінансового стимулювання особливо цінних співробітників (виплата бонусів); формування кадрового резерву, а у разі необхідності – скорочення штату фінансової установи за результатами оцінки; кар'єрного просування талановитих працівників, які володіють більшістю затребуваних компетентностей та вміють застосовувати їх на практиці; розширення посадових обов'язків окремих працівників; формування програми розвитку працівника та приведення його компетентностей у відповідність до сучасних вимог фінансової установи.

В подальших дослідженнях авторів зазначені висновки будуть використані для формування науково-практичних рекомендацій щодо аналізу найбільш затребуваних компетентностей працівників визначених фінансових установ з використанням запропонованих методик оцінки персоналу, що має на меті приведення у відповідність наявних компетентностей працівників до сучасних вимог роботодавців.

Джерела та література

1. Сиволап Л. А., Галіцина А. О. Дослідження сучасних методів оцінки персоналу. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9560> (дата звернення 10.02.2023)
2. Соколовська В. В., Бабчинська О. І., Іванченко Г. В. Методи оцінки персоналу: роль та значення в управлінні. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 93–98.
3. Малтиз В. В., Тарасенко Ю. В. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 284–289.
4. Білорус Т. В., Омеляненко А. І. Компетентнісний підхід до оцінювання успішності роботи керівника. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 12–16.
5. Сидорова А. В., Гонтюк В. А. Оцінювання кадрового потенціалу підприємств на основі компетентнісного підходу. *Економіка і організація управління*. 2019. № 2 (34). С. 37–45.
6. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти від 23.11.2017. 32 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/proekty%20standartiv%20vishcha%20osvita/1648.pdf> (дата звернення 10.02.2023)
7. Kochuma I., Lakutin D. Metaprogram approach in the process of selection and assessment of personnel in financial institution. *Вісник університету банківської справи*. 2021. № 3 (42). С. 94–105.
8. Руденко М. В. Навчання персоналу як ресурсна складова управління підприємством. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. № 2. Том 1. С. 33–38.
9. Cardy, R., Brian L. Performance management: Concepts, skills, and exercises. 2nd Edition. 2015. 280 p.
10. Кравченко О. О. Інноваційні підходи до мотивації праці. *Фінансовий простір*. 2018. № 2. С. 170–176.
11. Bratton J., Gold J. Human Resource Management: Theory and Practice. 4th Edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Palgrave Macmillan. London, 2017. 85 p.
12. Модель загальних компетенцій, навиків та знань: навчальний посібник. К.: Центральний підрозділ гармонізації Міністерства фінансів України. 2020. 18 с.
13. Becker G. S. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Chicago: The University of Chicago press, 1993. 390 p.
14. Руденко М. В., Лакутін Д. В. Інноваційні підходи до управління персоналом в умовах діджиталізації підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 6. Том 1. С. 152–159.
15. Пашнев Б. К. Психодіагностика обдарованості. Х.: Основа; Тріада+, 2007. 128 с.
16. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи: діагностичні методики. Вид. 2-ге виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
17. Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. Практикум із загальної психології. К.: Т-во «Знання», 2000. 204 с.
18. Терлецька Л., Главник О. Психодіагностика. К.: шк. світ, 2012. 112 с.
19. Кравченко О. О. Система стратегічного управління персоналом як пріоритетний напрям формування конкурентоспроможного колективу. *Вісник Черкаського національного університету. Економічні науки*. 2022. № 3-4. С. 88-94.
20. Балуєва О. В., Сінопенко Г. В., Методи оцінки ефективності персоналу: еволюція під впливом розвитку технологій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 21. С. 30-36.

References

1. Syvolap L. A. & Galitsyna A. O. (2021). Doslidzhennya suchasnykh metodiv otsinky personalu [Study of modern methods of personnel evaluation]. *Efektivna ekonomka – Efficient economy*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9560> [In Ukrainian].
2. Sokolovska V. V., Babchynska O. I. & Ivanchenko G. V. (2019). Metody otsinky personalu: rol' ta znachennya v upravlinni [Personnel evaluation methods: role and significance in management]. *Ahrosvit – Agroworld*. Vol. 20. pp. 93–98. [In Ukrainian].
3. Maltiz V. V. & Tarasenko Yu. V. (2018). Otsinka personalu: suchasni metody ta instrumenty yiyi provedennya [Personnel evaluation: modern methods and tools for its implementation]. *Ekonomika i suspil'stvo – Economy and society*. Vol. 19. pp. 284–289. [In Ukrainian].
4. Belorus T. V. & Omelyanenko A. I. (2016). Kompetentnisnyy pidkhid do otsinyuvannya uspishnosti roboty kerivnyka [Competency approach to evaluating the success of the manager's work]. *Molodyy vchenyy – A young scientist*. Vol. 2. pp. 12–16. [In Ukrainian].

5. Sydorova A. V. & Hontyuk V. A. (2019). Otsinyuvannya kadrovoho potentsialu pidpryemstv na osnovi kompetentnisnogo pidkhodu [Evaluation of personnel potential of enterprises based on the competence approach]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya – Economics and management organization*. Vol. 2 (34) pp. 37–45. [In Ukrainian].
6. Metodichni rekomendatsiyi shchodo rozroblennya standartiv vyshchoyi osvity [Methodological recommendations for the development of higher education standards]. (2017). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/proekty%20standartiv%20vishcha%20osvita/1648.pdf> [In Ukrainian].
7. Kochuma I. & Lakutin D. (2021). Metaprogram approach in the process of selection and assessment of personnel in financial institution. *Bulletin of the University of Banking*. Vol. 3 (42). pp. 94-105. [In Ukrainian].
8. Rudenko M. V. (2016). Navchannya personalu yak resursna skladova upravlinnya pidpryemstvom [Personnel training as a resource component of enterprise management]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*. Vol. 2 (1) pp. 33–38. [In Ukrainian].
9. Cardy R. & Brian L. (2015). Performance management: Concepts, skills, and exercises. 2nd Edition. [In English].
10. Kravchenko O. O. (2016). Innovatsiyni pidkhody do motyvatsiyi pratsi [Innovative approaches to work motivation]. *Finansovyy prostir – Financial space*. Vol. 2. pp. 170–176. [In Ukrainian].
11. Bratton J. & Gold J. (2017). Human Resource Management: Theory and Practice. 4th Edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Palgrave Macmillan. [In English].
12. Model' zahal'nykh kompetentsiy, navykiv ta znan' [Model of general competences, skills and knowledge]. (2020). Central Harmonization Unit of the Ministry of Finance of Ukraine. [In Ukrainian].
13. Becker G. S. (1993). Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Chicago: The University of Chicago press. [In English].
14. Rudenko M. V. & Lakutin D. V. (2022). Innovatsiyni pidkhody do upravlinnya personalom v umovakh didzhytalizatsiyi pidpryemstv [Innovative approaches to personnel management in conditions of digitization of enterprises]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. Vol. 6 (1) pp. 152–159. [In Ukrainian].
15. Pashnev B. K. (2007). Psykhodiahnostyka obdarovanosti [Psychodiagnostics of giftedness]. Basis; Triada+. [In Ukrainian].
16. Lemak M. V. & Petryshche V. Yu. (2012). Psykhologu dlya roboty: diahnostychni metodyky. [To a psychologist for work: diagnostic methods]. Uzhhorod: Oleksandra Harkush Publishing House. [In Ukrainian].
17. Pashukova T. I., Dopira A. I. & Dyakonov G. V. (2000). Praktykum iz zahal'noyi psykhologiyi [orkshop on general psychology]. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
18. Terletska L. & Hlavnyk O. (2012). Psykhodiahnostyka [Psychodiagnostics]. Kyiv: shk. world. [In Ukrainian].
19. Kravchenko O. O. (2022). Systema stratehichnoho upravlinnya personalom yak priorityetnyy napryam formuvannya konkurentospromozhnoho kolektyvu [he system of strategic personnel management as a priority direction for the formation of a competitive team]. *Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Cherkasy National University. Economic sciences*. Vol. 3-4. pp. 88–94. [In Ukrainian].
20. Baluyeva O. V. & Sinopenko G. V. (2021). Metody otsinky efektyvnosti personalu: evolyutsiya pid vplyvom rozvytku tekhnolohiy [Methods of personnel efficiency evaluation: evolution under the influence of technological development]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – investments: practice and experience*. Vol. 21. pp. 30–36. [In Ukrainian].

РОЗДІЛ IV

Управління та адміністрування

УДК 331.108.4

Мутерко Ганна,
кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,
кафедра економіки підприємств,
м. Дніпро, ORCID ID 0000-0002-1300-6650,
e-mail: muterko.anna@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-90-95>

МАГІСТРАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто магістральні напрями забезпечення розвитку кадрового потенціалу сучасних підприємств. Досліджено важливість ефективного управління кадровим потенціалом для забезпечення стійкого розвитку суб'єкта господарювання. Розглянуто основні стратегії розвитку кадрового потенціалу, до числа яких відносяться професійний розвиток персоналу, мотивація персоналу та збалансованість вимог щодо професійного розвитку працівників підприємства. Проаналізовано фактори, які впливають на успішність реалізації кадрової політики підприємства в довгостроковому періоді. Визначено, що розвиток кадрового потенціалу в сучасних умовах виступає важливим завданням для будь-якого підприємства, оскільки якісний персонал є ключовим ресурсом в аспекті забезпечення його ефективного функціонування та розвитку. Розглянуто актуальні проблеми формування та розвитку кадрового потенціалу, а також охарактеризовано важливість даного процесу для досягнення успіху в сучасних бізнес-процесах. Запропоновано основні магістральні напрями розвитку кадрового потенціалу, такі як стимулювання професійного навчання та розвитку персоналу, використання інноваційних та цифрових технологій в системі перепідготовки працівників підприємства.

Ключові слова: кадровий потенціал, розвиток персоналу, професійне навчання, перепідготовка персоналу, якість персоналу.

Hanna Muterko,
PhD, associate professor,
Pryazovskyi State Technical University,
Department of enterprise economics,
Dnipro

MAIN DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF PERSONNEL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

The main directions of ensuring the development of personnel potential of modern enterprises are considered in the article. The importance of effective management of personnel potential to ensure the sustainable development of the business entity is studied. The main strategies for the development of personnel potential are considered, which include professional development of personnel, motivation of personnel, and the balance of requirements for the professional development of the company's employees. Factors that affect the success of the company's HR policy implementation in the long-term are analyzed. It was determined that the development of personnel potential in modern conditions is an important task for any enterprise, since high-quality personnel is a key resource in terms of ensuring its effective functioning and development. Current problems of formation and development of personnel potential are considered, and the importance of this process for achieving success in modern business processes is characterized. The main highway directions for the development of personnel potential are proposed, such as the stimulation of professional training and development of personnel, the use of innovative and digital technologies in the system of

retraining of the company's employees.

The peculiarities of the functioning of enterprises in modern economic conditions are connected with the need for constant updating of production technologies, equipment and intensive updating of the range of manufactured products. This is due to the significant intensification of the processes of scientific and technical development, the result of which is the constant improvement of the activities of enterprises and their business processes. As a consequence of this, there is an objective need to provide business entities with personnel of the appropriate level of professional training who are able to work in new conditions and can adapt to constant technological changes. In turn, in order to ensure the maintenance of the appropriate level of quality of the already existing personnel potential, enterprises are forced to spend a lot of money on professional training programs for their employees, as well as their retraining and professional development. Failure to comply with these requirements can lead to difficulties in mastering new equipment, as well as to a decrease in the level of productivity of the company's personnel. Therefore, the study of the principles of forming a strategy for the development of the company's personnel potential, focused on the constant improvement of the level of its professional training, which ensures the appropriate level of market competitiveness for the business entity, becomes particularly relevant.

Keywords: personnel potential, personnel development, professional training, personnel retraining, personnel quality.

Постановка проблеми. Особливості функціонування підприємств в сучасних умовах господарювання пов'язані з необхідністю постійного оновлення технологій виробництва, обладнання та інтенсивного оновлення асортименту виготовлюваної продукції. Це обумовлюється значною інтенсифікацією процесів науково-технічного розвитку, наслідком яких є постійне вдосконалення діяльності підприємств та їх бізнес-процесів. Наслідком цього стає об'єктивна потреба в забезпеченні суб'єктів господарювання персоналом належного рівня професійної підготовки, який здатен працювати в нових умовах і може адаптуватися до постійних технологічних змін. У свою чергу, для забезпечення підтримки належного рівня якості уже наявного кадрового потенціалу, підприємства змушені витратити чимало коштів на програми професійного навчання своїх працівників, а також їхньої перепідготовки та підвищення кваліфікації. Недотримання цих вимог може призвести до ускладнень з освоєнням нової техніки, а також до зменшення рівня продуктивності праці персоналу підприємства.

Крім того, розвиток кадрового потенціалу підприємства є одним з ключових факторів успіху суб'єкта господарювання у будь-якій галузі. Постійний розвиток технологій та динамічні зміни в економічному середовищі зумовлюють необхідність пошуку додаткових резервів підвищення виробничої продуктивності та фінансово-господарської результативності підприємства. При цьому практична реалізація заходів, спрямованих на підвищення цих показників майже завжди пов'язана з необхідністю здійснення додаткових інвестицій у виробничо-технологічну базу підприємства. При цьому пошук джерел таких інвестицій не є надто простим завданням, а банківське кредитування, як свідчить практика є не надто дешевим в порівнянні з іншими шляхами фінансування. Відтак, забезпечення зростання ефективності діяльності підприємства за рахунок підвищення продуктивності праці більш професійно підготовленого та якісного персоналу виступає одним з ключових внутрішніх резервів розвитку суб'єкта господарювання в сучасних умовах. Саме тому особливої актуальності набуває дослідження принципів формування стратегії розвитку кадрового потенціалу підприємства, орієнтованих на постійне вдосконалення рівня його професійної підготовки, що забезпечує для суб'єкта господарювання належний рівень ринкової конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження специфіки формування стратегій розвитку кадрового потенціалу підприємства не є принципово новим для сучасної економічної науки. Існує чимало напрацювань у даній сфері, пов'язаних з формуванням програм професійного розвитку та підготовки персоналу підприємств, забезпечення підвищення його кваліфікації відповідно до зміни технологічної бази виробництва тощо. В даному аспекті необхідно особливо відзначити вагомий внесок, який здійснено у вивчення проблем формування напрямків розвитку кадрового потенціалу підприємств, який здійснено у роботах таких дослідників, М. І. Дзямулич [2], Т. П. Збрицька [3], Ю. О. Чалюк [4], Т. О. Шматковська [8], С. Бек [9], Н. Сабат [10], Д. Спаркс [11] та багато інших.

Однак, зважаючи на динамічні зміни, які відбуваються у сфері вимог до персоналу, а також інтенсивне впровадження новітніх цифрових та інформаційних технологій у практику діяльності підприємств, зростання складності бізнес-процесів тощо, посилюється об'єктивна потреба у забезпеченні розвитку кадрового потенціалу підприємств з метою забезпечення їх ефективного функціонування, що потребує додаткового дослідження та розробки нових стратегій професійного розвитку персоналу підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні методи формування якісного кадрового потенціалу підприємства передбачають здійснення комплексу базових заходів, спрямованих на формування дієвої системи професійної підготовки кадрів, їх навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації через постійну систему тренінгів та кваліфікаційного вдосконалення. Однак, новітні тенденції, пов'язані з широким впровадженням у бізнес-процеси інноваційних цифрових та інформаційних технологій значно пришвидшує процес старіння знань і вимагає від суб'єктів господарювання формування такої системи розвитку кадрового потенціалу, яка б відповідала темпам науково-технічного прогресу. Це вимагає пошуку нових рішень, котрі передбачають розробку принципово нових, інтегрованих систем розвитку кадрового потенціалу, що базуються на інноваційних цифрових програмних рішеннях.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, формування ефективної системи розвитку кадрового потенціалу суб'єкта господарювання потребує від нього здійснення комплексу заходів, спрямованих на визначення цілей та способів досягнення даної мети. При цьому кадровий потенціал підприємства протягом реалізації визначеного плану по підвищенню його якості не буде залишатися незмінним, оскільки природні процеси плинності персоналу призводитимуть до необхідності постійного внесення коректив у плани професійного розвитку працівників підприємства. Усе це зумовлює складність планування заходів, спрямованих на розвиток персоналу та підвищення його якості в довгостроковому періоді.

Крім того, необхідно зазначити, що «формування систем розвитку кадрового потенціалу підприємства, безумовно спрямоване на забезпечення загального підвищення результативності його професійної діяльності, що передбачає зростання продуктивності праці. Таким чином, кінцевим наслідком забезпечення функціонування систем розвитку персоналу є збільшення прибутку підприємства за рахунок більш ефективного використання наявного сукупного людського капіталу підприємства» [1, с. 5].

Разом з тим, нові вимоги щодо якості персоналу, які базуються на інтенсифікації темпів технологічного розвитку, призводять до суттєвого пришвидшення інтеграції нових технологій в бізнес-процеси. Наслідком цього є те, що для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності, підприємства зобов'язані вирішувати проблему відповідності якості кадрового потенціалу новим вимогам, які змінюються з надзвичайною швидкістю. Наслідком цього є те, що традиційні програми підвищення кваліфікації персоналу переорієнтовуються на все частіше залучення працівників підприємств до заходів професійного розвитку та перепідготовки. У свою чергу, це призводить до зростання витрат на такі програми і до втрат, пов'язаних з відсутністю працівника на робочому місці під час проходження програм підвищення кваліфікації. Наслідком цього є зниження продуктивності праці та економічні втрати суб'єкта господарювання.

Разом з тим, концепція формування ефективної системи розвитку кадрового потенціалу підприємства передбачає необхідність створення ефективної комплексної системи заходів, спрямованих на забезпечення наявності на підприємстві необхідного кількісного та якісного складу працівників, здатних до ефективного виконання виробничих обов'язків та досягнення поставлених цілей. При цьому ефективна реалізація даної концепції передбачає також необхідність впровадження її складових, до яких відносяться:

1. Аналіз потреби підприємства в кадрах.
2. Розробка перспективної стратегії розвитку кадрового потенціалу.
3. Рекрутинг і відбір кандидатів та оцінка їх професійних та особистісних якостей.
4. Організація професійного навчання та розвитку кадрового потенціалу.
5. Оцінка та розвиток робочих місць.
6. Мотивація та збереження персоналу підприємства [7].

Проте в умовах постійного наростання складності виконуваних робіт в бізнес-процесах, а також ускладнення обладнання та технологій, зростає частота залучення персоналу підприємства до процесів професійного навчання, а самі процеси передбачають збільшення обсягу навчальних програм. Відтак, досягнення ефективності в процесі розвитку кадрового потенціалу передбачає необхідність скорочення даних витрат за рахунок переорієнтування процесів розвитку персоналу на постійне професійне навчання, яке реалізується в процесі виконання виробничих обов'язків працівника [5]. Однак, практична реалізація такого підходу є досить складною, оскільки потребує інтеграції процесів підвищення кваліфікації персоналу відразу в бізнес-процеси підприємства, що загрожує помилками при прийнятті управлінських рішень або при застосуванні нових технологій. Разом з тим, саме за рахунок такої інтеграції процесу підвищення професійної кваліфікації працівників у виробництво виникає можливість формування найбільш ефективної системи розвитку кадрового потенціалу, яка базується на поєднанні практичної та теоретичної підготовки безпосередньо у виробничому процесі. Безумовно, що специфічні підходи, типу коучингу або менторства, відіграватимуть визначальну роль в такій схемі розвитку кадрового потенціалу, проте визначальною характеристикою ефективності такої системи буде саме інтеграція процесів розвитку персоналу з бізнес-процесами.

Таким чином, виникає потреба розробки принципово нового підходу щодо розвитку кадрового потенціалу підприємства, котрий являтиме собою інтегровану систему, котра базується на застосуванні інноваційних цифрових програмних рішень для забезпечення ефективності програм підвищення якості персоналу підприємства в процесі праці (рис. 1).

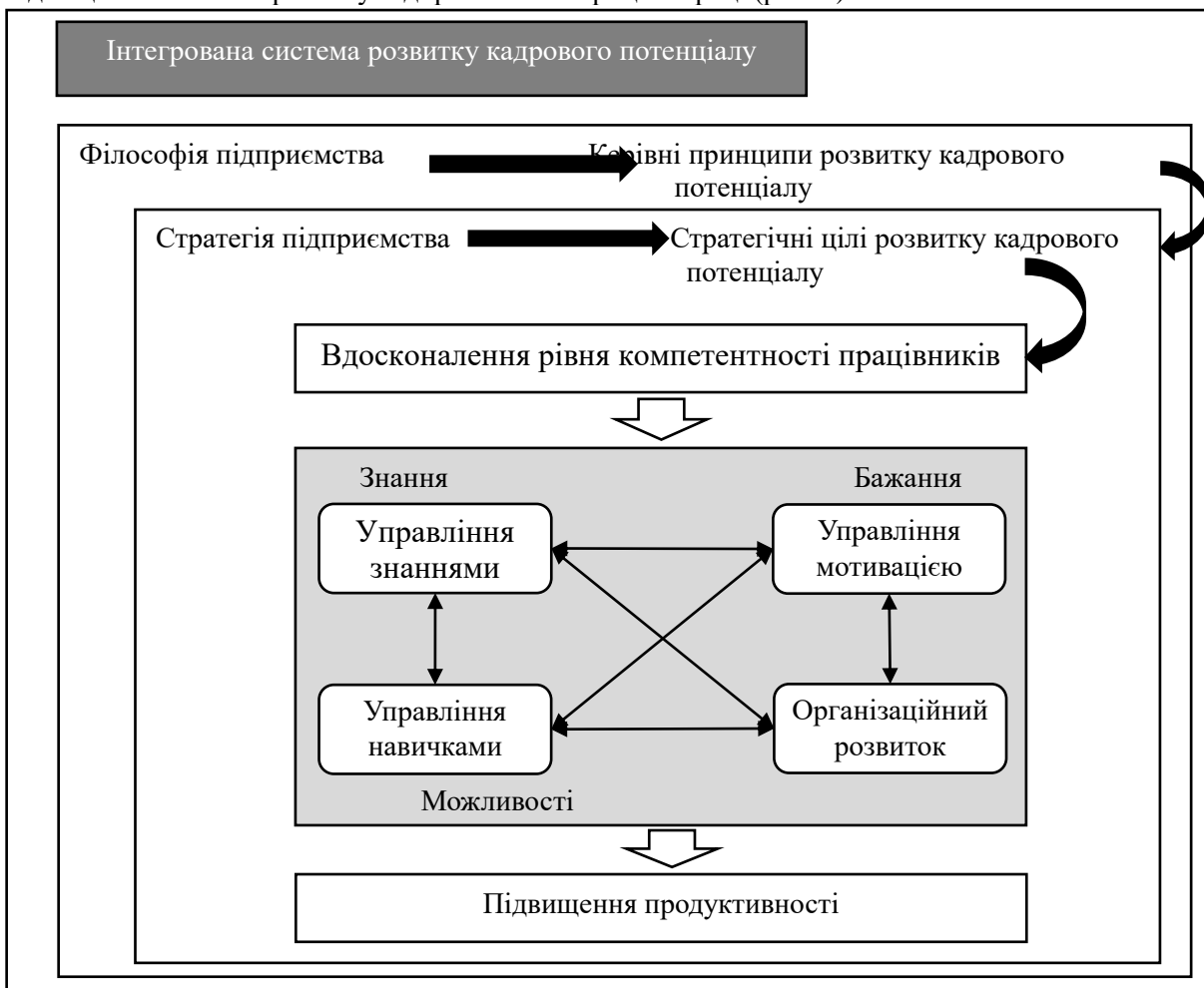


Рис. 1. Інтегрована система розвитку кадрового потенціалу підприємства

Джерело: [9, с. 1382]

Як бачимо, інтегрована система розвитку кадрового потенціалу – це комплексний підхід до управління персоналом підприємства, що базується на інтеграції різних функцій і процесів управління компетентностями персоналу, необхідними для підвищення ефективності бізнес-процесів. Основними характеристиками інтегрованих систем розвитку кадрового потенціалу є наступні:

- системний підхід, коли всі елементи системи розвитку кадрового потенціалу пов'язані між собою і узгоджено взаємодіють для досягнення спільної мети;
- комплексність, на основі якої інтегрована система розвитку кадрового потенціалу охоплює всі аспекти управління кадрами підприємства;
- гнучкість – інтегрована система розвитку кадрового потенціалу повинна бути гнучкою та здатною до адаптації до змін у бізнес-середовищі, а також до потреб та очікувань персоналу підприємства;
- інтегрована система розвитку кадрового потенціалу повинна містити механізми контролю та оцінки її ефективності для забезпечення можливості її корегування в майбутньому разом із змінами зовнішнього середовища [6];
- інноваційність – інтегрована система розвитку кадрового потенціалу повинна забезпечувати використання новітніх інформаційних та цифрових технологій в поєднанні з інноваційними підходами до процесу управління кадровим потенціалом підприємства.

При цьому формування компетентностей персоналу в інтегрованій системі базується на аналізі потреб підприємства в розвитку кадрового потенціалу та компетентностях, які необхідно формувати у нього для забезпечення ефективності бізнес-процесів. Розробка планів щодо навчання та розвитку персоналу в інтегрованій системі передбачає, що план розвитку може бути індивідуальним для кожного окремого працівника, або колективним для визначеної групи працівників із схожими потребами в розвитку певних компетенцій. Оцінка ефективності розвитку компетенцій є необхідною умовою функціонування інтегрованих систем, оскільки на їх основі визначаються одержані результати щодо професійної підготовки персоналу, а також відбувається уточнення необхідності зміни, яка потрібно буде здійснити у системі для забезпечення підвищення якості професійної підготовки.

Висновки та пропозиції. Таким чином, приходимо до висновку, що важливість кадрового потенціалу для успішного функціонування підприємства визначається необхідністю підвищення ефективності бізнес-процесів в умовах значної інтенсифікації технологічного розвитку, що має суттєвий вплив на усі господарські процеси. При цьому зростає потреба у формуванні інтегрованих систем розвитку кадрового потенціалу на підприємстві, які будуть орієнтовані на забезпечення необхідних компетентностей його працівників. Такі системи повинні орієнтуватися на застосування сучасних цифрових та інформаційних технологій при визначенні стратегій розвитку кадрового потенціалу, а також – враховувати потреби та можливості кожного конкретного працівника. При цьому до магістральних напрямів розвитку кадрового потенціалу, які допоможуть забезпечити набуття необхідних компетентностей персоналом підприємства, належать підвищення професійних здібностей та кваліфікації персоналу, застосування коучингу та менторства в процесі розвитку персоналу, а також цільовий розвиток компетентностей відповідно до спрямованості бізнес-процесів, у яких задіяні конкретні працівники. Саме такий підхід дозволить підприємствам в сучасних умовах забезпечити належний рівень ринкової конкурентоспроможності та досягти стратегічних цілей відповідно до поставлених завдань.

Джерела та література

1. Дзямулич М. І. Ефективність функціонування системи розвитку персоналу на підприємстві. *Економічний форум*. 2023. №1. С. 3-7.
2. Дзямулич М. І., Шматковська Т. О. Управління розвитком персоналу підприємства в умовах економічної глобалізації. *Економічний форум*. 2020. №3. С. 138-142.
3. Збрицька Т. П., Савченко Г. О., Татаревська М. С. Управління розвитком персоналу. Одеса: Атлант, 2013. 427 с.

4. Чалюк Ю. О. Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST та BANI світу. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 36.
5. Чалюк Ю. О. Срібна економіка: демографічні зміни та економічні можливості. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2023. Випуск 1(107). С. 50-59.
6. Чалюк Ю. О., Довганик Н. М. Вплив демографічного фактору на соціально-економічну стабільність Китаю. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2022. Вип. №7(63). С.72-82.
7. Чалюк Ю. О., Кириленко В. І. Інноваційність економік світу. *Науковий журнал «Підприємництво та інновації»*. 2020. Вип. 15. С. 7-14.
8. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І., Стащук О. В. Особливості моделювання бізнес-процесів в умовах формування цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. №26.
9. Beck S. Skill and Competence Management as a Base of an Integrated Personnel Development (IPD). *Journal of Universal Computer Science*. 2003. Vol. 9(12). P. 1381-1387.
10. Sabat, N., Ersozoglul, R., Kanishevska, L., Pet'ko, L., Spivak, Y., Turchynova, G., Chernukha, N. Staff development as a condition for sustainable development entrepreneurship. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2019. Vol. 22. P. 1-7.
11. Sparks, D., Loucks-Horsley, S. Five models of staff development for teachers. *Journal of staff development*. 1989. Vol. 10(4). P. 40-57.

References

1. Dziamulych M. I. (2023). Efektyvnist funktsionuvannia systemy rozvytku personalu na pidpriemstvi [The effectiveness of the personnel development system at the enterprise]. *Ekonomichni Forum – Economic Forum*. Vol. 1. P. 3-7 [in Ukrainian].
2. Dziamulych M. I., Shmatkovska T. O. (2020). Upravlinnia rozvytkom personalu pidpriemstva v umovakh ekonomichnoi hlobalizatsii [Management of enterprise personnel development in conditions of economic globalization]. *Ekonomichni Forum – Economic Forum*. Vol. 3. P. 138-142 [in Ukrainian].
3. Zbrytska, T. P., Savchenko, H. O., Tatarevska, M. S. (2013). Upravlinnia rozvytkom personalu [Personnel development management]. Odesa: Atlant. 427 p. [in Ukrainian].
4. Chaliuk, Yu. O. (2022). Hlobalnyi sotsialno-ekonomichni rozvytok v umovakh VUCA, SPOD, DEST ta BANI svitu [Global socio-economic development in VUCA, SPOD, DEST and BANI conditions of the world]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society..* Vol. 36 [in Ukrainian].
5. Chaliuk, Yu. O. (2023). Sribna ekonomika: demohrafichni zminy ta ekonomichni mozhlyvosti [The Silver Economy: Demographic Change and Economic Opportunity]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*. Vol. 1(107). P. 50-59. [in Ukrainian].
6. Chaliuk, Yu. O., Dovhaniuk, N. M. (2022). Vplyv demohrafichnoho faktoru na sotsialno-ekonomichnu stabilnist Kytaiu [The influence of the demographic factor on the socio-economic stability of China]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Ekonomichni nauky» – International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*. Vol. 7(63). P. 72-82. [in Ukrainian].
7. Chaliuk, Yu. O., Kyrylenko, V. I. (2020). Innovatsiinist ekonomik svitu [Innovativeness of world economies]. *Naukovyi zhurnal «Pidpriemnytstvo ta innovatsii» – Scientific journal "Entrepreneurship and Innovation"*. Vol. 15. P. 7-14. [in Ukrainian].
8. Shmatkovska T. O., Dziamulych M. I., Stashchuk O. V. (2021). Osoblyvosti modeliuвання bisnes-protsesiv v umovakh formuvannia tsyfrovoi ekonomiky [Peculiarities of modeling business processes in the conditions of the formation of the digital economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vol. 26 [in Ukrainian].
9. Beck, S. (2003). Skill and Competence Management as a Base of an Integrated Personnel Development (IPD). *Journal of Universal Computer Science*. Vol. 9(12). P. 1381-1387.
10. Sabat, N., Ersozoglul, R., Kanishevska, L., Pet'ko, L., Spivak, Y., Turchynova, G., Chernukha, N. (2019). Staff development as a condition for sustainable development entrepreneurship. *Journal of Entrepreneurship Education*. Vol. 22. P. 1-7.
11. Sparks, D., Loucks-Horsley, S. (1989). Five models of staff development for teachers. *Journal of staff development*. Vol. 10(4). P. 40-57.

УДК 36.075

Reikin Vitalii,
Doctor of Economics, Professor,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Professor of Management and Administration Department,
Lutsk, ORCID ID: [0000-0003-1395-6135](https://orcid.org/0000-0003-1395-6135)
reikin.vitaliy@vnu.edu.ua

Andrii Kolosok,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Associate Professor Department of Social Pedagogy
and Pedagogy of Higher School,
Lutsk, ORCID ID: [0000-0001-9167-5430](https://orcid.org/0000-0001-9167-5430)
kolosok.andrew@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-96-100>

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL MANAGEMENT AS RESEARCH OBJECT

Abstract. The paper is about the scientific category "social management". A number of derived theoretical and methodological problems regarding the essence of the category are formed. Differences between the interpretation of the general categories "management" and "managing" are given. Various definitions of the studied term are presented. The fact of terminological uncertainty and absence of a universal scientific approach to the interdisciplinary research object "social management" is noted, which is due to the polycomprehensiveness and certain uncertainty of the structural components. The author made an attempt to form a universal definition of the category "social management", which is based on a combination of two main aspects: management of social systems in combination with solving social problems. Various aspects of management of social systems (enterprises, organizations, collectives) and peculiarities of the researched category are presented. The general scientific principles and ideas formed by management classics: F. Taylor, H. Fayol, H. Emerson, are summarized. The role of the team as a kind of stabilizer in the process of enterprises and organizations functioning is analyzed, and various shortcomings in its evaluation are given. The fact of an integrated approach in forming methodological core, which synthesizes three interrelated paradigms: managerial, psychological, social and economic, is established. A number of specialized theories are singled out: the system theory of the firm, the theory of social action, and the theory of service state. Attention is focused on the methodology of the system theory of the firm, which is characterized by a certain fragmentation, different research subjects in the main areas: the processes of forming and implementing management decisions, the search for key factors of the firm's market success (strategic theory), concentration on the problems of the production sphere. A number of specific features of social management are given. It was concluded that modern management is primarily socially oriented.

Key words: social management, management, managing, scientific theories, social contradictions.

Рейкін Віталій,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Луцьк

Андрій Колосок
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
м. Луцьк

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Публікація присвячена науковій категорії "соціальний менеджмент". Сформовано низку похідних теоретико-методологічних проблем щодо сутності категорії. Наведено відмінності між трактуванням

загальних категорій "менеджмент" та "управління". Представлено різні дефініції досліджуваного терміну. Констатується факт існування термінологічної невизначеності та відсутності універсального наукового підходу щодо міждисциплінарного об'єкту дослідження "соціальний менеджмент", що обумовлено полізмістовністю та певною невизначеністю структурних компонент. Автором зроблено спробу формування універсальної дефініції категорії "соціальний менеджмент", що базується на двох основних аспектах: управлінні соціальними системами у поєднанні із вирішенням соціальних проблем. Подано різноманітні аспекти управління соціальними системами (підприємствами, організаціями, колективами) та особливості досліджуваної категорії. Узагальнено загальні наукові принципи та ідеї, сформовані класиками менеджменту: Ф. Тейлором, А. Файоном, Г. Емерсоном. Проаналізовано роль колективу в якості своєрідного стабілізатора у процесі функціонування підприємств та організацій, наведено різнополюсні недоліки при його оцінюванні. Констатується факт інтегрованого підходу при формуванні методологічного ядра, що синтезує три взаємопов'язані парадигми: управлінську, психологічну та соціально-економічну. Виокремлено низку спеціалізованих теорій: системної теорії фірми, теорії соціальної дії та теорії сервісної держави. Закцентовано увагу на методології системної теорії фірми, яка характеризується певною фрагментарністю, різним предметом дослідження за основними напрямками: процесами формування та реалізації управлінських рішень, пошуком ключових чинників ринкової успішності фірми (стратегічна теорія), концентрацією на проблематиці виробничої сфери. Наведено низку специфічних особливостей соціального менеджменту. Зроблено висновок, що сучасний менеджмент є, насамперед, соціально спрямованим.

Ключові слова: соціальний менеджмент, менеджмент, управління, наукові теорії, соціальні суперечності.

Formulation of the problem. Nowadays almost all economic sciences emphasize the social aspects of economic activity, the social orientation of individuals and various social groups, and their interaction with society and state. Since the management process solves not only the tasks of effective activity, but also actual theoretical and methodological problems, therefore, the research of the category "social management" is relevant both for science in general and as an educational component in particular.

When analyzing the practical application and research of the category "social management", a number of significant theoretical and methodological problems arise:

- terminological and conceptual "mosaicism": quite often several similar, but not completely identical terms are used in parallel, the definitions of which are mostly synonymous: social management, social managing, social work management, etc.;

- the category "social management" is closely interconnected with both sociology and management, which leads to some research subject "blurring" with related scientific fields;

- in scientific articles there is a large number of methodological approaches to understanding the essence of "social management" in relation to the categories "management" and "managing".

The aim of the study. To form a universal definition of the category "social management" and find out its features at the theoretical and methodological level.

Analysis of recent research and articles. The foundations of scientific management were formed by M. Weber, F. Taylor, H. Fayol, H. Emerson, E. Mayo, and P. Drucker. A number of foreign and domestic scientists devoted their articles to the study of the theoretical and methodological foundations of social management: G. Becker, O. Vikhansky, L. Kolbina, T. Nadvynychna, V. Partsvaniia, T. Sobol and others.

The main research presentation. First of all, we must note that "management" is dominated in the category "social management", but the sociological component is a derivative. At the same time, "social management" should not be completely equated with "social managing" since they differ somewhat in the interpretation of the categories "management" and "managing" [2; 7]. Although the foreign version of the English verb "to manage" is universal (it is used in the sense of "to manage"), the actual "management" implies the activity of the owner and can describe the procedure of hiring personnel as direct managers. In modern scientific articles "managing" is most often perceived as a specialized professional activity [1]. Therefore, we believe that the category "social management" is somewhat broader in terminological content compared to "social managing".

In general, the interpretation of the category "social management" is ambiguous, which is explained by the multi-content and certain uncertainty of the structural components. The term "social" includes too wide phenomena coverage, processes and relations related to both the direct interaction of people and various social spheres: politics, culture, economy, sports, etc. In this context the component "social" can be replaced by a synonymous term "public", but this will lead to much greater "blurring" of the category essence.

From a scientific point of view, social management directly includes various aspects of managing social systems (enterprises, organizations, collectives). Within the same educational component, as a rule, scientists consider first of all possible options for solving social problems of society by applying current conceptual approaches (to quality, risks management...) and modern management tools. Social problems mean discrepancies between existing and desired system state (migration processes, unemployment, poverty, excessive differentiation of population incomes, etc.). Social contradictions have a significant impact on solving social problems:

- between the principles of individualism and collectivism;
- between the principle of human rights protection and discrimination manifestations;
- between the ideology of democracy and the state right to use violence (in particular, the problem of the death penalty), between coercion and self-organization;
- between the need for sustainable development and increasing social differentiation;
- between the needs for expanded financing the social programs and the requirements for reducing the level of the tax burden.

At the same time, solving social problems at the nano-level is quite often interconnected with problems of a higher hierarchical level. Therefore, social management is also interconnected with activities of state institutions and authorities that manage the entire society functioning.

By its essence, any management can be considered social. At the same time, the studied category is a specific type of scientific management, characterized either by the social sphere of distribution (social processes and phenomena, social policy, social rights), or by application of social methodology, or at the same time by all of the above in a complex, where the dominant object is the collective. At the same time, the key goal of the social management is the rational use of human capital [10] to achieve the maximum social effect with minimal management costs.

So universalism of the category "social management" lies in our opinion in a binary definition: professional activity regarding various aspects of managing the social systems in combination with the social sphere problems. Social management universal understanding also makes it possible to consider as its subjects both organizations and state institutions, the population in general and social leaders in particular.

Among all possible aspects of social management, the greatest concentration of research is focused on the team management, which plays the role of a kind of stabilizer in the process of functioning enterprises, organizations, and corporations. At the same time, the team is considered not as a simple collection of employees related by human relations, but as an integral part of the organization and an independent entity. Shifting the emphasis from the employee to the team actually socializes management. At the same time, the excessive dominance of the team as the recipient of management decisions can be assessed as populism on the one hand, and hypertrophied attention to individual employees as a manifestation of favoritism [3].

The founders of social management can be considered a number of theoreticians and practitioners who formed the well-known basic scientific principles and ideas of scientific management:

- F. Taylor: rational organization of work, separation of managerial and executive functions, formal structure of the organization;
- H. Emerson: integrity of the management system, formation of standards, discipline, consulting, accounting, rationing, rational use of resources, etc.;
- H. Fayol: hierarchical order, division of labor, power and responsibility, unity of authority, subordination of personal interests to the general ones, fair remuneration, centralization, etc.

Based on the above principles and individual ideas, scientific concepts of management were formed, the methodological core of which is an integrated approach that synthesizes three interrelated paradigms: managerial, psychological, and social and economic. There is no clear distinction between these components, since any management decision reflects different aspects.

Such general concepts include classical and administrative, the concept of rational bureaucratic management, the school of human relations, process, system, situational and behavioral approaches. In addition to general scientific concepts within social management, "narrow" concepts and theories can be singled out that develop separate directions (managing risks, projects, personnel, marketing), as well as characterize informal cooperation (mutual support, involving the members of society into the management of affairs occurring in society and affect the life of an individual).

It is worth noting that a developed theory of social management, which would be significantly different

from general management, currently does not exist in the scientific field. Any management, even social, is always a partial case of general managing. Conceptual approaches in social management are mainly based on several theories: system theory of the firm, social action and service state. Regarding the methodology of the system theory of the firm, it should be noted that it is characterized by a certain fragmentation, different research subjects in the following areas: the processes of formation and implementation of management decisions, the search for key factors of the firm's market success (strategic theory), concentration on production issues [3, p. 246]. In turn, M. Weber, who investigated the origin of social problems and contradictions, formed the theory of social action: it is purposeful, oriented to the needs of the collective, motivated to act on the basis of basic human needs [6]. The state as a subject in social management is represented by the corresponding "service" theory: the focus of management on ensuring the proper quality of social services provided by government bodies for public institutions and the population.

The specific features of social management include the following:

- priority focus on the development of human capital;
- social orientation of the enterprises and organizations management based on the principle of social responsibility;
- practical application of management general principles for managing differentiated social groups at different hierarchical levels;
- administration of (non)governmental organizations regarding the provision of qualitative social services;
- socially responsible management regarding both internal and external aspects of the organization's activities;
- public and private partnership in the social sphere;
- social management is a separate interdisciplinary scientific direction;
- the effectiveness of social management is evaluated, first of all, according to social and not economic criteria;
- social management is important as an educational component which is included in a curricula and programs in training and improving the qualifications of personnel.

Conclusions. Based on world experience, we can conclude that modern management in the 21st century. is, first of all, management of social orientation. Social management as a scientific component is a universal category with a binary definition: professional activity regarding various aspects of managing social systems in combination with the problems of the social sphere. Social management in the applied aspect is possible not only as managing social and economic systems, but also as managing people in organizations and in society.

In general, the methodology of social management is not permanent, as its theoretical and conceptual approaches are developed and supplemented. As a separate phenomenon of managing, social management requires an integrated understanding and has a complex nature.

Джерела та література

1. Виханский О. С. Управленческая парадигма XXI века. *Менеджмент*. 1996. № 4. С. 24-28.
2. Горячев А. И. К вопросу о соотношении социального управления и менеджмента. *Экономика и управление в XXI веке: наука и практика*. 2014. № 1. С. 13-18.
3. Дементьев В. Е., Качалов Р. М., Клейнер Г. Б. Коллективные формы хозяйствования в современной экономике. М.: ИД «Научная библиотека», 2017.
4. Классики менеджмента / Под ред. М. Уорнера. Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. Харьков; Минск : Питер, 2001. С. 480-487.
5. Надвинична Т. Соціальний менеджмент: перспектива технологізації. *Психологія управління*. 2001. № 11. С. 114-121.
6. Соболев Т. В. Соціальна дія та соціальна взаємодія – засади порівнюваності понять. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. 2009. № 91-93. С. 41-44.
7. Франчук В. И. Может ли менеджмент заменить социальное управление? *Социологические исследования*. 1999. № 2. С. 127-130.
8. Abrahamson E. Management fashion. *Academy of Management Review*. 1996. 21(1). P. 254-285.
9. Barker R. L. The social work dictionary. 3rd ed. Washington, DC: National Association of Social Workers, 1995.

10. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research, New York, 1964.
11. Newell S., Swan J., Kautz K. The role of funding bodies in the creation and diffusion of management fads and fashions. *Organization*. 2001. № 8 (1). P. 97-120.

References

1. Vikhansky O. (1996). Upravlencheskaia paradigma XXI veka [Management paradigm of the 21st century]. *Management*. № 4. P. 24-28.
2. Goriachev A. (2014). K voprosu o sootnoshenii sotsialnogo upravleniia i menedzhmenta [On the question of the relationship between social managing and management]. *Ekonomika i upravleniie v XXI veke: nauka i praktika [Economics and Management in the 21st Century: Science and Practice]*. № 1. P. 13-18.
3. Dementiev V., Kachalov R., Kleiner G. (2017). Kollektivnyye formy khozyaystvovaniya v sovremennoy ekonomike [Collective forms of management in the modern economy]. Moscow: «Nauchnaia biblioteka».
4. Klassiki menedzhmenta [Management classics]. Ed. M. Warner (2001). Kharkov; Minsk: Piter. P. 480-487.
5. Nadvynychna T. (2001). Sotsialnyi menedzhment: perspektyva tekhnolohizatsii [Social management: perspective of technology]. *Psykholohiia upravlinnia [Management psychology]*. № 11. P. 114-121.
6. Sobol T. (2009). Sotsialna diia ta sotsialna vzaiemodiiia – zasady porivniuvanosti poniat [Social action and social interaction are principles of concepts comparability]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia «Filosofiiia. Politolohiia» [Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Series "Philosophy. Politology"]*. № 91-93. P. 41-44.
7. Franchuk V. (1999). Mozhet li menedzhment zamenit' sotsial'noye upravleniye? [Can management replace social management?]. *Sotsiologicheskiie issledovaniia [Sociological research]*. № 2. P. 127-130.
8. Abrahamson E. (1996). Management fashion. *Academy of Management Review*. 21(1). P. 254-285.
9. Barker R. L. (1995). The social work dictionary. 3rd ed. Washington, DC: National Association of Social Workers.
10. Becker G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research, New York.
11. Newell S., Swan J., Kautz K. (2001). The role of funding bodies in the creation and diffusion of management fads and fashions. *Organization*. № 8 (1). P. 97-120.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2023 р.

РОЗДІЛ V

Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

УДК 658.8

Ліпич Любов,
доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
кафедра підприємництва, торгівлі та логістики,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-9059-7271,
e-mail: lipych_liubov@lutsk-ntu.com.ua

Оксана Полінкевич,
доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
кафедра підприємництва, торгівлі та логістики,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-6924-7296 ,
e-mail: kravomp@gmail.com.ua

Хілуха Оксана,
кандидат економічних наук, доцент,
Львівський університет бізнесу та права,
кафедра економіки підприємства та інформаційних технологій,
м. Львів, ORCID ID: 0000-0002-1228-7171,
e-mail: oksana.hiluha@vnu.edu.ua

Кушнір Мирослава,
кандидат економічних наук, доцент,
Український католицький університет,
кафедра прикладної економіки та бізнесу,
м. Львів, ORCID ID: 0000-0002-4441-4278,
e-mail: mlipych@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-101-110>

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ АПТЕЧНИХ ЗАКЛАДІВ КОМУНАЛЬНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ В ПОСТ ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Використання інструментарію стратегічного управління аптечними закладами комунальної форми власності забезпечить уміння прогнозувати їх майбутній розвиток, дозволить побачити перспективу з урахуванням потенційного та реального впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Мета статті - розробка теоретичних положень інструментарію стратегічного управління та практичних рекомендацій щодо розвитку аптечних закладів комунальної форми власності в пост воєнний період. Встановлено, що стратегічний інструментарій розвитку являє собою сукупність взаємозалежних елементів, з допомогою яких здійснюється ефективний процес управління розвитком підприємства. Він спрямований на досягнення певних фінансових показників, пов'язаних із концепцією товарів, робіт, послуг, а також технологією їх створення, реалізації та управління. Обґрунтована необхідність подальшої соціалізації фармацевтичного бізнесу шляхом збільшення кількості аптек комунальної форми власності. Доведена необхідність використання ними компонентів стратегічного інструментарію розвитку за трьома напрямками. Перший напрям стосується удосконалення механізму співпраці аптечних установ та державних органів влади щодо реалізації національної

програми реімбурсації. Компенсацію витрат за відпущені лікарські засоби запропоновано здійснювати за кожним звітом про відпущені лікарські засоби протягом 5 робочих днів з дня отримання такого документу розпорядниками бюджетних коштів. Запропоновано створити прямі соціальні рахунки для категорій громадян, які обслуговуються за цією програмою. З метою доповнення та оновлення щомісячно переглядати та доповнювати лікарські засоби передбачені державною програмою «Доступні ліки». Другий напрям пов'язаний з оптимізацією регуляторної політики щодо впровадження заходів підвищення інноваційної активності. Це надання додаткових медичних послуг постійним клієнтам, впровадження медичної практики в межах аптечних закладів, постачання лікарських засобів з допомогою дронів. Третій напрям передбачає стимулювання персоналу за збільшення продажів лікарських засобів. Запропоновано використовувати гнучку систему надбавок до заробітної плати за результатами обслуговування покупців. Така практика можлива при автоматизації та персоналізації продажів.

Ключові слова: стратегічний інструментарій, інструменти підтримки стратегічного менеджменту, маркетингові, інструментів стратегічного розвитку фінансові інструменти стратегічного розвитку, програма реімбурсації.

**Lipych Lubov,
D.Sc. (Economics), Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics,
Lutsk**

**Polinkeych Oksana,
D.Sc. (Economics), Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics,
Lutsk**

**Khilukha Oksana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv University of Business and Law,
Department of Enterprise Economics and Information Technologies,
Lviv**

**Kushnir Myroslava,
PhD in Economics, Associate Professor,
Ukrainian Catholic University,
Department of Applied Economics and Business,
Lviv**

STRATEGIC ORIENTATIONS OF DEVELOPMENT PHARMACEUTICAL INSTITUTIONS OF COMMUNAL OWNERSHIP IN THE POST-WAR PERIOD

The use of tools for strategic management of community-ownership pharmacy establishments will provide the ability to forecast their future development, will allow to see the perspective taking into account the potential and real influence of internal and external environmental factors. The purpose of the article is to develop the theoretical provisions of the strategic management toolkit and practical recommendations for the development of community-owned pharmacies in the post-war period. It has been established that the strategic toolkit of development is a set of interdependent elements, with the help of which the effective process of managing the development of the enterprise is carried out. It is aimed at achieving certain financial indicators related to the concept of goods, works, services, as well as the technology of their creation, implementation and management. There is a well-founded need for further socialization of the pharmaceutical business by increasing the number of community-owned pharmacies. The necessity of their use of the components of the strategic toolkit of development in three directions has been proven. The first direction concerns the improvement of the mechanism of cooperation between pharmacy institutions and state authorities regarding the implementation of the national reimbursement program. Reimbursement of expenses for dispensed medicinal products is proposed to be carried out for each report on dispensed medicinal products within 5

working days from the date of receipt of such a document by the managers of budget funds. It is proposed to create direct social accounts for categories of citizens served under this program. In order to supplement and update, monthly review and supplement the medicinal products provided by the state program "Affordable Medicines". The second direction is related to the optimization of the regulatory policy regarding the implementation of measures to increase innovation activity. This is the provision of additional medical services to regular customers, the introduction of medical practice within pharmacies, the delivery of medicines using drones. The third direction involves incentivizing staff for increasing sales of medicines. It is proposed to use a flexible system of wage supplements based on the results of customer service. This practice is possible with automation and personalization of sales.

Key words: strategic tools, strategic management support tools, marketing tools, strategic development tools, financial tools for strategic development, reimbursement program.

Постановка проблеми. В теперішній час виникла реальна загроза монополізації аптечних мереж внутрішнього фармацевтичного ринку, що може негативно вплинути на стан і доступність лікарського забезпечення населення в Україні. Відтак, це потребує розробки системи заходів щодо запобігання подальшій монополізації вітчизняного фармацевтичного ринку, недопущення недобросовісної конкуренції та погіршення стану забезпечення лікарськими засобами соціально вразливих верств населення.

Аптечні закладами комунальної форми власності, в першу чергу, направлені на виконання соціальної функції: забезпечення лікарськими засобами вразливих верств населення, кількість якого в пост воєнний період суттєво зростає. Адже реальні доходи громадян України починаючи з лютого до грудня 2022 року знизились приблизно на 21 відсоток.[1].

В останні роки кількість аптечних закладів комунальної форми власності постійно зменшувалася, не зважаючи на збільшення кількості соціально незахищених верств населення. Вище зазначене потребує розгляду заходів державного впливу на вирівнювання ситуації, що склалася.

Кожному суб'єкту ринку доводиться діяти у динамічному конкурентному середовищі, в якому змінюються пріоритети держави, оновлюються технології, асортимент продукції, множаться конкуренти, а потреби споживачів набирають сили. Використання інструментарію стратегічного управління аптечними закладами комунальної форми власності забезпечить уміння прогнозувати їх майбутній розвиток, дозволить побачити перспективу з урахуванням потенційного та реального впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Взаємодія напрямів дослідження у частині ідентифікації інструментарію стратегічного розвитку на ринку фармацевтичних препаратів стосується широкого кола питань. Зокрема, проблематикою досліджень фармацевтичного ринку та його впливу на економічні засади розвитку країни займалися такі вітчизняні вчені, як Л. В. Богачева, О. М. Ковінько, А. І. Стахова, А. П. Вовк, І. В. Пестунта, З. М. Мнушко, О. М. Ковінько та інші.

Проблемами фармацевтичної логістики займалися такі науковці, як Б. П. Громошик, Л. М. Унгурян. Сучасні тенденції розвитку логістики і логістичної інтеграції у фармацевції, зокрема у період пандемії розкрито у працях О. В. Посилкіної, А. Г. Лісної, В. Г. Котлярова, О. В. Літвінової, К. М. Полякової.

Стратегічні аспекти розвитку фармацевтичного маркетингу розкрито у роботі Л. М. Шульгіної та Н. С. Клунко. Особливості маркетингового управління в системі забезпечення роздрібного ринку фармпродукції висвітлили І. В. Пестунта, З. М. Мнушко.

Систему фармацевтичної індустрії в Україні останніми роками якісно та кількісно досліджували такі фармацевтичні компанії та фінансові видання, як фармацевтична компанія "Дарниця" спільно із фінансовим виданням BusinessViews [2; 3], фінансовий відділ видання "Аптека.ua" із використанням аналітичної системи дослідження ринку "PharmXplorer"/"Фармстандарт" компанії "Proxima Research" [4] та інші інституції.

Теоретичні та практичні аспекти розвитку аптечних закладів, представлені у працях зазначених авторів, складають науково-методичний та емпіричний базис досліджуваної проблеми. Однак, зміни у зовнішньому середовищі, поява нових економічних викликів та зростаючі потреби населення щодо

отримання якісних товарів та послуг на фармацевтичному ринку в пост воєнний період актуалізують проблематику дослідження.

Мета статті – розробка теоретичних положень інструментарію стратегічного управління та практичних рекомендацій щодо розвитку аптечних закладів комунальної форми власності в пост воєнний період.

Виклад основного матеріалу. В умовах посилення конкуренції та зростання невизначеності, зумовленої динамічністю та нестабільністю сучасної ринкової кон'юнктури, зростає роль використання стратегічного інструментарію розвитку підприємств, що забезпечує їх оперативну реакцію на виклики зовнішнього середовища.

Ефективність стратегічного інструментарію розвитку підприємств складається з управління підприємством заснованого на виборі стратегічних рішень, що дозволяють досягти оптимального балансу між виробничим потенціалом, успішною фінансовою діяльністю, конкурентоспроможністю та якістю продукції, налагодженою збутовою діяльністю. Велика увага дослідженню стратегічного інструментарію розвитку підприємств приділяється у зарубіжній практиці. У щорічному збірнику "Management tools and trends" рік у рік визначаються найбільш популярні стратегічні інструменти, тренди та напрямки розвитку управлінського інструментарію. Аналізування популярності інструментів було започатковане у 1993 році і зазнає змін, проте у застосуванні деяких інструментів спостерігається певна стабільність, яка доводить їхню працездатність та актуальність. Сукупність використовуваних інструментів становить інструментарій стратегічного управління.

Стратегічний інструментарій розвитку являє собою сукупність взаємозалежних елементів, з допомогою яких здійснюється ефективний процес управління розвитком підприємства. Він спрямований на досягнення певних фінансових показників, пов'язаних із концепцією товарів, робіт, послуг, а також технологією їх створення, реалізації та управління[5]. Він включає певний набір інструментів. Зокрема, стратегічний менеджмент, маркетингові та фінансові інструменти стратегічного розвитку .

Стратегічний менеджмент є важливою сферою управління, оскільки допомагає визначити напрямки розвитку підприємства та забезпечити злагодженість дій на основних рівнях організації: корпоративному, бізнес-рівні та функціональному. Головні цілі стратегічного менеджменту [6,с.28] : забезпечення виживання та розвитку підприємства на основі одержання прибутку; задоволення потреб та пропозицій споживача на конкретному ринку збуту; підвищення конкурентоспроможності; прискорення реалізації продукції/послуг та оборотності коштів і ресурсів; стійке зростання прибутку за умов мінімізації комерційного ризику; забезпечення конкурентоспроможності компанії у вибраному сегменті ринку; збільшення капіталізації; підвищення інвестиційної привабливості; освоєння нових ринків, товарів, технологій.

Роль маркетингу сфері послуг дуже висока, оскільки є невід'ємною частиною розвитку. Сучасне суспільство і надлишок ринку різних видів послуг домінують над класичною моделлю управління організацією, яка не включає маркетинговий підхід. Навіть послуга високої якості без маркетингу не зможе привабити велику кількість споживачів. Для того, щоб бути конкурентоспроможним необхідно використовувати та поєднувати між собою різноманітні маркетингові інструменти [7,с.53] .

Фінансове управління є складовою загальної системи менеджменту підприємства та розглядається як об'єкт та засіб стратегічного управління, як сукупність прийомів, методів та способів, що забезпечують організації підвищення фінансової стійкості та отримання максимальної вигоди від функціонування на користь її власників. Однак фінансове управління як частина менеджменту організації вимагає формалізації з точки зору вибору та застосування фінансових інструментів стратегічного планування, де стратегія розвитку організації розглядається як постановка завдань, досягнення яких має привести її до лідерства на ринку

Фармацевтичний ринок - це економічні взаємовідносини між суб'єктами та об'єктами, пов'язані з обміном фармацевтичних товарів і послуг, внаслідок чого формуються основні елементи ринку - попит, пропозиція та ціна [8]. Суб'єктів фармацевтичного ринку можна об'єднати в такі підсистеми:

- управління й регулювання - сукупність органів з координації та здійснення контролю за фармацевтичною діяльністю;

- виробництво лікарських засобів та виробів медичного призначення і їх розподіл: вітчизняні виробничі, оптові та роздрібні підприємства, зарубіжні компанії, підсистема фармацевтичної інформації, що об'єднує спеціалізовані інформаційно-аналітичні видання, аналітичні компанії, бази даних тощо;

- підсистема безперервної фармацевтичної освіти професійних громадських організацій (асоціацій, профспілок тощо);

- підсистема споживання, представлена амбулаторними і стаціонарними хворими [8].

Об'єктами фармацевтичного ринку є фармацевтичні та парафармацевтичні товари, послуги, ідеї, статистичні, інформаційні та дані маркетингових досліджень, потреби і переваги споживачів [8].

За даними державної служби статистики України, витрати на медичні препарати займають у витратах середнього українця 4-5 місце та становить більше 8% від його доходів. Очевидно, що варто очікувати подальшого зростання споживчих витрат на лікарські засоби внаслідок старіння населення, погіршення екологічних умов, а, основне, війни. Масштабний збройний конфлікт, який зовсім нещодавно здавався абсолютно неймовірним явищем на території України, став, на жаль, реальністю, з щоденними звітами про бойові дії, загиблих і поранених. При цьому вимоги до пропозиції та якості препаратів теж будуть постійно зростати [9].

Функціонування аптечної мережі в Україні - це відображення тенденцій розвитку глобального світового аптечного ринку. Однак, сучасна українська реальність формує специфічні особливості її розвитку.

До початку війни фармацевтичний ринок активно розвивався, демонструючи значні темпи зростання. Згідно із даними Proxima Research, у 2020 р. місткість ринку фармацевтичної продукції становила 114 млрд. грн. (4,2 млрд. дол.) у грошовому вираженні або 1,7 млрд. упаковок – у натуральному [4]. У лютому 2022 року темпи зростання у гривневому вираженні, становили 31%, у січні та 45% [10].

Внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну аптечний продаж лікарських засобів з березня почав скорочуватися. Ця тенденція продовжується й дотепер. Так, у вересні 2022 року було продано 97,2 млн. упаковок лікарських засобів, що на 36,2% менше, ніж у вересні 2021. У грошовому вимірі обсяги продажу скоротилися 9% - з 11,9 млрд. грн. до 10,9 млрд. гривень [11].

Середнє подорожчання аптечних препаратів у вересні 2022 року становило 42,5% порівняно з вереснем 2021 року. Лікарські засоби при цьому зросли в ціні на 30,1% [11].

Через прорахунки попередньої державної політики з питань забезпечення фармацевтичної діяльності пересічні українці доволі часто зіштовхуються як із недостатньою доступністю лікарських засобів для населення, так і з їх завищеною ціною. До таких прорахунків слід віднести: [12].

1. Поступову (впродовж останніх років) ліквідацію державних і комунальних аптечних закладів. Станом на кінець 2020 року в Україні налічувалось менше 2 тис. торгових точок комунальної форми власності (менше 10 % загальної кількості аптек та аптечних пунктів). У Волинській області кількість аптек комунальної форми власності скоротилася за останні чотири роки на 26,7% (з 86 у 2018 до 63 у 2021 році) .

2. Негласну державну підтримку монополізації аптечної діяльності та створення аптечних мегамереж. Результат мінімізація економічної конкуренції та зловживання монополієм становитим.

3. Підвищення вартості лікарських засобів через впровадження маркетингових договорів .

4. Погане розміщення аптечних закладів комунальної форми власності (особливо аптечні пункти в сільській місцевості), відповідно збільшення витрат на логістику, транспортні витрати, збут, зростання витрат від операційної діяльності тощо.

Потреба в державних та комунальних закладах пов'язана з тим, що на сьогодні відпуск лікарських засобів, які містять наркотичні речовини, переважно здійснюють державні та комунальні аптеки або господарські товариства, засновані з участю територіальних громад (тобто мають частку комунального майна). Як і ліки за референтними цінами для визначених верств населення, зокрема «чорнобильців».

Питання забезпечення пацієнтів лікарськими препаратами, що містять наркотичні засоби та прекурсори, стало проблемою, з якою у перші ж дні війни зіштовхнулося чимало пацієнтів. На жаль, у нинішніх умовах цю проблему на нормативно-правовому рівні можна вирішити тільки після війни. Якщо знайдеться політична воля і державницькі настрої посадових осіб переважать бажання й надалі вирішувати особисті фінансові проблеми.

Ще одна серйозна проблема, з якою з початком війни зіштовхнулися як пацієнти, так і працівники аптек, це обмежені запаси лікарських засобів на регіональних аптечних складах. Переважно аптеки й аптечні склади отримують запаси не більше, ніж на три робочих дні. Це виправдано з погляду економічних показників, однак не з погляду соціальної функції аптек, якщо вважати їх закладами охорони здоров'я, а не торговельними точками. Здебільшого сьогодні цю проблему вирішено. Однак не нормативно-правовим регулюванням, а підвищенням цін. Раніше на комунальних (регіональних) аптечних складах на випадок надзвичайних ситуацій на зберіганні перебували всі необхідні групи лікарських засобів. Звісно, це потребувало економічної підтримки від органів місцевого самоврядування та нормативно-правового забезпечення - від органів державної влади. В регіонах, де комунальна аптечна мережа збереглася або співзасновниками є територіальні громади (наприклад, у Волинській області), функції відпуску контрольованих груп лікарських засобів, а також тих, на які встановлюються референтні ціни, більш-менш виконуються.

Аптечні заклади комунальної форми власності не конкуренти мережевим, оскільки виконують соціальну роль, тому є збитковими і дофінансовуються місцевими органами самоврядування та державою шляхом реалізації програми «Доступні ліки».

Аналіз проблем розвитку аптечних закладів комунальної форми власності дозволив виокремити три основних напрями їх вирішення. Перший стосується удосконалення механізму співпраці аптечних установ та відповідних державних органів щодо реалізації національної програми реімбурсації. Правові та організаційні положення цього програмного заходу регламентуються певною нормативною базою, зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення доступності лікарських засобів», № 152, від 17.03.2017 р. [13], якою передбачено порядок відшкодування вартості лікарських засобів. Згідно Порядку відшкодування вартості лікарських засобів аптеки подають розпорядникам бюджетних коштів звіти про відпущені лікарські засоби раз у пів місяця, раз на місяць та раз на рік у грудні (до 24 числа). При цьому, зазначається, що відшкодування відбувається протягом п'яти робочих днів з моменту надання вказаного звіту. Але не уточнюється про який саме звіт йде мова. Вказане положення дає підстави стверджувати про можливі колізії щодо визначення строку виплати відшкодування. І, відповідно, справедливими можна вважати сумніви аналітиків, представників аптечних установ стосовно відсутності гарантій безумовного та своєчасного відшкодування витрат за вказаним напрямком.

Зважаючи на вищезазначене, пропонуємо внести доповнення, яке визначає чіткі строки відшкодування, та зазначити, що «... суб'єктам господарювання компенсують витрати за відпущені лікарські засоби за кожним звітом про відпущені лікарські засоби протягом 5-ти робочих днів з дня отримання такого документу розпорядниками бюджетних коштів...».

Ще одним напрямом вирішення проблеми стимулювання аптечних установ комунальної сфер в контексті програми «Доступні ліки» може стати створення та обслуговування прямих соціальних рахунків для певних категорій громадян, які обслуговуються за цією програмою.

Війна спричинила пошкодження, як закладів громадського здоров'я, діагностичних центрів й лабораторій, так і руйнування об'єктів критичної інфраструктури (електромереж, каналізації, централізованого водопостачання). На деяких ділянках території через катастрофічну нестачу питної води і їжі, хаотичні захоронення в межах міст та сіл, відсутність доступу до гігієни й санітарії збільшується ризик спалахів та епідемій інфекційних захворювань, у тому числі дуже небезпечних. Це повинно спонукати Міністерство охорони здоров'я до щомісячного перегляду списку лікарських засобів передбачених державною програмою «Доступні ліки» з метою його доповнення та оновлення.

Другий напрям пов'язаний з оптимізацією регуляторної політики щодо впровадження заходів підвищення інноваційної активності аптечних закладів комунальної сфери власності. Перспективним

варіантом підвищення ефективності діяльності аптечних закладів комунальної сфери в пост воєнний період може стати проєкт надання додаткових медичних послуг постійним клієнтам аптечної мережі. Вказаний напрямок може бути адаптований з досвіду роботи канадських аптечних закладів та аптечних структур ЄС. Так, в торговельних точках аптечних мереж Канади, ЄС, США [14] використовується практика залучення та утримання постійних клієнтів через:

- створення персональних файлів покупців, в яких вказуються дані щодо історії хвороби. При відвідуванні клієнтом аптечної установи його інформують про кількість використаних ліків за рецептом, потребу отримання нової дози, пролонгують рецепти у разі необхідності, можуть запропонувати додаткове інформування щодо дозування. Важливим аргументом існування персоналізації є те, що, якщо клієнт хоче перейти до іншої аптеки, його файл в автоматичному режимі персилають в обрану локацію;

- надання клієнтам індивідуально розфасованих лікарських засобів. Ліки з оригінальних упаковок перекладаються до спеціальних фірмових баночок із зазначенням дози та часу їх приймання. Постійні відвідувачі, особливо, люди з хронічними хворобами та пацієнти похилого віку, визнають корисність такої співпраці;

- медичний огляд, обслуговування та консультації, взяття певних видів аналізів для оцінки показників стану здоров'я, виписку рецептів; вимірювання тиску, рівня цукру; здійснення щеплень. В аптечній мережі визначаються певні дні та години прийому лікаря. Аптека співпрацює з діагностичним центром, який робить аналізи та надає результати клієнту вже з рекомендаціями лікаря про подальші дії.

Нормативно-правова база починаючи з 2016 року, дозволяє здійснення медичної практики в аптечних установах України. Зокрема, в п. 160 [15] визначаються правові підстави її здійснення.

Згідно із законодавчими нормами [15], вказаний вид практики може бути впроваджений за умови виконання низки умов, серед яких:

- наявність окремого приміщення для такої діяльності;
- доступ до вказаного приміщення тільки через залу, в якій обслуговуються клієнти або з коридору / тамбуру загального користування. Те, що вхід до місця прийому лікаря передбачено законодавством через аптечну залу є ключовим пріоритетом для аптеки, оскільки пацієнт після медичної консультації і отримавши певні рекомендації щодо лікування (оздоровлення), або після виписки рецепту може виявити бажання придбати необхідні вироби медичного призначення або лікарські засоби саме в аптеці, в якій здійснюється медична практика.

При впровадженні медичної практики в межах аптечних закладів комунальної форми власності можливе надання пацієнту таких безкоштовних послуг: електронне інформування про результати аналізів, обстежень; нагадування про дозування, порядок прийому та необхідність придбання нових одиниць ліків; бронювання необхідних лікарських засобів в аптеці з гарантією їх наявності в обумовлений час для кожного клієнта. Такий захід дуже актуальний для категорії населення, яка користується Інтернетом, немає часу на тривалі відвідування лікарів, консультації в медичних установах.

Перспективи має впровадження інноваційного способу постачання виробів медичного призначення та лікарських засобів з допомогою дронів. Така практика притаманна, хоча й не масово країнам ЄС, Великобританії. Використання дронів дасть змогу аптечним закладам залучити певну категорію осіб, які налаштовані на швидке замовлення та отримання товарів. Для цього може бути використана автоматизована система віддаленого управління, яка дозволяє управляти рухом та контролювати маршрут дрона. Використання дронів особливо актуально через дешевизну постачання, швидкість руху квадрокоптерів, технічні можливості постачання в важкодоступні місця [16].

Третім важливим напрямком оптимізації є маркетингово-збутова політика, пов'язана з впровадженням стимулювання персоналу за збільшення продажу товарів в аптеках комунальної форми власності. Слід використовувати гнучку систему надбавок до заробітної плати за результатами обслуговування кожного покупця. Така практика можлива в умовах повної автоматизації та

персоналізації продажу. Відповідно, фармацевти будуть мати стимул працювати для реалізації цілей аптечного закладу.

Висновки. Український ринок фармацевтичної продукції до повномасштабного вторгнення росії в Україну формував значну частку ВВП та розвивався у всіх сегментах господарської діяльності із істотними приростами. Війна суттєво змінила структуру ринку фармацевтичної продукції в частині збільшення частки медичних послуг з лікування травм, спричинених бойовими діями. Залишаються актуальними проблеми низького рівня вакцинації від низки інфекційних хвороб, зокрема кору, поліомієліту тощо[17], а також зростання сезонної захворюваності на інфекційні хвороби, у тому числі - на COVID-19.

Прогнози щодо економічної ситуації в Україні оприлюднив Світовий Банк, і вони невтішні: 59% українців уже найближчим часом можуть опинитися за межею бідності [18].

Вище зазначене свідчить про необхідність подальшої соціалізації фармацевтичного бізнесу, тобто збільшення кількості аптек комунальної форми власності. Розвиток зазначеної категорії аптечних закладів неможливий без використання інструментів стратегічного розвитку, зокрема,:

- інструментів підтримки стратегічного менеджменту (соціально орієнтований менеджмент; креативний менеджмент; контролінг наданих послуг);
- маркетингових інструментів стратегічного розвитку (цінова політика; асортимент лікарських засобів, асортимент додаткових послуг; підтримка маркетингової діяльності; чинники ресурсного забезпечення; інноваційність технологій; частота їх оновлення),;
- фінансових інструментів стратегічного розвитку (показники рентабельності; показники ліквідності тощо).

При виборі певного стратегічного інструментарію розвитку аптечних закладів комунальної форми власності необхідно враховувати такі основні їх особливості: функціонування одночасно на двох ринках: ринку товарів і ринку послуг; необхідність лавірування між економічною доцільністю та соціальною місією; високий рівень залежності від науково-технічного прогресу.

Джерела та література

1. Аналітики порахували кількість безробітних в Україні та падіння доходів населення у 2022 році. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/analitiki-porakhuvai-kilkist-bezrobitnikh-v-ukrajini-ta-padinnja-dokhodiv-naselennja-u-2022-rotsi.html>. (дата звернення: 29.01.2023).
2. Інфографічний довідник “Фармацевтика України 2021”. URL: <https://www.darnitsa.ua/api/pharma-directory/pharmacevtyka-ukrainy2021> (дата звернення: 29.01.2023).
3. Інфографічний довідник “Фармацевтика України 2020”. URL: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-pharmaceutical-industry-of-ukraine-2020.pdf (дата звернення: 29.01.2023).
4. Огляд фармринку за підсумками 2020* р. Аптека. ua щотижневик. URL: <https://www.apteka.ua/article/580346> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Стангурська Б.О. Стратегічний інструментарій розвитку кінотеатральних мереж. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 – Менеджмент. Національний університет “Львівська політехніка” Міністерства освіти і науки України, Львів, 2022.
6. Гладкова А.О. Стратегічний розвиток підприємства в умовах глобальної конкуренції. Економіка і організація управління. Донецьк. № 4 (36) 2019. С. 198-209.
7. Артеменко Л.П. Конкурентоспроможність підприємства та фактори її підвищення. Київ. 2018.
8. Фармацевтичний ринок. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://bit.ly/3HsDKKJ>. (дата звернення: 12.01.2023).
9. Український медичний часопис «Моріон» URL: <http://www.morion.ua/> (дата звернення: 12.01.2023).
10. Фарминок на шляху до відновлення. URL: <https://www.apteka.ua/article/640253> (дата звернення: 01.01.2023).
11. За рік товари з аптечного кошика подорожчали в середньому на 42,5%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3610119-za-rik-tovari-z-aptecnogo-kosika-podorozcali-v-serednomu-na-425.html> (дата звернення: 12.01.2023)..
12. Українські аптеки: соціальна функція чи бізнес на крові? URL: <https://zn.ua/ukr/HEALTH/ukrajinski-apteki-sotsialna-funktsija-chi-biznes-na-krovi.html> (дата звернення: 01.12.2022)

функція чи бізнес на крові? URL: <https://zn.ua/ukr/HEALTH/ukrajinski-apteki-sotsialna-funktsija-chi-biznes-na-krovi.html> (дата звернення:12.01.2023).

13. Про забезпечення доступності лікарських засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2017 р. №152. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/152-2017-%D0%BF#n12>. (дата звернення:12.01.2023).

14. Жукова О.А. Аптеки страны кленового листа. URL: <http://www.aptekar.info/arhiv/2012/9/301.html>. (Дата звернення 12.01.2023).

15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)» № 929 від 30 листопада 2016 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP160929>. (Дата звернення 12.01.2023).

16. Дрони: сфери застосування в теперішньому і в майбутньому. URL: https://brain.com.ua/ukr/brain_guide/advice/drony-sfery-zastosuvannyav-tepershnomu-v-majbutnomu/ (дата звернення:12.01.2023).

17. Ukraine health crisis worsens as medics work amid shelling, WHO says. Reuters. 2022. 04 Aug. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-health-crisis-worsens-medics-work-amid-shelling-who-2022-08-04/> (дата звернення:12.01.2023).

18. Радіо Трек: НОВИНИ. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/galopuyucha-bidnist-na-porozi.-60-ukrayinciv-opinyatsya-za-mezheyu-bidnosti_299398.html (дата звернення:29.01.2023).

References

1. Analitky porakhuvaly kilkist bezrobitnykh v Ukraini ta padinnia dokhodiv naseleння u 2022 rotsi.[Analysts have calculated the number of unemployed people in Ukraine and the drop in income of the population in 2022. Analysts have calculated the number of unemployed people in Ukraine and the drop in income of the population in 2022.] URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/analitiki-porakhuvali-kilkist-bezrobitnykh-v-ukrajini-ta-padinnja-dokhodiv-naseleння-u-2022-rotsi.html>. (accessed 29 January 2023).

2. Infografichniy dovidnyk “Farmatsevyka Ukrainy 2021” [Infographic reference book “Pharmaceuticals of Ukraine 2021”]. (2021). Retrieved from: <https://www.darnitsa.ua/api/pharma-directory/pharmatsevyka-ukrainy> (accessed 29 January 2023).

3. Infografichniy dovidnyk “Farmatsevyka Ukrainy 2020” [Infographic reference book “Pharmaceuticals of Ukraine 2021”]. (2020). Retrieved from: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-reportpharmaceutical-industry-of-ukraine-2020.pdf (accessed 29 January 2023).

4. Ohliad farmynku za pidsumkamy 2020 [Review of the pharmaceutical market in 2020]. Apteka. Ua shchotyzhnevky [Weekly “Apteka. ua”] (2021). Retrieved from: <https://www.apteka.ua/article/580346> (accessed 29 January 2023).

5. Stanhurska B.O. (2022). Stratehichniy instrumentarii rozvytku kinoteatralnykh merezh.[Strategic tools for the development of cinema networks.]Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 073 – Menedzhment. Natsionalnyi universytet “Lvivska politehnika” Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Lviv.

6. Hladkova A.O.(2019). Stratehichniy rozvytok pidpriemstva v umovakh hlobalnoi konkurentsii.[Strategic development of the enterprise in conditions of global competition] Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. Donetsk. № 4 (36) 2019. S. 198-209.

7. Artemenko L.P.(2018) Konkurentospromozhnist pidpriemstva ta faktory yii pidvyshchennia.[Competitiveness of the enterprise and factors of its improvement.] Kyiv. S..28.

8. Farmatsevychniy rynok. Farmatsevychna entsyklopediia. [Pharmaceutical market. Pharmaceutical encyclopedia.]. Retrieved from: <https://bit.ly/3HsDKKJ> (accessed 12 January 2023).

9. FarmUkrainskyi medychniy chasopys «Morion».[Ukrainian medical journal "Morion"]. Retrieved from: <http://www.morion.ua/>. (accessed 12 January 2023).

10. Farmrynok na shliakhu do vidnovlennia.[The farm market is on the way to recovery.]. Retrieved from: <https://www.apteka.ua/article/640253> (accessed 12 January 2023).

11. Za rik tovary z aptechnoho koshyka podorozhchaly v serednomu na 42,5%.[Over the year, the price of goods from the pharmacy basket increased by an average of 42.5%.]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3610119-za-rik-tovary-z-aptechnogo-kosyka-podorozhchali-v-serednomu-na-425.html> (accessed 12 January 2023)

12. Ukrainski apteky: sotsialna funktsiia chy biznes na krovi? [Ukrainian pharmacies: a social function or a blood business?]. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/HEALTH/ukrajinski-apteki-sotsialna-funktsija-chi-biznes-na-krovi.html> (accessed 12 January 2023)

13. Pro zabezpechennia dostupnosti likarskykh zasobiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.03.2017 r. №152. [On ensuring the availability of medicinal products: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03/17/2017 No. 152.]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua /laws/ show/152-2017-%D0%BF#n12>. (accessed 12 January 2023).

14. Zhukova O.A. Apteky strany klenovoho lysta.[Zhukova O.A. Maple leaf country pharmacies.]. Retrieved from: <http://www.aptekar.info/arhiv/2012/9/301.html>. (accessed 12 January 2023).

15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva likarskykh zasobiv, optovoi ta rozdribnoi torhivli likarskymy zasobamy, importu likarskykh zasobiv (krim aktyvnykh farmatsevychnykh inhrediiientiv)» № 929 vid 30 lystopada 2016 r.[Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of Licensing Conditions for Conducting Economic Activities for the Production of Medicinal Products, Wholesale and Retail Trade of Medicinal Products, Import of Medicinal Products (except for active pharmaceutical ingredients)" No. 929 of November 30, 2016]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/KP160929> . (accessed 12 January 2023).

16. Drony: sfery zastosuvannia v teperishnomu i v maibutnomu. Drony: sfery zastosuvannia v teperishnomu i v maibutnomu.[Drones: areas of application in the present and in the future]. Retrieved from: https://brain.com.ua/ukr/brain_guide/advice/drony-sfery-zastosuvannyay(accessed 12 January 2023) (accessed 12 January 2023).

17. Ukraine health crisis worsens as medics work amid shelling, WHO says. Reuters. 2022. 04 Aug. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-health-crisis-worsens-medics-work-amid-shelling-who-2022-08-04/>(accessed 12 January 2023).

18. Radio Trek: NOVYNY. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/galopuyucha-bidnist-na-porozi.-60-ukrayinciv-opinyatsya-za-mezheyu-bidnosti_299398.html (accessed 29 January 2023). [Radio Track: NEWS].

Стаття надійшла до редакції 29.01.2022 р.

УДК 338.28:330.34

Yuliia Horiashchenko,
Doctor of Economics, Associate Professor,
University of Customs and Finance,
The Department of Entrepreneurship and Economy of Enterprise,
Dnipro; ORCID ID: 0000-0001-7020-1412,
e-mail: julia.goryaschenko@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-111-115>

ASSESSMENT OF THE PROFITABILITY OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES OF UKRAINE

The article proposes a methodology for assessing the profitability of innovatively active enterprises of Ukraine. The evaluation of the actual annual profit of the business using the indicator of economic added value (economic profit) is argued, since the accounting profit is not a qualitative characteristic of innovative development. An important remark in the context of this study is the assessment of innovative development, more specifically, the innovative activity of enterprises – in a relatively stable economic time that preceded the war in Ukraine. Because it is clear that a return to the previous indicators and surpassing them is possible only in a relatively stable economic environment. It remains obvious that the increase in the added value of products can be achieved by reducing the volume of intermediate consumption, with the help of improving integration processes, in the creation of chains of added value of products, renewal of production assets, scalability of enterprises, increasing the level of technical and technological equipment of Ukrainian enterprises. Proposals have been made regarding the general system of assessing the business value of innovatively active enterprises of Ukraine. This study is designed to outline the main prospects for the development of innovatively active enterprises of Ukraine. It is emphasized that for the analysis of the mutual influence of innovative activity and indicators of economic efficiency, it is worth applying more progressive indicators for profit, such as economic added value, market added value, managerial added value, a balanced system of indicators.

Key words: innovative activity, profitability, efficiency, innovatively active enterprises, assessment, economic added value.

Горященко Юлія,
доктор економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів,
кафедра підприємництва та економіки підприємства,
м. Дніпро

ОЦІНКА ПРИБУТКОВОСТІ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У даній статті проаналізовано ефективність діяльності інноваційно активних підприємств на прикладі найбільш успішних функціонуючих українських підприємств. Аргументовано оцінювання дійсного річного прибутку бізнесу за допомогою показника економічної доданої вартості. Розроблено пропозиції щодо загальної системи оцінки вартості бізнесу інноваційно активних підприємств України. Підкреслено, що для аналізу взаємного впливу інноваційної діяльності та показників економічної ефективності варто застосовувати більш прогресивні показники за прибуток, такі як економічна додана вартість, ринкова додана вартість, управлінська додана вартість, збалансована система показників.

Ключові слова: інноваційна діяльність, прибутковість, ефективність, інноваційно активні підприємства, оцінка, економічна додана вартість.

Introduction. After the start of the pandemic and later post-pandemic, business froze in anticipation of better times. However, these expectations were not destined to come true due to the beginning of the third stage of the Russian-Ukrainian war. Instead, a business front was created, where new useful and free initiatives for citizens are launched even in difficult times, huge funds are transferred to support the army, employees are supported and wages are paid, startups and innovatively active enterprises are created. The

business and economic front is aimed at returning to the pre-war performance indicators of entrepreneurship at the first stage of economic recovery, subsequently to the pre-pandemic indicators of 2019, and ultimately to the establishment of growth trends in the post-war period. That is why the problematic issues of analyzing the state of the business environment in the context of innovative activity do not lose their relevance and require new approaches to study in accordance with today's realities.

Analysis of recent research and publications. The problems of modern business, entrepreneurial and resource potential are highlighted in the national report on the state of the innovative country by V. Heiets, A. Hrytsenko, A. Danylenko, I. Yehorov, M. Kyzyma, E. Libanova, O. Makarova, I. Odotiuk; in the works of foreign scientists P. Drucker, F. Nixon, M. Porter, B. Santo, J. Howe. Innovative activity of Ukrainian enterprises and related issues were studied by O. Amosha, L. Antoniuk, B. Burkynskyi, M. Voinarenko, V. Herasymchuk, D. Horovyi, T. Hrynko, S. Illiashenko, O. Kalinin, O. Kovtun, L. Kovchuha, V. Liashenko, L. Loiak, K. Zhadko, L. Fedulova, A. Cherep. In our opinion, the most successful studies of the effectiveness of innovative activity were conducted by O. Lavryk, S. Ross, R. Westerfield, B. Jordan, P. Strassman and other scientists.

Selection of previously unsolved parts of the overall problem. At the same time, today there are no systematic studies of the innovative development of business and entrepreneurship, especially the issues of their effectiveness. Therefore, the main purpose of this study is to analyze the prospects for the development of innovatively active enterprises of Ukraine and to develop proposals for the general system of assessing the value of their business.

Results of research. The highest innovation activity until 2021 was observed at the enterprises of the Eastern Economic District (on average by district), the lowest – by the Carpathian Economic District (on average by district). However, in terms of regions, the highest and lowest activity is in the Podilsk Economic District among enterprises of the Ternopil and Khmelnytskyi regions, respectively. It is worth noting that recently the situation has changed significantly in many regions. As an example, the share of innovative enterprises in the Mykolaiv region decreased from 31.2% in 2015 to 23.2% in 2019. A significant decrease in the indicator occurred in Ivano-Frankivsk, Lviv, Zakarpattia and other regions. The situation will continue to change, especially with the relocation of businesses today. Unfortunately, despite the growing interest of domestic scientists, practitioners, and the business elite in the problems of building an innovative space in Ukraine, understanding the importance of information support for innovative development, at the state level, the periodicity of state statistical monitoring of the innovative activities of industrial enterprises has been changed from «annual» to «once every two years», starting from 2015.

Most scientists consider innovatively active enterprises as those that spend a lot of money on innovation, have many projects and continuously contribute to the training and development of personnel engaged in innovative activities, noting the moment or period of time to which statistical observation data on innovative activity refer as objective Specialists of the State Statistics Service of Ukraine, on the contrary, focus only on the period during which data are collected, that is, on subjective time, defining this concept as «an enterprise that engaged in innovative activities ... during a certain period of observation». In any case, innovatively active enterprises are a type of innovative enterprises that have positive tendencies to increase innovative activity. The concept of enterprises carrying out innovative activities is also used synonymously in the scientific field.

The innovations of the most successful functioning Ukrainian enterprises were [1]:

- opening of the third innovative terminal, launch of air delivery (Nova Poshta);
- construction of new lines for the production of railway wheels and production of casing pipes with premium threaded connections at the Interpipe NTZ;
- certified ISMS, automation of business processes on bpm'online, SOC service, «Safe City» products, «Electronic Medicine» and others (Datagroups);
- modernization of the corporate network of Poltavagazvydobuvannya, Antonov enterprises, implementation of the smart&safe city system in Zaporizhzhia (IT-Integrator);
- a single innovative ecosystem of modern agricultural production DigitalAgriBusiness, and an analytical GIS portal (Kernel);
- rapid development of the 4G network with the highest speed of mobile data transmission (Kyivstar);

- solar power plants «Scyfia-Solar», «Port-Solar», «Hudzovka-Solar», «Artsyz-Solar» (UDP Renewables);
- the first online credit service in Ukraine, where you can quickly get money to the card of any Ukrainian bank (moneyveo);
- blockchain, smart agriculture, robotics, MHP accelerator startup development program (MHP);
- updated WOG Pride mobile application with integrated Apple Pay payment method, optimization of processes with the help of Apple business solutions, etc.

To assess the state of the business environment of Ukraine in the context of innovative activity, the following innovatively active enterprises were selected:

- State enterprise «Prozorro» with the status of effective state enterprise according to the data of the Ministry of Economy [2]. The main types of activity are web portals; activities in the field of computer programming; consulting on informatization issues;

- State enterprise «Southern State Design, Construction and Research Institute of the Aviation Industry» (SE Pivdendipron-diaviaprom), which has the status of an effective state enterprise in accordance with [2]. The main types of activities are activities in the field of engineering searches and provision of technical consultations; other research and development in the field of natural sciences and engineering;

- LLC «Scientific and technical complex «Metalurh» (STC Metalurh LLC), engaged in planning and development of computer systems that combine hardware, software and communication technologies. The main types of activities are activities in the field of computer programming; consulting services in the field of computer and information technologies;

- Nova Poshta LLC, which is one of the top three innovative enterprises of Ukraine, is the leader among enterprises specializing in CEP Service in Ukraine and most successfully combines marketing and logistics innovations;

- An exporting enterprise that is included in the TOP-20 domestic exporters [3] – PJSC Interpipe NTZ. Main types of activity – production of pipes, profiles, pipelines; activity in the field of engineering, geology and geodesy, provision of technical consulting services;

- Farmak JSC, which manufactures high-tech products – pharmaceutical preparations and materials, is one of the five largest innovative enterprises of Ukraine. The main types of activity are the production of pharmaceutical preparations and materials; wholesale and retail trade in pharmaceutical goods.

The cost of equity capital reflects the riskiness of investing in the company's equity capital, while the cost of debt capital is the risk of default by the company and the tax benefits associated with the use of borrowed funds [5].

Table 1

Analysis of the profitability of innovatively active enterprises, thousand UAH, 2020

Enterprises	Weighted average cost of capital, %	EVA	Gross profit	Net financial result	ROA, %
SE Prozorro	9,95	- 8447,6	+ 39923	+ 6544	22,16
SE Pivdendipron-diaviaprom	9,98	- 2625,3	+ 11	0	0,04
STC Metalurh LLC	9,89	-107,28	+ 451	+30	8,85
Nova Poshta LLC	9,89	+172061,9	+ 4025771	+ 991292	55,14
PJSC Interpipe NTZ	9,88	- 529413,7	+ 2666978	+ 22905	14,40
Farmak JSC	9,96	+353701,6	+ 4280211	+ 1207855	49,45

Source: calculated by the author based on financial statement data.

The indicator of economic added value (EVA) is a kind of indicator of profitability and quality of management decisions.

These calculations are based on the principle of operating profit exceeding the cost of capital.

As can be seen from the table 1, all analyzed enterprises were profitable in 2020 (the exception is the SE Pivdendipron-diaviaprom, where the gross profit was 11 thousand hryvnias, and the net financial result was 0).

The assessment of the actual annual profit of the business was carried out using the indicator of economic added value (economic profit), since the accounting profit is not a qualitative characteristic of innovative development.

The analysis made it possible to draw conclusions about the effective use of capital and the real growth of the value of such enterprises as Nova Poshta LLC and Farmak JSC. Accordingly, at these enterprises, the return on capital significantly exceeds the weighted average cost of capital (by 5.58 and 4.96 times, respectively), which confirms the rapid growth of their business. These enterprises receive a net operating profit in an amount that exceeds the cost of capital used to obtain it. On the other hand, there is a decrease in the value of such enterprises as SE Prozorro, STC Metalurh LLC, SE Pivdendiprondiaviaprom and PJSC Interpipe NTZ. The situation at these enterprises may indicate the intentions of the owners to withdraw the invested capital from the enterprises, because its value decreases as a result of the loss of alternative profitability.

Gross (accounting) profit is the sum of economic profit and economic costs after deducting the cost of production. Analyzing the impact of economic profit on accounting, we actually estimate the costs of internal resources.

In today's conditions, it is practically impossible for the majority of businesses to increase their pre-crisis gross added value on their own without the participation of the state. Sosibna, a large innovation-oriented business:

- enterprises that produce and export high-tech products (defense-industrial complex, aircraft construction, space industry, high-tech engineering);
- enterprises that previously specialized in the production of goods with a high share of added value, but due to the lack of modernization, became uncompetitive (enterprises of shipbuilding, automobile manufacturing, and instrument manufacturing);
- new types of high-tech production (enterprises for the production of solar batteries and other modern high-tech goods that are not manufactured in Ukraine).

In order to achieve high efficiency (profitability) indicators for Ukrainian enterprises, the state must create a favorable climate, in particular:

- maintenance of the state register of structures working in the field of venture investment;
- organization of the training system for innovation managers;
- ensuring guarantees of companies' rights to intellectual property;
- development of an effective mechanism for the formation and use of funds of the venture fund;
- development of a normative and legal framework that would regulate legal relations in the sphere of investment in innovation;
- development of the procedure for admission to the Ukrainian market of foreign capital;
- creation of a system of guarantees and investment insurance;
- development of a methodology for evaluating the market prospects of commercialization and scientific and technical products within the scope of startup implementation.

Support not only from the authorities, but also from medium and small businesses is extremely important for domestic innovatively active large enterprises. Startups, which are unique, scalable, risky and highly efficient micro-enterprises, can be the best option. In particular, such support can be expected by SE Prozorro, STC Metalurh LLC and other investigated enterprises.

The sectoral structure of industrial production should approach the proportions of economically developed countries and countries with a transition economy that have achieved economic growth as a result of the implementation of an active innovation and investment policy, making up for lost time and gaining valuable experience from cooperation. Today, we observe a very low level of integration of innovatively active enterprises of Ukraine into global production chains. The specific weight of industrial enterprises with technological innovations that cooperated with European partners is about 10%, with partners in other countries of the world – about 6%.

Conclusions and prospects for further research. It is proposed to estimate the actual annual profit of the business using the indicator of economic added value, which is correlated with the indicators of the efficiency of innovative activity. The analysis made it possible to draw conclusions about the effective use of

capital and the real growth of the value of such enterprises as Nova Poshta LLC and Farmak JSC. Accordingly, at these enterprises, the return on capital for the analyzed period significantly exceeded the weighted average cost of capital (by 5.58 and 4.96 times, respectively), which confirms the rapid growth of their business. These enterprises received a net operating profit in an amount that exceeded the cost of capital used to obtain it. On the other hand, there was a decrease in the value of such enterprises as SE Prozorro, STC Metalurh LLC, SE Pivdendiprondiaviaprom and PJSC Interpipe NTZ. The situation at these enterprises may indicate the intentions of the owners to withdraw the invested capital from the enterprises, because its value decreased as a result of the loss of alternative profitability.

To analyze the mutual impact of innovative activity and indicators of economic efficiency, it is worth applying more progressive indicators for profit, such as economic added value, market added value, managerial added value, a balanced system of indicators.

In the future, it is planned to investigate the factors of profitability of innovatively active enterprises of Ukraine and to develop methodological recommendations for increasing profitability in conditions of force majeure.

Sources and literature

1. Вишневецький Ю. Топ-20 найбільш інноваційних компаній України Dsnews: онлайн газета. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/top-20-samyh-innovatsionnyh-kompaniy-ukrainy-02122019220000>.
2. Офіційна сторінка Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua>.
3. ТОП-20 українських експортерів. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2018/12/24/643855/>.
4. Росс С., Вестерфилд Р., Джордан Б. Основы корпоративных финансов / пер. с англ.: ЛБЗ, 2000. 720 с.
5. Єрмоленко Н. Шість кроків до ефективного управління капіталом: круглий стіл. 2004. №1-2 (14-15). С. 19-21.
6. Горященко Ю. Маркетинговий забезпечення взаємодії бізнесу, споживача та держави. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Олена Володимирівна Стащук, Мирослава Богданівна Кулинич, Луцьк : Вежа-Друк, 2022, 1 (29). С. 67-75. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-01-67-75>.
7. Strassmann Paul The Economics of Corporate Information Systems: Measuring Information Payoffs. Paul Strassmann; 5th edition, 2007. 224 p.
8. Горовий Д.А., Івахненко А.В. Застосування інноваційних бізнес-моделей в управлінні інноваціями на підприємствах в умовах ризиків. Науковий вісник Одеського національного економічного університету Збірник наукових праць. 2020. № 3-4 (276-277). С. 103–111.

References:

1. Vyshnevskiy Yu. (2019). Top-20 naibilsh innovatsiinykh kompanii Ukrainy [Top 20 most innovative companies of Ukraine]. Dsnews. Available at: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/top-20-samyh-innovatsionnyh-kompaniy-ukrainy-02122019220000> [in Ukrainian].
2. Ofitsiina storinka Ministerstva ekonomiky Ukrainy. Available at: <https://www.me.gov.ua>.
3. TOP-20 ukrainskykh eksporteriv. Ekonomichna pravda. Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2018/12/24/643855/>.
4. Ross S., Vesterfild R. & Dzhordan B. (2000). Osnovy korporativnykh finansiv, 720 [in Russian].
5. Iermolenko N. (2004). Shist krokiv do efektyvnoho upravlinnia kapitalom [Six steps to effective capital management]: kruhyli stil, 1-2 (14-15), pp. 19-21 [in Ukrainian].
6. Horiashchenko Y. (2022). Marketing support of business, consumer and state interaction. *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 1, 29, 67-75.
7. Strassmann Paul (2007). The Economics of Corporate Information Systems: Measuring Information Payoffs. Paul Strassmann; 5th edition, 224.
8. Horovyi D. A. & Ivakhnenko A. V. (2020). Zastosuvannia innovatsiinykh biznes-modelei v upravlinni innovatsiiami na pidpriemstvakh v umovakh ryzykiv [The application of innovative business models in the management of innovations at enterprises under risk conditions]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 3-4 (276-277), 103–111 [in Ukrainian].

Рецензії, хроніки, персоналії

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПУБЛІКУЮТЬСЯ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

До публікації приймаються статті, які відповідають наступним вимогам.

Стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

Стаття може бути написана українською, польською або англійською мовами, ретельно вичитана автором та відповідати тематичному спрямуванню збірника наукових праць.

Робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому журналі.

До друку приймаються тільки статті з оригінальним авторським текстом, запозичення в обсязі не більше 10 % повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела.

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет.

Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх включення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

Процедура рецензування:

Усі матеріали, які подані для публікації в журналі «Економічний часопис ВНУ імені Лесі Українки» проходять процедуру **рецензування** у кілька етапів:

- матеріали перевіряються на відповідність тематиці журналу та вимогам до оформлення;
- стаття проходить перевірку на наявність плагіату;
- матеріали передаються на розгляд рецензенту. За підсумками рецензії рецензент може дати рекомендацію публікувати статтю, відправити на доопрацювання (з повторною рецензією або без неї), відмовити у публікації через значні недоліки матеріалів (з правом повторної подачі або без неї);
- після підтвердження, що стаття прийнята до друку, автору повідомляються реквізити для оплати.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

- ✓ Ліворуч – УДК (кегель 12, звичайний шрифт).
- ✓ Починаючи з наступного рядка праворуч **метадані** (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, та англійською мовами та складаються з частин:
відомості про автора (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт, ORCID ID [0000-0000-0000-0000](https://orcid.org/0000-0000-0000-0000), E-mail) (напівжирний шрифт, кегель 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0); якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується в такій же послідовності через рядок.
- ✓ Через рядок - **назва статті (мовою статті)** (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегель 12, міжрядковий одинарний; інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **анотація українською** (або мовою статті), від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).

✓ Через рядок - **ключові слова українською** (або мовою статті) 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок – **метадані англійською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок.

✓ Через рядок - **назва статті англійською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний); інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **розширена анотація англійською мовою** (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою: не менше 1800 знаків. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має уявляти собою стислий виклад статті, її реферування, (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт) і повинна складатися з таких структурних частин:

- introduction (вступ);
- the purpose of the article (мета статті);
- results (результати);
- conclusions (висновки);

✓ Через рядок - **ключові слова англійською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

Якщо мова статті англійська (польська), то анотація мовою статті від 80 до 100 слів, а анотація українською мовою подається обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова, ім'я та прізвища автора й назви статті.

✓ Через рядок – **основний текст статті**, який повинен вмщати в себе такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

- **постановка проблеми та її значення;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій;**
- **мета і завдання статті;**
- **викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження;**
- **висновки і перспективи подальших досліджень.**

(Згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті орієнтовно від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів). Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5 см, справа – 2,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт основного тексту – Times New Roman, кегль 11, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,0; відступ першого рядка – 0,75 см.

✓ Через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегль 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - перелік використаної літератури (кегль 10, звичайний, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 см) складений відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8-15 джерел) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути

вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. Допускається посилання на власні роботи авторів статті (самоцитування), але не більше ніж 20 % від загальної кількості джерел. Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті.

✓ Через рядок після списку літератури – **References**, (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - список кирилических джерел у транслітерованому вигляді (кегель 10, звичайний, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт); із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кирилических джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Порядковий номер таблиці вирівнюється по правому краю, (наприклад: *Таблиця 1*), назва таблиці друкується над таблицею посередині напівжирним шрифтом, Times New Roman, кегель 11, інтервал 1, (наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**).

Зміст таблиці, цифровий матеріал подається звичайним шрифтом, Times New Roman, кегель 11, інтервал 1, вирівнювання заголовків вертикальних граф -по середині, вирівнювання основної частини таблиці (рядків і граф) – по ширині.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1. Класифікація показників залишкового прибутку**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Наприклад: *Джерело: Власна розробка автора*). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт “Times New Roman”, 9 кегель, звичайний.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих абревіатур і вперше введених термінів. Усі абревіатури повинні бути розшифровані при першому вживанні.

[ЗРАЗОК ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ](#)

Дотримання вимог є обов'язковим!

Відповідальність за зміст статті несе автор!

Матеріали потрібно надсилати на e-mail: econom.faculty@gmail.com.

Опубліковані статті надсилаються авторам у форматі PDF.

Вартість публікації обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить **750** гривень (з врахуванням вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн). Вартість статті обсягом понад 25000 знаків (без пробілів) формується з розрахунку **750 грн. + 60 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

При потребі автору (авторам) статті друкованого примірника журналу, здійснюється відповідна доплата в сумі **200** грн. за кожен примірник.

Вимоги до статей, останні випуски журналу, архів номерів, різна інформація – на сайті видання: <http://echas.vnu.edu.ua>

Стосовно інших питань за консультацією просимо звертатися до відповідального секретаря Кулинич Мирослави Богданівни (сл. тел. 0332-24-89-78; моб. тел. (066)-960-53-61).

Файл статті назвати «Прізвище_стаття» (*напр. «Степанюк_стаття»*).

Наукове видання

**Економічний часопис
Волинського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 1 (33)

2023

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.vnu.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Волинського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Шопена 12, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.